ELŐADÁSOK AZ EGER-VÖLGYE TELEPÜLÉSEINEK TÖRTÉNETÉBŐL 1.

A Hajnal István Kör
történeti konferenciája
Kapolcs,
1996. július 19—20.

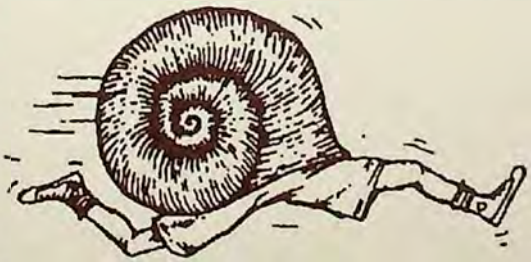

Csigakönyvek 2.

Tisztelt Olvasó!

A Művészetek Völgye nyári rendezvénysorozata 1996-ban egy új színfolttal gazdagodik. Július 19—20-án történészek, néprajzosok, társadalomkutatók gyülnek össze a kapolcsi Faluházban, hogy bemutatkozzanak a nagyközönségnek.

A Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet eddig is fontosnak tartotta, hogy feltérképezze az Eger-völgye településeinek történeti, építészeti, művészettörténeti emlékeit s gondoskodjon azok védelméről. Így jött létre 1995-ben a kovácsműhely-múzeum, a környék természeti, történeti, művészeti értékeit bemutató kiállítások sora.

1995 nyarán, baráti beszélgetéseinken merült fel a gondolat: mi lenne, ha továbblépnénk, s az eseti „leletmentés" helyett „intézményes" formát adnánk e törekvéseknek. Megkerestük a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület választmányát, amely felkérésünket elfogadta, s vállalta, hogy a térség múltjának megismertetésére tudományos konferenciát szervez.

A mostani konferencia szervezői nemcsak a száraznak tűnő történeti tények feltárására, a jelenségek és folyamatok bemutatására vállalkoztak. Az iskolában rendezett, 1996. június 29-én megnyitott kiállításon látható oklevelek, iratok, térképek, tárgyak (pl. pecsétnyomó) — az előadásokhoz kapcsolódva — életközelbe hozzák a történeti múltat.

Szeretném megköszönni Kapiller Imrének a kiállítás megszervezését, Benda Gyulának a megnyitón elhangzott értékes gondolatait, Hudi Józsefnek a konferencia megszervezését, anyagának megjelentetéséért tett fáradozásait. Köszönet az összes közreműködőnek: a magánszemélyeknek, az intézményeknek (különösen a Hajnal István Baráti Körnek, a Veszprém és Zala Megyei Levéltárnak) önzetlen segítségét, mellyel nonprofit vállalkozásunkat támogatta.

Remélem, hogy a jelen kötet kedvező fogadtatásra talál, és lesz folytatása — bizonyítékául annak, hogy e régió tudományos kutatását nemcsak a helyi lakosok és a befogadott üdülőtulajdonosok tartják fontosnak.

Márta István
zeneszerző

Kapolcs, 1996. július 4.

Előadások az Eger-völgye településeinek történetéből 1.

Előadások az Eger-völgye településeinek történetéből 1.

A Hajnal István Kör
történeti konferenciája
Kapolcs, 1996. július 19—20.

Kapolcs, 1996

Csigakönyvek 2.

A kötetet kiadja
a Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet

Felelős kiadó: Márta István

Szerkesztette:

Dr. Hudi József
Kapiller Imre
Ladányi István

Támogatók:

Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület (Budapest)
Kapolcs község önkormányzata
Veszprém Megyei Levéltár
Veszprém Megyei Önkormányzat
Zala Megyei Levéltár

Tördelés: Kovacsik Gyöngyi
Nyomda: Faa Produkt Bt. Balatonalmádi
ISSN 1219-7599

HOLUB JÓZSEF

Kapolcs a középkorban

Holub József (1885—1962) történész, akadémikus (1923), pécsi egyetemi tanár (1924—1952) neve ismerősen cseng a jelen kötet olvasói előtt. Főként azért, mert fő művében Zala megye középkori történetét dolgozta fel. De azért is, mert történészi-jogtörténészi érdeklődésének középpontjában mindvégig a középkori Dunántúl, közelebbről Zala megye története állt.[1]

Holub máig kézikönyvként forgatott munkája, a Zala megye története a középkorban 1929-ben Pécsett jelent meg „Zala megye közönsége" kiadásában.[2] *Alcíme is sejteti, hogy a szerző egy sorozat első kötetének tekintette. Tervezte, s meg is írta a zalai községek középkori történetét is, de 1933-ban lezárt vaskos kézirata sosem jelent meg nyomtatásban.*[3] *A sorozatot lezáró család-, birtok- és gazdaságtörténeti köteteket azonban már nem sikerült elkészítenie. A kézirat eredeti példánya Holub nyugalomba vonulása után a zalaegerszegi állami levéltárba (a mai Zala Megyei Levéltárba) került. Az eredetiről dr. Szentmihályi Imre, a Göcseji Múzeum igazgatója több hiteles másolatot készíttetett 1959-ben. Ezek egyike a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum, másika a Veszprém Megyei Levéltár szakkönyvtárában található meg. A következő forrásközlés a megyei levéltárban őrzött példány alapján, mai helyesírással, a szövegközi levéltári jelzetek feloldásával készült.*[4]

Hudi József

[1] Nekrológja Komjáthy Miklós: Holub József 1885—1962. = Levéltári Közlemények 33 (1962), 2. sz. 304—305. — Hagyatékáról Csapody Csaba: Történészhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. I. = Századok 106 (1972), 1369—1389., különösen 1375. — Fontosabb zalai vonatkozású tanulmányai: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt. Kny. a Göcseji Múzeum jubileumi évkönyvéből. Zalaegerszeg, 1960. 181—203.; Zala megye középkori vízrajza. = A Göcseji Múzeum közleményei 29. Zalaegerszeg, 1963.

[2] Holub József: Zala megye története a középkorban. 1. kötet: A megyei és egyházi igazgatás története. Pécs, 1929. — Komjáthy (i.m. 304.) megállapítása ma is helytálló: Holub „Zala megyei és egyházi közigazgatásának története önmagában is kerek, önálló egész."

[3] A kézirat utolsó mondata így hangzik: „Isten segítségével e nagy munkát befejeztem Pécsett, 1933. június 7-én. Holub József." Holub József: Zala megye története a középkorban. A községek története. 1—3. kötet. Pécs, 1933. = A Veszprém Megyei Levéltár Szakkönyvtára 3329/1—3. rakt. sz. III. k. 986.

[4] Uo. II. k. 356—358.

A Tapolca—nagyvázsonyi úton, az Egregy[5] vize mellett ma is megtaláljuk ezt a nagyon régi lakott helyet. Királyi birtok és a pannonhalmi apátság birtoka volt. Hegymagassal együtt szerepel már Szent László összeírásában is, s eszerint a király 20 háznép szolgát adott itt az apátságnak.[6] Albősnek a XIII. sz. legelején készült összeírása szerint 6 háznép szakács volt itt, akiket Szent László adott, azonkívül 6 háznép lovasjobbágy, s ezeké volt a falu harmadrésze; egy malma is volt itt az egyháznak.[7]

A királyi népek közül 1214-ben királyi kamarásokat, hercegi táladókat és királyi jobbágyokat, ministereket említenek. Egy az egész falut érintő ügyből kifolyólag ugyanis 10 márka és 100 penza bírságot kellett a falubelieknek fizetniök, s azért az említettek egy közösen bírt földet eladtak ekkor.[8]

1237-ben itt is megfordult a várbirtokok visszavételére kiküldött bírói bizottság, s megállapította, hogy Henyei Tivadar fiai jogosan bírják itt azt a malmot, melyet Szerafin királyi tárnoktól vettek[9], s ugyanekkor meghagyták Vigánti Illés birtokában itteni két malmát s egy eke ősi földjét, bár az egyik malmot illetőleg Ilárius és rokonai, királyi táladók, ellentmondtak neki.[10]

IV. László 1275-ben 11 kapolcsi kamarását a nemesek közé emelte.[11]

Az 1237-ben szereplő Vigánti Illés leszármazói lehettek azok a Vigánti István fiai, akik a negyvenes években, Pál országbíró idejében elvesztették itteni ősi birtokaikat, s ez Pál kezére jutott. Az országbíró a Rátót nembeli Oliver mester királynői tárnokmesternek adta el, aki azonban 1349-ben visszabocsátotta István fiainak, Benedek mester váradi olvasókanonoknak, Miklósnak és Lászlónak.[12]

A XIV. sz.-ban hosszú, vagy 50 évig húzódó per folyt a pannonhalmi apátság és kapolcsi nemesek között 10 telek miatt, amelyekről az apát azt állította, hogy néhány kapolcsi nemes azokat lefoglalta. Az apát Szent László levelével igazolta, hogy itt és Hegymagason 20 háznépe volt az apátságnak, a nemesek pedig IV. László 1275-i nemesítő levelét mutatták fel. Határjárása azonban egyiknek sem volt, s így csak azt tudták megállapítani, hogy az apátság birtoka egy telek-

[5] Eger-patak
[6] Erdélyi László (szerk.): A Pannonhalmi Főapátság története. I. Bp., 1902. 592.
[7] Uo. 779.
[8] Hazai okmánytár. I—VIII. Győr—Bp., 1865—1891. V. k. 6.
[9] Sörös Pongrác (szerk.): A Pannonhalmi Főapátság története. II. Bp., 1903. 555.
[10] Szentpétery Imre (szerk.): Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp., 1923. 519.
[11] Uo. II/1. (Szerk.: Borsa Iván) 1961. 152.
[12] Nagy Imre—Véghely Dezső—Nagy Gyula (szerk.): Zala vármegye története. Oklevéltár. Bp., 1886. 485.

re fogyott le. A nádor 1358-ban elrendelte tehát, hogy ehhez a sessióhoz még kilencet kapcsoljanak, s azután mérjék meg a szántóföldeket, réteket stb. Ez meg is történt, s megállapították, hogy a falunak van 10 ekényi — kb. 1500 hold — földje, húsz kaszás rétje, s van még benne 6 malom és ugyanannyi malomhely; erdő pedig akkora, hogy azt sehogy sem tudták megbecsülni. Az erről megtett jelentés alapján a nádor kimondta, hogy mindezt meg kell felezni a két fél között. Ez a felosztás meg is történt, de később egy részlete miatt újabb per keletkezett, amely 1410-ig elhúzódott, de a vége csak restitutio in integrum maradt.[13]

Ez a birtoka az apátságnak messze esett a központtól, nehezen lehetett kezelni, s azért a XVI. sz. elején elhatározták Pannonhalmán, hogy eladják Kapolcsot, amelyet egyik nagy birtokosáról Szentmártonföldének is neveztek, sőt, amelynek még egy harmadik neve is volt: Csergő. Ekkor már puszta volt és 200 magyar forintért Szentpéterdörgicsei Kelemen és társai vették meg 1516-ban. Ennek a résznek ugyanis Kelemen volt a keleti szomszédja, délről és nyugatról Kapocs, északról pedig Fekécs Pál. Mivel azonban a kegyúri beleegyezést s az egyházi engedélyt ehhez az adásvételi szerződéshez nem tudta az apátság megszerezni, hosszas huzavona után kénytelen volt a főapátság a vételárat visszaadni.[14]

A tihanyi apátság kapolcsi birtoklásának semmi megbízhatóbb nyoma sincs, és valószínű, hogy csak jóhiszemű tévedés forgott fenn, amely az 1267-i pápai bulla félreértéséből származott a XIV. sz.-ban.[15]

Nemesi birtokosai közül a XIV. és XV. századból a következőket ismerjük még: 1373-ban Miklós fia Mihályt és Simon fiait, Lőrincet és Pált[16], 1427-ből Kapolcsi Mihály béli apátot, testvérét, Andrást s ennek fiát, Antalt, továbbá Bertalan fiait, Lászlót és Györgyöt[17], 1430-ból pedig István fia Gergelyt, András fiait és Lőrinc fia Ferencet[18]. Ez utóbbiak ekkor jószágvesztésre ítéltettek, mert hatalmaskodtak az említett apát és testvérei birtokán, amelyről azt állították — de bizonyítani nem tudták —, hogy őket illeti.

Kapolcsi — vagy mint ekkor mondták: Kapucsi Lőrinc fiának Andrásnak, valamint Balázsnak magva szakadván, részeiket, s még más itteni részeket, melyeket Sáska Péter és Imre tartottak kezükben,

[13] Sörös: i.m. 156—157. — Sörös Pongrácz—Rezner Tibold (szerk.): A Pannonhalmi Főapátság története. III. Bp., 1905. 280—282.
[14] Sörös—Rezner: i.m. 280—282., 749—754.
[15] Erdélyi László: A Tihanyi Apátság története. I. Bp., 1908. 285.
[16] Nagy—Veghely—Nagy: i.m. II. k. 1890. 85—86.
[17] Sörös Pongrácz: A Bakonybeli Apátság története. I. Bp. 1903. 463.
[18] Uo. 475.

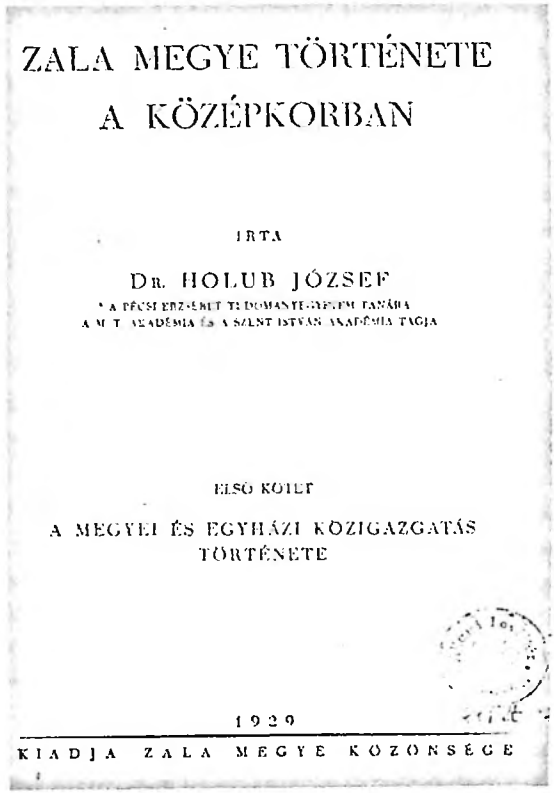

ZALA MEGYE TÖRTÉNETE
A KÖZÉPKORBAN

ÍRTA

Dr. HOLUB JÓZSEF

A PÉCSI ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA
A M. T. AKADÉMIA ÉS A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA TAGJA

ELSŐ KÖTET

A MEGYEI ÉS EGYHÁZI KÖZIGAZGATÁS TÖRTÉNETE

1929

KIADJA ZALA MEGYE KÖZÖNSÉGE

Holub József megyemonográfiájának címlapja

V. László király 1453-ban Rátóti Gyulafi Lászlónak adományozta.[19] Később Mátyástól új adományt kért ezekre Gyulafi és beiktatta magát András és Balázs, valamint Szabó András itteni részeibe. Ennek azonban ellen-(t)mondtak: Kapucsi Fodor György és fia, Máté, Tomaji Lénárd, Gyimóti Sebestyén és Gárdonyi Antal fiai[20].

Egy 1464-i oklevelünk szerint Hosszútóti László és Szentgyörgyi Török Imre megegyeztek Debrentei Tamás püspökkel, a pannonhalmi apátság kormányzójával és rokonaival, s ennek alapján az utóbbiaké lett Istvánd, Apáti és Szentmártonfölde, más néven Kapucs.[21]

1477-ben Kapucsi Benedek pápai várnagy panaszában azt olvassuk, hogy Henyei Antal fiai félholtra verték osztályos atyafiát, Kapucsi Ferenc Gergelyt, amikor az almádi vásárra ment, kivágták két erdejét Kapucson és fivére (vagy rokona?) Bálint itteni kuriájára törve, őt megverték.[22]

Papja 1333-ban Pál volt, aki 50 széles és 43 kis dénárt fizetett pápai tized fejében.[23]

---

[19] OL A hg. Esterházy család levéltára 36. A. 25. I. Mátyás 1474. évi transsumptuma. (A családi levéltáraknál megadott középkori oklevelek ma a Magyar Országos Levéltár 1526 előtti oklevélgyűjteményében keresendők. *A szerk.)*

[20] OL A Kisfaludy család levéltára. Sz.n.

[21] OL A hg. Batthyány család levéltára. Himffy 516.

[22] OL A Kisfaludy család levéltára. Sz.n.

[23] Monumenta romana Episcopatus Vesprimiensis. (A veszprémi püspökség római oklevéltára.) II. Bp., 1899. 66.

RAINER PÁL

Az Eger-völgye középkori települései

Veszprém megyében, a Tapolca—Nagyvázsony országút mentén, igen szép természeti környezetben kanyarog az Eger-patak. Írásomban a patak Monostorapáti és Pula közötti szakaszának középkori településeivel foglalkozom.

Monostorapátitól keletre, az országúttól délre emelkedő Apáti hegyen találjuk az almádi *Szűz Mária bencés monostor* romjait.

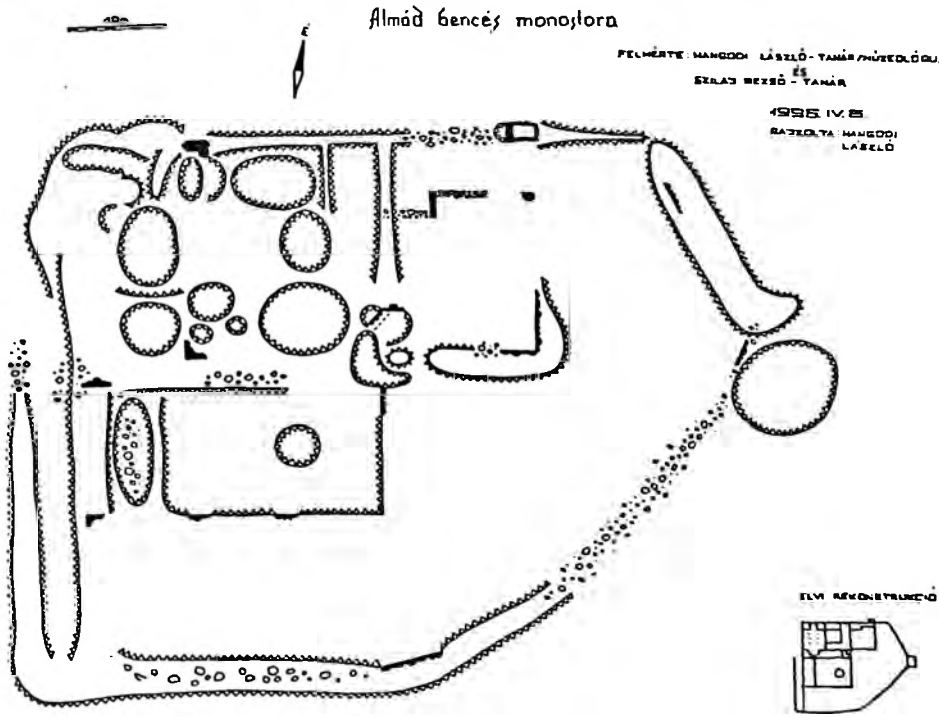

Monostorapáti. Az almádi bencés apátság felszínen látható maradványai. (Hangodi László és Szilaj Rezső felmérése és rajza, 1996.)

A monostor egyike korai, világi alapítású nemzetségi monostorainknak, s az egykor közelében volt Almád faluval egyben e vidék

egyik legkorábbi települése. 1117-ben Bánd fiai, Atyusz és Miske alapították apjuk lelki üdvösségéért, s egyben az apa meg nem valósult szándékának eleget téve. Felszentelése 1121-ben történt. Kegyurai az Atyusz nemzetség tagjai voltak, akik több alkalommal látták el adományokkal (1164 Miske ispán fia István, 1221 Sal ispán, 1256 Gyönyörű, Atyusz unokája stb.). A monostornak birtokai voltak Zalában (Almád, Apáti, Atak, Bér, Győr, (Gyula)keszi, Kövesd (Csopak mellett), Magyaré, Miháld, Mihályfa, Pécsely, Süly, Szigliget, Szöllős, Vállus), Veszprém megyében (Vöröstó) és Somogyban (Berény, Boronka, Bothoy, Györök, Nádasd, Szentlászló, Terecseny). Az almádi konvent hiteleshelyként is működött. 1282-ben, Balázs apát idejében javították épületét. Számos apátjának neve ismert.[1]

Az 1440-es évek belháborúi (V. László és II. Ulászló hívei) közepette Berki Flóris szigligeti várnagy társaival rátört a monostorra. Ajtaját feltörette, Pál apátot fogságba vettette, s helyébe saját rokonát, Berki Jób Esztergom egyházmegyei clericust ültette. A bencések iratait, edényeit, borát, lisztjét, húsát, élő és besózott halait, fegyvereit, könyveit, arany és ezüst tárgyait s más ingóságait elrabolta. Földjeiket, birtokaikat elpusztította. Ezért IV. Jenő pápa 1442. jan. 30-án utasította az esztergomi érseket, hogy ha szükséges, a bűnösöket közösítse ki.[2]

A monostor további hanyatlását tanúsítja Thurzó Gergely zalavári és Miklós bátai apátok 1508. április 7-i vizsgálata. A részeges apáton kívül két szerzetest találtak itt. A rendház igazi ura nem az apát, hanem Horváth Márk horvát bán, vázsonyi földesúr, aki rokonságát is idehozatta Horvátországból, az apát is az ő rokona. Az apát semmivel sem törődik. A tetőzetet nem ő, hanem Horváth Márk javíttatta meg. A Szent Domonkos-kápolna fedetlen, romladozó. Jobbágyaik Vázsony várának s nem nekik szolgálnak. A monostornak ekkor Vöröstón 26, Apátiban 18, Hathatkon 14, Győr faluban 6, az Apáti alatti kis faluban 3 jobbágya volt. Bírtak továbbá 7 malmot, 5 szőlőt, 8 jármos ökröt, 2 tehenet, 2 borjút, 60 nagyobb malacot. A jelentés részletesen felsorolta templomi felszereléseiket, apáti süveget és pásztorbotot, kelyheket, kereszteket, miseruhákat, könyveket, egyebeket is.[3]

1548. március 15-én I. Ferdinánd király a már több éve üresen álló monostort Laki Bakith Péter védelme alá helyezte, aki köteles volt

---

[1] Fejér III/1. 326—327, III/2. 105—108. — Szopori Nagy 1865. — ZO. I. Nr. 64, 65, 109, 227, 249, 282, 298, 321, II. 306. stb. — Csánki 1897. 18. — Békefi 1907. 209—211. — PRT. XII/b. 314—320. — Szentpétery 1927. — Holub 1933. 8—10. — Zsiray 1960. — MRT. 1. 118—119. — Guzsik 1979/a. 193. Nr. 217. — Koppány 1993. 16, 146. — Hangodi 1994.

[2] MREV III. 118—119. Nr. CXCVIII. — Békefi 1907. 210. — PRT. XII/b. 317.

[3] Békefi 1907. 210. — PRT. III. 618—619.

ennek jövedelmeit Bécsben tanuló rokona, Czobor Imre képzésére fordíttatni. A zavaros viszonyokra jellemző, hogy 1548. április 29-én Várdai Pál esztergomi érsek az ekkor 10 esztendős Istvánffy Miklósnak — a későbbi jeles történetírónak — adta az apátságot.

Az apáti címet, sőt formálisan a birtokokat is még a XVII—XVIII. században is adományozták. 1750 után már csak címzetes apátjai léteztek.[4]

A monostor alapításakor valószínűleg már létező *Almád* falu a mai Monostorapáti előzménye lehetett. 1333/1334-ben már egyházas hely volt. Papja ekkor Miklós, 1455-ben Máté. Az 1396-os Szentpéteralmád megnevezés a templom védőszentjére utal. 1477-ben oppidumként szerepelt, októberi országos vásártartási joggal. Az 1326—1519 között szereplő, a hegyesdi vártartományhoz tartozó *Alsó-* vagy *Kisalmád* emlékét Diszeltől északkeletre a Kisalmádi-dűlő őrizte meg. Almádra jogot formáltak Hegyesd várának urai is. Részben talán meg is szerezték maguknak. Erre utal a *Váralmád* megnevezés (1408).[5]

Monostorapátitól kb. 500 m-re északra az Attak-dűlő őrizte meg *Atak* vagy *Attak* falu emlékét. Először 1342-ben tűnik fel, amikor az almádi apát visszakapta a jogtalanul Hegyesd várához kapcsolt birtokot. Utoljára 1626-ban szerepelt az adóösszeírásokban.[6]

Monostorapátitól északkeletre, az almádi kolostorrom alatt, az országút déli oldalán, a Győri-rétek táján állt egykor *Győr* falu. Attakhoz hasolóan 1342-ben említették először, szintén az almádi monostor birtoka. Ekkor Bánd mester hegyesdi várnagy tartotta megszállva. 1505-ben Sárkány Ambrus hegyesdi várnagy hatalmaskodott itt. 1536 után már nem szerepelt.[7]

Kapolcs egy 1214-es oklevél szerint királyi jobbágyok, ministerek és kamarások s hercegi táladók falva volt. Mellettük birtokosa volt a pannonhalmi bencés apátság is. A Szent László-féle összeíráskor 20 háznép szolgát bírt itt az apátság. Az 1237—1240 közötti, Albeus apát-féle összeírás pedig 6 mansio szakácsát, 6 mansio lovasjobbágyát és 1 malmát említette a bencéseknek. A királyi népek — legalábbis részben — idővel kisnemesekké lettek. 1275-ben IV. László király 11 helybéli kamarását nemesítette. 1358-ban a helyi nemesek és a bencések közti per során határjárásra került sor. Ekkor a faluhoz 10 ekényi (kb. 1500 hold) föld, 20 kaszás rét, 6 malom, 6 malomhely tartozott s akkora erdő, hogy azt meg sem tudták becsülni.

[4] Szopori Nagy 1865. — PRT. XII/b. 320.
[5] Csánki 1897. 18. — MREV II. 65, 74. — Békefi 1907. 209—211. — Holub 1933. 8—9. — ZSO I. Nr. 4227. — MRT 1. 118—119. — Koppany 1972. 216. Nr. 3. — Guzsik 1979/a. 193. Nr. 216.
[6] Holub 1933. 264. — MRT 1. 119.
[7] Holub 1933. 264. — MRT 1. 119.

1421—1450 között az innét származó Kapolcsi Mihály volt a (bakony)béli bencés monostor apátja. Neki és rokonságának is voltak a faluban jószágai. 1453-tól a Gyulafi család is birtokos volt. 1477-ben Kapucsi (Kapolcsi) Benedek pápai várnagy panaszolta, hogy az almádi vásárra tartó atyafiát, Kapucsi Ferenc Gergelyt Henyei Antal fiai félholtra verték, 2 helyi erdejét kivágatták, s rokona, Bálint itteni kuriájára törve őt is elverték.[8]

1333-ban már egyházas hely volt. Papja, Pál 50 széles és 43 kis denár pápai adót fizetett.[9]

A pannonhalmi bencések birtokolták a Kapolcstól észak-északkeletre lévő *Csergőt* vagy *Szentmártonföldét* is, amelynek első említése 1358-ból személynévből (Csergői Bálint fia András) ismert. A XIV. század második felében birtokosa volt a Halápi vagy halápi Fekecs família is. 1516-ban a bencések, hogy szabaduljanak a Pannonhalmától távoli birtokuktól, eladták azt 200 magyar forintért a szentpéterdörgicsei Szarkáknak, a halápi Fekecseknek és a Kapucsiaknak (Kapolcsiaknak). 1524-ben azonban — kegyúri jóváhagyás híján — a vételt visszamondva, kénytelenek voltak a vételárat visszafizetni. A hódoltság idején először 1548-ban, majd véglegesen 1574-ben pusztult el, lakói többé nem tértek vissza. A falu emlékét a Csörgődomb és a *Szentmártonpuszta* név őrzik.[10]

Kapolcstól észak-északkeletre az Imári-híd, Imári-kút utal az egykori *Ilmár* vagy *Inár* falura. 1270-ben V. István király a hűtlen Arnold ispán fia Miklós birtokait — így „villa Ilmar"-t is — Panyit bánnak adta. 1335-ben részint köznemesek, részint a pannonhalmi bencések birtoka. Lehetséges, hogy ugyanezt a birtokot nevezték — névváltoztatás után — a késő középkorban Csergőnek, illetve Szentmártonföldének.

Templomának helye még kivehető. A Sz. Mária patrocíniumú, kisméretű (9,50 x 5,10 m-es hajó belméretű) templom szentélye a MRT 2. szerint egyenes lezárású, Guzsik Tamás szerint ma már kivehetetlen formájú. A templomtól délre egy kőépület nyoma is kivehető a felszínen.[11]

A Kapolcstól délkeletre emelkedő *Királykő* vagy *Attilavár* történeti adatait nem ismerjük. A mintegy 80 x 50 m-es, megközelítőleg négy-

[8] Csánki 1897. 67. — HO V. 6. — ZO I. 304, 485, II. 85—86. — PRT I. 56, 76—78, 163, 181, 303—307, 759, 779, II. 58, 156—157, 448—453, 554—556, III. 43, 280—282, VIII. 136. skk, 195. — Holub 1933. 358—361. — MRT 1. 70. — Koppány 1972. 225. Nr. 56.

[9] MREV II. 65 — Békefi 1907. 144. — Holub 1933. 361. — MRT 1. 70. — Koppány 1972. 225. Nr. 56. — Guzsik 1979/a. 189. Nr. 141.

[10] PRT III. 280—282, 668, 749—754. — Sörös 1908. 183. — Holub 1933. 151, 360. — MRT 1. 69.

[11] Csánki 1897. 63. — Holub 1933. 313. — MRT 1. 70. — Zsiray 1972. 251. — Koppány 1972. 225. Nr. 55. — Guzsik 1979/a. 189. Nr. 142.

zet alaprajzú erősség északi és nyugati oldalát meredek bazaltoszlopok, déli és keleti oldalát sánc védi. Bejárata délkeleten nyílik. A talán őskori eredetű földvár középkori használatára mutat, hogy 1861-ben tarajos vassarkantyú, vascsat és törött nyílhegy került innét a Magyar Nemzeti Múzeumba.[12]

A mai Taliándörögd körzetében a középkorban két település, *Alsó-* és *Felsődörögd* állott.[13] Felsődörögd első írott említése 1249-ből való. A XVI. századig a Dörögdi család birtokolta. Templomát — amelynek jelentős méretű gótikus romja ma is létezik — 1975/1976-ban Kralovánszky Alán régész és Éry Kinga antropológus tárták fel.[14] Az ásatás során kiderült, hogy a gótikus templom alatt egy kisméretű (hajó belméret: 8,2 x 6,1 m, alapterület: 50,02 m²), íves szentélyű, nyugati karzatos román kori templom romja található. E templom már a XII. sz. közepén fennállhatott, mert az egyik sírból II. Géza király (1141—1162) obulusa került elő.[15] E templomot lebontva, az 1330-as években építtette helyébe a nagyméretű (23,1 x 10,5 m-es hajó belméretű, 6,81 x 6,81 m-es szentélyű, 242,55 m² alapterületű), feltehetően szentélytornyos és esetleg nyugati tornyos

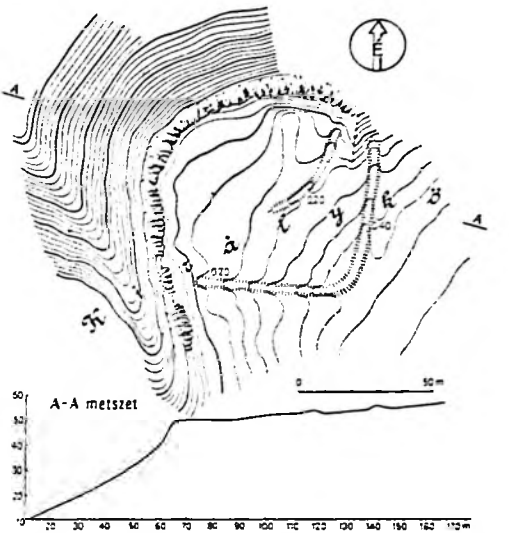

Kapolcs. Királykő vára alaprajza és metszete. (MRT 2.)

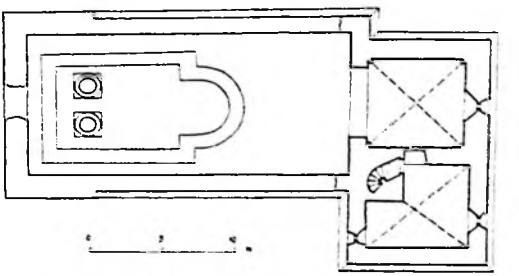

Taliándörögd. A felsődörögdi Szt. András-templom román kori és gótikus periódusának alaprajza. (Koppány 1993.)

[12] Ipolyi 1861. 301. Nr. 441. — MRT 1. 68—69. 11. kép.

[13] ZO I. 239. — Ádám 1882. — MREV II. 66, 73. — Békefi 1907. 131—134. — Holub 1933. 194—195. — Zsiray 1960. — Koppány 1963. 106. Nr. 54. — MRT 1. 157—158. — Zsiray 1972. — Koppány 136. Nr. 123. — Rég. Füz. No. 29. (1976.) 87—88, No. 30. (1977.) 69—70. — Éry 1979. — Guzsik 1979/a. 198. Nr. 336—337. — Guzsik 1979/b. 22. Nr. 99—100. — MM I. 120, 318—319, 329, II. 32, 87—89. képek — Koppány 1993. 17, 156—157, 67. kép.

[14] Ásatási jelentésük a LDM régészeti adattárában. Az előkerült leletanyag ugyanott, a régészeti gyűjteményben 81.3.1.—81.3.54. ltsz. alatt található.

[15] LDM régészeti gyűjteménye 81.3.1. (CNH I. 145.), a 12. sírból.

II. Géza király (1141—1162) ezüst obulusa. Ez a típus került elő a felsődörögdi templom temetőjének 12. sírjából. (CNH I. 145.)

Román kori kő szenteltvíztartó Felsődörögd templomából. Jelenleg a veszprémi érseki Gizella Királyné Múzeum őrzi. (Békefi 1907.)

Dörögdi Miklós egri püspök (1330—1361), a felsődörögdi templom kegyura és átépíttetője pecsétje. (Sugár 1984.)

vagy toronypáros, gótikus, Szent András apostol titulusú egyházat a család legjelentősebb tagja — I. Károly és I. Lajos királyunk kedvelt híve — a Bolognában tanult Dörögdi Miklós egri püspök (1330—1361), aki átmenetileg (1329—1330) választott esztergomi érsek is volt.[16] 1339-ben készen állt az új templom, s kegyura, Miklós püspök elérte, hogy Mesko veszprémi püspök kivette azt a zalai főesperes illetékessége alól, és saját joghatósága alá rendelte. Az egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom szentélyének déli oldalához a szentéllyel azonos szélességű sekrestye kapcsolódott. A sekrestye északnyugati sarkában csigalépcső vezetett a sekrestye feletti depositoriumba (kincs- és levéltár, feltehetően tűzmentesen építve) és talán a szentély boltozata feletti kegyúri karzatra. (Más vélemény szerint a karzat a templom nyugati végében volt.) A szentélyt vörös-fehér színű, geometrikus festés díszítette. A további díszítést a faragott részletek képezték. Ezekből a boltindítások egyes maradványai ma is láthatók.

Az ásatás során került elő 2 román konzol — az egyik emberfejjel[17], a másik kézzel[18] díszítve —, továbbá a szentély férfiszent alakjával (Szent András?)[19] és a sekrestye négyes lóhereívvel[20] díszített gótikus záróköve, valamint Dörögdi Pál fia István mester és felesége 1360-as sírlapja[21].

A templomban és a falakon kívül 100 sír került feltárásra. A kora- és késő középkori

[16] Dörögdi Miklós püspök életéről, tevékenységéről: Sugár 1984. 107—116.
[17] LDM régészeti gyűjteménye 85.91.1.
[18] u.o. 85.91.2.
[19] u.o. 85.91.3.
[20] u.o. 85.91.4.
[21] u.o. 85.91.5. Szürkés bazaltkő, 2,10 x 0,85 m. Ábrázolás nélkül. Szegélyén vésett, kettős vonalkeretben a következő vésett, maiusculás felirat: HIC IACET MA(giste)R PAUL(us) F(ilius) ST(ephani) D(e) DURUGD I(n) A(nno) D(omini)

sírok embertanilag is különböztek egymástól. Az Árpádok alatt a környék földműves népe temetkezett a templom köré, a későbbiekben pedig a dörögdi nemesek a templomba. Az utóbbi sírok csontjain eléggé gyakori harci sérülések is a nemesi-katonai életmódra utalnak.

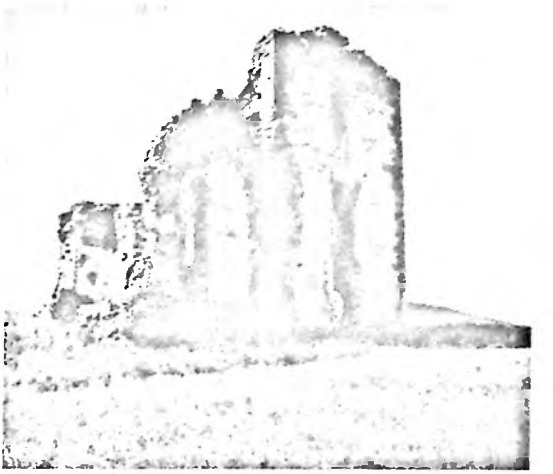

Felsődörögd Szt. András-templomának romja délkelet felől. (Fényképfelvétel, 1970-es évek)

Egy 1347-es oklevélből tudjuk, hogy a templomot a Dörögdiek felső- és alsódörögdi ága egyaránt használta. A felsődörögdiek a főoltár (Szent András-oltár) és a Boldogságos Szűz oltár előtt és mellett — azaz a templom északi és középső részén —, az alsódörögdiek pedig a Szent Domonkos-oltár előtt — a templom déli részén — hallgatták a szentmisét. Háborús időben ugyanígy a templom előbb említett részei szolgáltak nekik menedékül. Halottaikat is a fenti rendben temették el a templomban.

Bronz sarkantyúpár Dörögdi Pál fia István mester (†1360) felsődörögdi sírjából. (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)

Alsódörögdön 1339-ben már állt a Boldogságos Szűz kápolnája (hajó belmérete: 9,5 x 6,5 m, alapterülete: 61,75 m²), gótikus szentélyzáródással. E kápolna — a mai taliándörögdi plébániatemplom elődje — Felsődörögd filiája volt.[22]

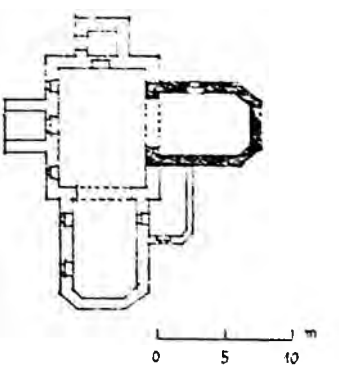

Taliándörögd-Alsódörögd Bold. Szűz temploma. (Guzsik 1979/b.)

MCCCLX C(um) D(omina) CO(nsor)TE SUA AMEN (Itt nyugszik Dörögdi István fia Pál mester feleségével, az Úr 1360. évében — úgy legyen).
Az 1975. augusztus 21-én megtalált sírban (67. sír) két bolygatott csontváz feküdt, az alábbi mellékletekkel: 1 pár bronz sarkantyú (81.3.6.1.), 2 db szijszorító lemezke, valószínűleg a sarkantyúszíjhoz (81.3.6.2.), 22 db koporsószeg (81.3.6.3.). — MM I. 334, 335, 463, II. 171. kép — Koppány 1993. 157.

[22] Lásd a 13. jegyzetnél idézett munkákat!

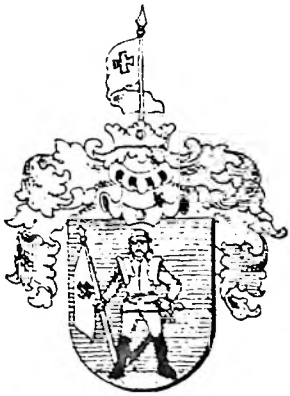

A Taliándörögdöt a XVIII. században birtokló vizeki Tallián család címere, 1610. (Vajay 1967.)

A két Dörögdöt 1548-ban pusztították el a törökök. Alsódörögd később újratelepült. Mai elnevezését a XVIII. század derekán itt birtokos vizeki Tallián családról kapta.

Taliándörögdtől délnyugatra, a Ráskó-pusztai-major tájára tehető az egykori *Ráskó* falu. Helyét a felszínen XV—XVI. századi kerámia jelöli. A középkorból nem ismert említése. Először 1531-ben fordult elő. 1548-ban már puszta. Egy 1752-es tanúkihallgatás alkalmával mint határjelet említették a „ráskói romladozott egyház"-at. Emlékét őrzi a Ráskói-patak neve is.[23]

Vigántpetend 1938-ig két külön faluból, Vigántból és Zalapetendből állott.

A veszprémi egyház birtokainak 1082-es hamis (valójában XIII. századi) összeírása szerint *Vigánton* 2 ekealj földje, 9 harangozója, közös erdeje volt az egyháznak. 1236-ban Bertalan veszprémi püspök itt adta ki egyik oklevelét. Az 1330-as években a helyi nemesek és a veszprémi káptalan között birtokper folyt. 1338-ban megosztották a falut, keleti fele, a cserjéssel a vigánti nemeseké, nyugati fele, erdővel, 9 háznép harangozóval, a kapolcsi Kismalommal és kaszálókkal a káptalané lett. A XIV. század második felében birtokos volt itt a Rátóti család, amelyeknek 1381-ben kőpincéje is szerepelt. 1473-ban pedig enyingi Török Ambrus kapott itt birtokrészt.

Vigánt Keresztelő Szent János egyháza — amely az 1333—1335-ös pápai tizedjegyzékben még nem szerepelt — 1338-ban fordult elő először. Az ezévi birtokmegosztás kimondta, hogy a nemesek és a káptalan közösen bírják. 1349-ben Olivér királynéi tárnokmester kegyúri jogát visszaadta Vigánti István fia Miklós és Lászlónak. 1381-ben Rátóti Gergely leánya, Lucia — Váradi Monteler Péter özvegye — itteni birtokát és kegyuraságát elzálogosította Undi Lőrinc fia Péternek. 1519-ben az egyháznak szőlője volt Monoszlón. 1550-ben még működött a plébánia. 1963-ban, földmunka során az 1757-ben épült barokk templom homlokzata előtt támpilléres, gótikus torony alapfalait lehetett megfigyelni. Feltételezhető, hogy a templom 1335 és 1338 között épült.[24]

[23] MRT 1.158. — Zsiray 1972. 251. — Guzsik 1979/a. 196. hivatkozik rá, de az érdemi rész kimaradt!

[24] Fejér VIII/4. 550. — HO IV. 5. — ZO I. 304, 485. — Békefi 1907. 171. — Holub 1933. 947—949. — MRT 1. 167—168. — Koppány 1972. 238. Nr. 137. — Guzsik 1979/a. 200. Nr. 388. — Guzsik 1979/b. 24. Nr. 110. — Koppány 1993. 159. (1318 sajtóhiba 1338 helyett!)

A templomtól délre és keletre, friss szántáskor jól kivehetőek a középkori házhelyek sötét foltjai.

A középkori *Petend* pontos helye nem azonosítható. Egy 1338-as adat Vigánttól délre, a Szentjakabra vezető út mellé helyezi. 1333-ban már templomos hely volt. Papja, István 1333-ban 10, 1334-ben 30, 1335-ben 40 kis dénár pápai tizedet fizetett. A Gyulafiak birtokolták. 1498-ban Gyulafi István Orbán vázsonyszentmihályi prior egyik vigánti jobbágyát Petendre vitette. 1498-ban létezett egy *Kispetend* is.[25]

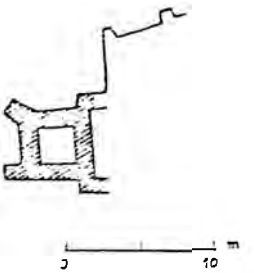

Vigántpetend. Vigánt gótikus Ker. Szt. János templomának maradványa. (Guzsik 1979/b.)

Pula feltehetően a Rátót nemzetség egyik legkorábbi birtoka, bár csak 1333-ban szerepelt először. Ekkor már templomos hely. Papjai — 1333/1334-ben Mihály, 1335-ben Demeter — 40-40 kis dénár pápai tizedet fizettek. A templom ekkor — ellentétben valamennyi eddig említett egyházzal — nem a veszprémi püspökség zalai, hanem veszprémi főesperességéhez tartozott. 1357-ben is Demeter volt a papja. A helyi hagyomány szerint a középkori templom helyét a temetőben, a bejárattól délre üresen hagyott négyszög máig jelöli.

1402-ben a Gyulafiak 26 itteni jobbágya vett részt egy hatalmaskodásban a veszprémi káptalan paloznaki birtoka ellen. 1488-ban Gyulafi László özvegyének itteni jobbágyai 8 forint adót fizettek. A falu ekkor Veszprém megyéhez tartozott.[26]

A XIX. század végén egy XIII. századi szlavón báni dénárokat tartalmazó éremleletet találtak Pulán, amelyet 1300 körül rejthettek el.[27]

A Pula és Nagyvázsony között mintegy félúton, az Eger-patak mentén települt *Tálod* falu 1171-ben szerepelt először. Szintén a Rátót nemzetség jószága. 1324-ben a nemzetség tagjai, Keszői Lőrinc fiai, János és László mesterek a falut a tálodi kolostornak adták, de 86 évi használati jogot még kikötöttek maguknak. Bár az adományt 1373-ban I. Lajos király is megerősítette, az a későbbiekben valószínűleg nem realizálódott. Az 1402-es hatalmaskodásban — lásd fentebb — 18 tálodi

[25] MREV II. 65, 73, 80. — Békefi 1907. 171. — Holub 1933. 626—627. — MRT 1. 168. — Guzsik 1979/a. 200. Nr. 389. — Koppány 1972. 238. Nr. 137. — Koppány 1993. 159.
[26] Csánki 1897. 248. — ZO I. 581. — MREV II. 73. — Békefi 1907. 79. — Holub 1933. 859. — Kumorovitz 1953. 283. Nr. 734. — ZSO II/1. 189. Nr. 1590. — MRT 2. 180—182. — Koppány 1972. 232. Nr. 97. — Guzsik 1979/a. 196. Nr. 286. — Solymosi 1984. 182, 187, 192, 200.
[27] Archaeológiai Értesítő 1900. 278. — Huszár 1963. 157. — MRT 2. 182.

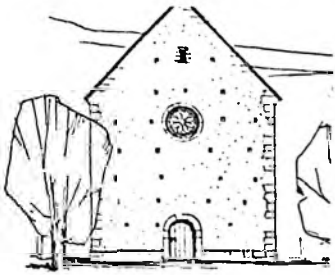

A tálodi kolostortemplom nyugati homlokzata. Sedlmayr János rekonstrukciója, 1957. (LDM műemléki adattára)

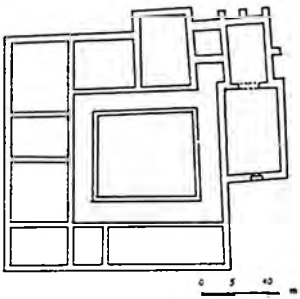

Pula. A tálodi Szt. Erzsébet pálos (később ferences) kolostor alaprajza. (Guzsik, Fehérváry 1980.)

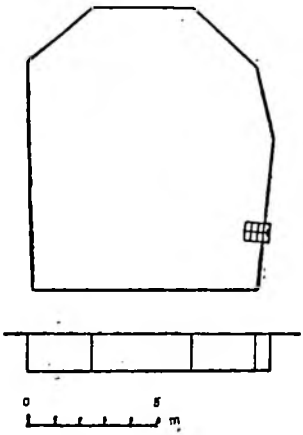

A tálodi kolostor vízmedencéjének rajza. (Darnay-Dornyai, Nemes, Takács A., Takács K. 1960.)

jobbágy is részt vett. 1488-ban Gyulafi László özvegyének jobbágyai 5 forint adót fizettek. A Gyulafiaknak kuriája is lehetett itt, mert 1498-ban Gyulafi Lászlót és Gyula László özvegyét, Katát innét idézték meg egy per során. 1548-ban már puszta volt.[28]

Árpád-kori, egyenes szentélyzáródású, kisméretű (a hajó belmérete: 6,9 x 4,8 m), Szent Ilona patrocíniumú templomának romját 1970-ben Éri István tárta fel a patak déli partján, az erdő szélén. A rom megtalálását a Szent Ilona forrásnév segítette. A templomnak két mellékoltára volt, épségben feltárt téglapadlója és tetőcserép-maradványai XV. századi átépítést valószínűsítenek.[29]

A tálodi erdőben, bővizű forrás mellett ma is látható a *tálodi Szent Erzsébet-kolostor* romja.[30] A pálos kolostort a XIII. század közepén alapíthatta a Rátót nemzetség, bár első említése csak 1324-ből ismert. Az épület alaprajzi elrendezése ciszterci hatást mutat. Egyhajós, 25 m hosszú, egyenes szentélyzáródású templomához (a hajó belmérete: 15,40 x 8,20 m) az északi oldalon quadrumot közrezáró, 32 x 36 m-es, három szárnyból álló kolostornégyszög csatlakozik. Ettől délnyugatra megmaradt a halfogó medence. Az Eger-patakon pedig a halastóvá szélesítést lehetővé tevő gát, amelyet 1987-ben újítottak meg. Ugyanekkor a gát északkeleti sarkától mint-

[28] Fejér IX/7. 633. — Holub 1933. 859. — ZSO II/1. 189. Nr. 1590. — MRT 2. 181—182. — Solymosi 1984. 183, 187, 193, 200.

[29] Rég. Füz. No. 24. 1971. (Bp. 1971.) 92. — Ásatási jelentés: LDM régészeti adattára 16 085—16 091. — Guzsik 1979/a. 193. Nr. 234.

[30] Ádám 1888/a. 65. — Ádám 1888/b. 153. — Békefi 1907. 248—249. — Karácsonyi 1924. 192—193. — Holub 1933. 859. — Kisbán 1938. 80, 128. — Darnay—Dornyai, Nemes, Takács, Takács 1960. 93—97. — Éri 1957. 64—66. — Éri 1959. 57—59. — Éri 1961. 4. — MRT 2. 182. — Éri 1969. 61—63. — Éri 1971. 57—58. — Guzsik 1979/a. 196. Nr. 287. — Guzsik, Fehérváry 1980. 216—220, 224, 227, 9—11. képek — Kralovánszky 1994. 91—103.

egy 20 m-re egy mészégető kemencét tártunk fel. Talán a kolostor építkezéseihez készíthették benne egykor a meszet.[31] 1950-ig az említett gáton keresztül húzódott Zala és Veszprém vármegyék határa.[32]

A kolostort 1480 táján elhagyták a pálosok, akik feltehetően az ekkoriban alapított, nagyobb és gazdagabb vázsonyi Szent Mihály-kolostorba költöztek át. Helyüket a salvatorianus ferencesek vették át. Az 1480—1497 között itt élő Pécsi Pál segítőtestvért, kulcsárt Laskai Osvát rendi helytartó elhelyeztette, mert jó viszonyt tartott fenn a ferencesek másik ágával, a kevésbé szigorú mariánusokkal. 1516-ban az (uzsa)szentléleki őrséghez (custodiatus) tartozott a kolostor. 1535-ben a gvardián és 14 szerzetes lakta. 1531—1552 között gvardiánjai név szerint ismertek, az utolsó Vizvári István volt. 1543-ban Székesfehérvár eleste után a kolostor értékesebb felszerelését, devecseri Csóron András, Veszprém megye alispánja, a veszprémi püspökség jószágkormányzója vette magához. A többi — kevésbé kvalitásos — felszerelés 1551-ig

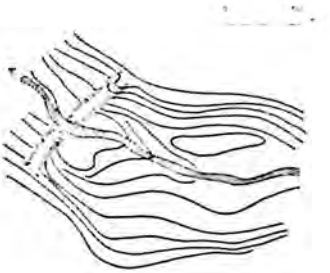

A tálodi kolostor halastavának gátja az Eger-patakon (Kralovánszky Alán rajza)

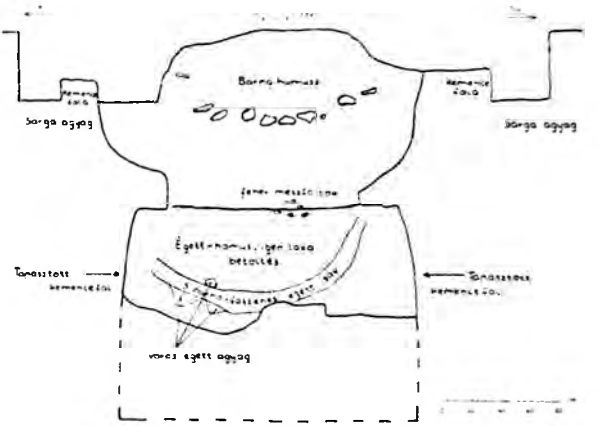

A tálodi kolostor halastó-gátja mellett feltárt mészégető kemence alaprajza. (Rainer Pál rajza, 1987.)

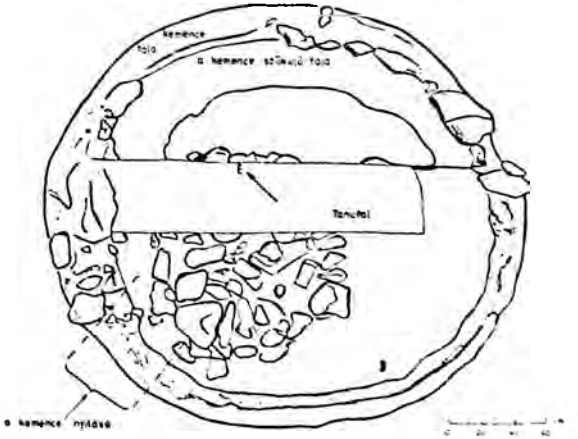

Az előbbi mészégető kemence metszete. (Rainer Pál rajza, 1987.)

[31] Ásatási jelentésem: LDM régészeti adattára 18 568—88. — Rég. Fúz. No. 41. 1988. (Bp. 1988.) 36—37.

[32] MRT 2. 181.

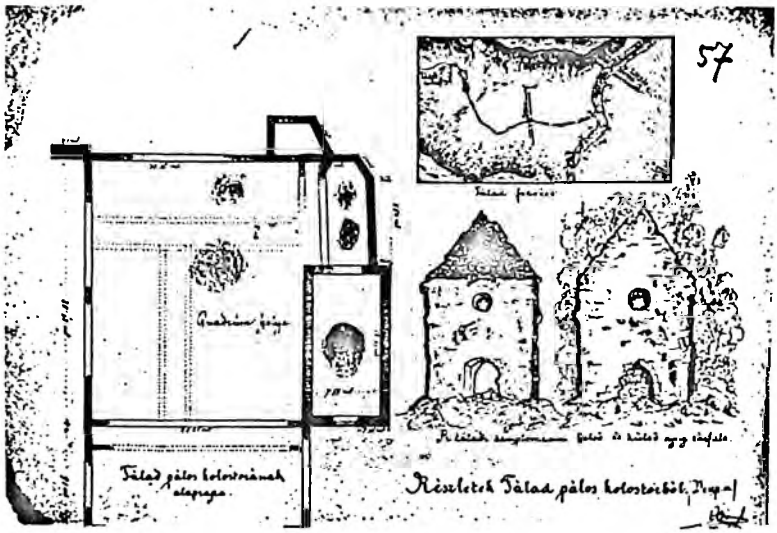

Ádám Iván rajzai a tálodi kolostorról, 1880. (LDM műemléki adattára)

a sekrestyében maradt. Miután Veszprémet 1552-ben elfoglalták a törökök, lakói — a közeli vázsonyi kolostorhoz hasonlóan — elmenekültek, az épület pusztulásnak indult.

Romjait 1860-ban Rómer Flóris bencés tanár[33], 1870 táján Pelárgus János dörgicsei evangélikus lelkész[34], 1880. december 5-én pedig Ádám Iván veszprémi kanonok[35] rajzolták le.

A kolostorból származó figurális, 1474-es vörösmárvány síremlék felső saroktöredékét a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum őrzi.[36]

Az Eger-völgye sorravett községeiben eddig egyedül Taliándörögdön[37] és a tálodi Szent Ilona templomnál került sor középkori ásatásra, mindkét helyen igen szép eredménnyel. A 20-25 éve befejezett ásatásokat azonban, sajnos, egyik helyen sem követte helyreállítás. A vidék rendkívül értékes középkori épületromjai azóta is folyamatosan pusztulnak. Jó lenne, ha az illetékes önkormányzatok végre áldozni tudnának ezen emlékek megmentésére, mert megsemmisülésükkel nemcsak a tudományos élet lesz szegényebb, hanem elsősorban saját községeik és közösségeik.

---

[33] Rómer leírása (másolat): LDM régészeti adattára, Pula 3616, rajza a temlomról: Éri 1959. 59. 43. ábra, alaprajzai: Guzsik, Fehérváry 1980. 218—219. 9—10. kép.

[34] Rajzának fotómásolata: LDM régészeti adattára, Pula 9933.

[35] Molnár 1965. 19. Nr. 57. — Az eredeti rajz jelenleg hiányzik a LDM müemléki adattárának 10 987—11 041. tételéből. Megtalálható viszont ugyanott a fényképmásolata (Pula 2182.), amely megjelent: Kralovánszky 1994. 96. 6/b. ábra.

[36] Ltsz. 65.457.1. — Darnay-Dornyai, Nemes, Takács A., Takács K. 1960. 95—96. (lelőhelyéről) — MRT 2. 182. 36. tábla 2. kép.

[37] Taliándörögdön a XIX. sz. végén Ádám Iván is kutatott a Szent András templom területén.

Irodalom

Ádám I. 1882. = A felsődörögdi templomrom. (Egyházművészeti Lap 3.) 129—141, 179—185, 206—215.

Ádám I. 1888/a. = A badacsonyi pálos kolostor romjairól. (Archaeológiai Értesítő VIII.) 64—66.

Ádám I. 1888/b. = Románkori pálos épület-maradvány Bakony-Szent-Jakabon. (Archaeológiai Értesítő VIII.) 151—155.

ÁUO I—XII. = Árpád-kori új okmánytár — Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I—XII. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. (Pest, Bp., 1860—1874)

Békefi R. 1907. = A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. (Bp.)

CNH I. = Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae — Magyar egyetemes éremtár. I. Árpádházi királyok kora. (Bp. 1899)

Csánki D. 1897. = Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. (Bp.)

Darnay-Dornyai B., Nemes L., Takács A., Takács K. 1960. = Nagyvázsony és környékének útikalauza. (h.n.)

Éri I. 1957. = A nagyvázsonyi Kinizsi vár. (h.n.)

Éri I. 1959. = Nagyvázsony. (Bp.)

Éri I. 1961. = Beszámoló a nagyvázsonyi pálos-kolostor helyreállításáról. (Műemlékvédelem V.) 1—15.

Éri I. 1969. = Nagyvázsony (Bp.)

Éri I. 1971. = Nagyvázsony (Veszprém)

Éry K. 1979. = A taliándörögdi Szent András templom középkori temetkezéseinek embertani vizsgálata. (VMMK 14.) 215—244.

Fejér G. I—XI. = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I—XI. (Budae 1829—1844.)

Guzsik T. 1979/a. = Veszprém megye templomépítészetének kutatási kérdései. (VMMK 14.) 163—201.

Guzsik T. 1979/b. = A magyar falu középkori templomépítészete. I. (Összefoglaló és katalógus) (Bp.)

Guzsik T., Fehérváry R. 1980. = A magyar pálos rendi építészet kialakulása, első periódusa. (Építés, Építészettudomány XII.) 193—239.

Hangodi L. 1994. = Középkori örökségünk. Bencés szerzetesek az Eger patak völgyében. (Veszprém Vármegye, szept. 25—okt. 16.)

HO I—VIII. = Hazai okmánytár. I—VIII. Kiadják: Nagy I., Paur I., Ráth K., Ipolyi A., Véghely D. (Győr, Bp. 1865—1891.)

Holub J. 1933. = Zala megye története a középkorban. III. A községek története. (Pécs) Kézirat a LDM könyvtárában: LH 715/1—3. számon.

Huszár L. 1963. = Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. (VMMK 1.) 151—160.

Ipolyi A. 1861. = Magyar régészeti repertórium. (Archaeológiai Közlemények II.) 285—317.

Karácsonyi J. 1924. = Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. (Bp.)

Kisbán E. 1938. = A magyar pálosrend története. I. (Bp.)

Koppány T. 1963. = A Balaton-felvidék románkori templomai. (VMMK 1.) 81—114.

Koppány T. 1967, 1972. = Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében. I. (VMMK 56) 117—150., II. (VMMK 11.) 213—241.

Koppány T. 1993. = A Balaton környékének műemlékei. (Művészettörténet-Műemlékvédelem III.) (Bp.)

Kralovánszky A. 1994. = Koldulórendek Székesfehérvárott és Veszprém megyében. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. (Művészettörténet-Műemlékvédelem) (Bp.) 91—103.

Kumorovitz L. B. 1953. = Veszprémi regeszták (1301—1387). (Bp.)

LDM = Laczkó Dezső (korábban Bakonyi) Múzeum, Veszprém

MM I—II. = Magyarországi művészet 1300—1470 körül. I—II. Szerkesztő: Marosi E. (Bp. 1987.)

Molnár I. 1965. = Emlékezés Ádám Ivánra 1844—1928. (VMMK 4.) 5—20.

MREV I—IV. = Monumenta romana Episcopatus Vesprimiensis — A Veszprémi Püspökség római oklevéltára. I—IV. (Bp. 1896—1907)

MRT 1. = Bakay K., Kalicz N., Sági K.: Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és tapolcai járás. Magyarország régészeti topográfiája. 1. (Bp. 1966.)
MRT 2. = Éri I., Kelemen M., Németh P., Torma I.: Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Magyarország régészeti topográfiája. 2. (Bp. 1969.)
PRT I. = Erdélyi L.: A pannonhalmi főapátság története. Első korszak. 996—1243. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I. (Bp. 1902.)
PRT II. = Sörös P.: A pannonhalmi főapátság története. Második korszak. 1243—1404. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. II. (Bp. 1903.)
PRT III. = Sörös P., Rezner J.: A pannonhalmi főapátság története. Harmadik korszak. 1404—1535. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. III. (Bp. 1905.)
PRT VIII. = Sörös P.: A bakonybéli apátság története. I. 1023—1548. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. VIII. (Bp. 1903.)
PRT XII/b. = Sörös P.: Az elenyészett bencés apátságok. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. XII/b. (Bp. 1912.)
Rég. Füz. 1958—1991. = Régészeti Füzetek. Az 1958—1989. évek régészeti kutatásai. Ser. 1. No. 9—43. (Bp. 1958—1991.)
Solymosi L. 1984. = Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. (Veszprém)
Sörös P. 1908. = A Guary-levéltár Árpád- és Anjou-kori kiadatlan oklevelei. (Történelmi Tár)
Sugár I. 1984. = Az egri püspökök története. (Bp.)
Szentpétery I. 1927. = Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. (Magyar Nyelv 23.) 360—370.
Szopori Nagy I. 1865. = Az almádi konvent. (Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III.) 54—65.
Vajay Sz. 1967. = Le drapeau en tant que meuble héraldique dans les armoires hongroises. Tirage á part du recueil du II.e Congrés International de Vexillologie. (Zürich) 3—11.
VMMK = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
ZO I—II. = Zala vármegye története. Oklevéltár I. (1024—1363), II. (1364—1498). Szerkesztik: Nagy I., Véghely D., Nagy Gy. (Bp. 1886—1890.)
Zsiray L. 1960. = Egy pusztuló Veszprém megyei műemlék. (Műemlékvédelem IV.) 14—15.
Zsiray L. 1963. = Az almádi bencés apátság. (Műemlékvedelem VII.) 7—77.
Zsiray L. 1972. = Adatok a Dörögdi család és a felsődörögdi plébániatemplom történetéhez. (VMMK 11.) 251—259.
ZSO I—III. = Zsigmondkori oklevéltár. I—II/1-2—III. Összeállította: Mályusz E., Borsa I. (Bp. 1951, 1956, 1958, 1993.)

ÁCS ANNA

A táladi pálos kolostor és a magyar művelődéstörténet

Bármilyen szabad, határtalan az emberi képzelet, nehezen alkothatunk ma képet az Árpád-kori Bakonyról. Arról az erdőrengetegről, amely a hagyomány szerint a Balaton széltében a Rábától egészen a Dráváig terjedt.[1] Utak nélküli, áthatolhatatlan sűrűségű őserdőnek hitték, s mi sem képzeljük másként. Fényes Elek 1836-ban még így írhatott a nagyvázsonyi határról: „Erdeje szörnyű nagy és szép, de hegyes-völgyes, makkal és vadállatokkal bővelkedik".[2] A századunk eleji közfelfogás is úgy tartotta, hogy a Bakony dúslombú, nagy erdejű, végtelen rengeteg, gyanús utakkal, itt-ott az erdő aljában meghúzódó apró falvakkal.[3] Eötvös Károly az 1909-ben megjelent Bakony című könyvében sem vélekedett másként: „Összefüggő hegység, melyet rengeteg erdők borítanak. Ma már nem annyira, mint hajdan..."[4] Krúdy Gyula gyermekként Várpalotáról elszármazott nagyanyja meséiből előbb ismerte meg a Bakony mitológiáját, mint a vidéket a maga valóságában. S mikor a visszatelepült Radics Máriát meglátogatta Várpalotán már felnőtt emberként, országos hírű íróként, „félte" a Bakonyt. Műveiben a bozontos, járhatatlan ősvadon képét jelenítette meg, melynek mélyéből „hiúz zöld szeme és farkas topáz szeme világított, és olyan sűrűséggel állt benne a fák hadserege, mintha innentől az egész világ erdő lenne."[5] Öreg idő című elbeszélésében fogalmazta meg a következő sort: „Olyan ez az erdő, mint a hegyek szakálla: irtják, pusztítják, de soha ki nem pusztíthatják. A zúgása, sóhajtása regeszerűen hangzik."[6] Szakadatlan zúgása azt az érzést keltette az íróban, mintha eljött volna az ideje, „hogy elmondja végre valahára az erdő mindazt, amit titokban magába zárt."[7]

---

[1] Rómer Flóris: A Bakony. Győr, 1860. 4.
[2] Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja... Pest, 1836. 437.
[3] Vajkai Aurél: A Bakony néprajza. Budapest, 1959. 8.
[4] Eötvös Károly: A Bakony. Budapest, 1909. 3.
[5] Krúdy Gyula: A templárius. In: Krúdy Gyula: A bakonyi bújdosó. Veszprém, 1995. (11—22) 15.
[6] Krúdy Gyula: Öreg idő. In: Krúdy Gyula: A bakonyi bújdosó. (5—10) 6.
[7] Krúdy Gyula: Ál-Petőfi. In: Krúdy Gyula: A bakonyi bújdosó. (23—27) 23.

A Bakony valóban általunk felfedhetetlen vagy alig megfejthető titkok tömegét rejti. Az erdő pedig nem beszél, illetve mi, gyarló emberek nem értjük a szavát. Titkai felfejtésére a történeti adatok és a szájhagyomány, a folklór segítségével indulhatunk. A Bakony titkainak egyike a táladi kolostor históriája. A Nyugati-Bakonyban emelt kolostor neve is talányosan hangzik. Sokak számára ismeretlen, nem véletlenül. Megfeledkezhetünk róla, bár a kolostor romjai még állnak Pula határában. Kora középkori iratainkban Thalad néven említik[8], Fényes Elek a Talód nevet örökítette meg[9], Rómer a Tálod elnevezést rögzítette[10]. Több forrás pontatlanul adta meg a helyét. Somogy megyébe helyezték[11], Békefi Remig pedig századunk elején Gyulakeszi közelében levő kolostorként írt róla[12]. Valójában Zala megyébe esett, mivel a középkori Veszprém megye határa Vázsonytól nyugatra húzódott. 1324-ben és 1373-ban Zala megyeiként tartották számon, ám 1488-ban már a Veszprém megyei adólajstromban bukkant fel a Talád nevű település.[13] A falu, amelynek határában épült a kolostor, korai időktől fogva a Rátót nemzetség birtokában volt. Táladot legkorábban 1171-ben említik forrásaink.[14] A Rátót nemzetség alapított kolostort a település melletti erdőben. Vadregényes, hegyes részen, csererdőben rejtezett a kolostor. Amikor Rómer Flóris a múlt század közepén, bakonyi útja során felkereste romjait, ekként írta le az elé táruló látványt: Nagyvázsonyból „az út a három, most már kiszáradt, halastó mellett kövér réteken vezet át. Az első, mindjárt N.vázsony alatt fekvő nagy tó kőgátjáról, melyet Kinizsi roppant költséggel készítette, már a régi okmányok emlékeznek. Egy, két cseres erdő közt elterülő, víg csermely hullámitól folytonosan öntöztetett rétségről, a pulai szőlőkre legszebb kilátás nyílik. A fák közt egészen elrejtezve néz elé a végső enyészetnek a már csak két falból álló tálodi omladék." Rómer Flóris a gazdagon elburjánzott növényzetben megkereste a kolostor egyéb falmaradványait is. Leírása az első tudósítás a hajdani klastromról: az

[8] Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története. Budapest, 1938. I. kötet 80—81. Thalád néven említi Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907. 248—249.
[9] Fényes i.m. 437.
[10] Rómer i.m. 194.
[11] Kisbán i.m. 81.
[12] Békefi i.m. 248.
[13] Éri István: A tálodi kolostor. In: Éri István: Nagyvázsony. Budapest, 1969. (61—63) 61. Pula, melynek határában van az elpusztult középkori Tálod település és kolostora, 1950-ig Zala megyéhez tartozott, majd Veszprém megyéhez csatolták.
[14] Pula. In: Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Szerk.: Éri István. Budapest, 1969. (180—182) 182.

omladék „egyikén még a körívű ajtót és fölötte a szinte kerekded ablakot látjuk. Hossza a templomnak 12°, széle 4° — a kar egyenes fallal, melyet három támla tart, záratik. A kolostor széle mintegy 12 ölnyi lehetett, de minthogy környéke egészen be van nőve, bizonyosat róla nem mondhatni. A köröskörül heverő téglák, mint a sz. Mihály kolostoré is, hosszant két három válu-forma mélyedéssel bírnak és egészen sötét vörösek."[15] Rómer a templom nyugati homlokzatát látta, amelyen a bejárat helyén már kitöredezett nyílás tátongott. A homlokzat díszítéséből a rózsaablak kőkerete maradt fönn meglehetősen hiányos küllőkkel. A másik falcsonk a déli oldalon nyúlt a magasba. A növénytakaró alatt pedig a szentély egyenes lezáródását vehette ki.[16] Rómer Flóris után több mint két évtizeddel a pálos építészet neves kutatója, Ádám Iván járta körül a táladi kolostor romjait. Ádám 1880-ban rajzokat készített a romokról, pontosabban a nyugati homlokzatról. Ekkor még megvolt a bejárat kőkerete is. Ádám fölvette a kolostor főméreteit. Alaprajza szerint a kolostor nagyjából négyzetes formában épült, mintegy 36 x 32 méteres területen állt. Maga templom hossza 25 m lehetett. A kolostorhoz tartozott egy kőfallal körülvett vízgyűjtő medence. Ez a völgy végén forráscsoportból eredő ereket, források vizét fogadta magába. A medence a kolostorudvar északnyugati sarkában állt, közel a három épületszárnyhoz. Az egykori udvaron különféle rendeltetésű épületek falmaradványait rajzolhatta le Ádám Iván. Az udvart kőfal vette körül. Ennek hosszúsága mintegy 600 méterre tehető.[17]

Ádám Iván után közel nyolc évtized kellett ahhoz, hogy ismét Árpád-kori műemlékeinket kutató szakember jusson el a táladi kolostorromokhoz. Éri István régész azonban — nyilván anyagiak hiányában — nem kezdhetett feltárómunkába. Csak a látottakat összegezhette és néhány megjegyzést fűzhetett hozzá: „Nem kell azt hinnünk azonban, hogy egy-két falmaradvány kivételével mindent az alapozásig elhordtak volna. Talán szerencse is a jövendő kutatások szempontjából, hogy az omladékokat oly gazdagon elborította a növényzet. Így a kincskeresők csak a hajó délkeleti sarkát túrkálták össze, másutt a földtakaró legalább 2-3 méter magasságú falakat rejt magában. A körítőfalakon belül felismerhetők a gazdasági melléképületek körvonalai is. Az 1552-es pusztítás óta alig zavart terület felkutatása lehetővé teszi majd, hogy ez alkalommal nemcsak a

[15] Rómer i.m. 194.
[16] Éri i.m. 62.
[17] VmRT. A veszprémi járás. 182. és Éri i.m. 62—63.

kolostor és temploma, hanem a középkori szerzetesek mindennapi életéhez olyannyira hozzátartozó műhelyek is napvilágra kerülhessenek."[18]

De valójában mikor alapították a Rátót nemzetségbeli Gyulaffyak táladi kolostorukat nem messze a falutól, alig néhány száz méternyire attól, az erdő borította dombok közé benyúló keskeny, déli irányú völgyben? Kétségkívül az Árpád-korban, valószínűleg a XIII. század végén.[19] Pontos idejét nem ismerjük. Bizonyos, hogy 1324 előtt. Első említése 1324-ből való ugyan, amikor a Rátót nemzetség tagjai, Keszi (Keszői) Lőrinc fiai, János és László mesterek elődeik példájára újabb adománnyal gazdagították családi kolostorukat. Rokonaik beleegyezésével a kolostornak adták táladi birtokukat, azzal a feltétellel, hogy 86 évig még ők használják.[20] Ezt az adományozást Gyöngyösi István tévesen alapításként értelmezte.[21] A nagylelkű, ám a megörökített feltétel szabása miatt csak a távoli jövőben felhasználható adományt Nagy Lajos még az életbe lépés előtt, 1373-ban megerősítette.[22] Hogy valóban rendelkezhetett-e vele a kolostor a 86 év elteltével, tehát 1410-ben, erre vonatkozóan nincsenek adataink. 1495-ből van még tudomásunk a táladi kolostornak tett adományról. Ebben az évben adta elő a tihanyi konvent előtt Ányos Ferenc, hogy fivére, János, halálos ágyán az arácsi hegyen fekvő 3 hold szőlőjét a „taládi monostornak hagyta". Ányos Ferenc beleegyezésével végül ezt a szőlőt a kolostor Hidegkuti Farkas Antal tihanyi várnagynak adta el.[23]

A múlt század harmincas éveire már elfelejtődött, melyik szerzetesrend tagjait telepítették le a Gyulaffyak Táladon. Fényes Elek így írt: „...de miféle szerzetesek lakhatták, nem tudhatni."[24] Rómer Flóris sem volt képes kipuhatolni, „mely szerzeté lett légyen"[25] A törzsökös magyar szerzetesrend, a pálosok számára emelte a kolostort a Gyulaffy család. A Nyugati-Bakony erdőrengetegében, hogy elmélyült hitüket szerzetesi szerénységgel élhessék meg. Nem az egyetlen pálos rendi kolostor volt a táladi a Bakony vidékén, nem kellett elszigetelten működniük. 1263-ban Pál püspök nyolc kolostort írt össze oklevelében a veszprémi egyházmegye területén.[26] Közülük öt valóban

[18] Éri i.m. 63.
[19] Éri i.m. 61.; VmRT. A veszprémi járás. 182.
[20] Holub József: Zala megye története a középkorban. Kézirat. I. kötet. A községek története. Pécs, 1933. 859.
[21] Kisbán i.m. 80—81.
[22] Holub i.m. 859. és Kisbán i.m. 81.
[23] Holub i.m. 859.
[24] Fényes i.m. 437.
[25] Rómer i.m. 194.
[26] Kisbán i.m. 19—20.

a Bakony erdőségeiben állt, a lakott helyektől kissé távolabb épült fel.[27] A földrajzilag legközelebb eső a kis- és nagyhidegkúti, valamint a bakonyszentjakabi pálos kolostor volt. Az utóbbiról tudjuk, hogy ugyancsak a Rátót nemzetségbeli Gyulaffy családhoz fűződik az alapítása. 1260-ban Gyulaffy Lőrinc emeltette a nemzetsége számára oly kedves szerzetesrend megtelepítésére.[28] Pál püspök 1263-ban kelt oklevelében még nem szerepel a táladi kolostor, így későbbre tehetjük alapítását.

A táladi kolostort a kis- és a nagyhidegkútihoz hasonlóan Szent Erzsébetről nevezték el. Az 1207-ben II. Endre és Merániai Gertrúd gyermekeként született Erzsébetet halála után négy évvel, 1235-ben már szentté avatták. Tisztelete rendkívül hamar elterjedt egész Európában. A társadalom minden rétegében igen nagy népszerűségnek örvendett. Magyarországi, illetve Árpád-házi Szent Erzsébetnek, aki valójában Türingia szentje volt, legkorábbi hazai életrajzai a XV–XVI. századból maradtak fenn. Hogy korábbról nincsenek adataink magyar nyelvű életrajzi irodalmáról, nem jelenti korai kultuszának hiányát.[29] Bizonyítékul szolgál XIII. századi honi, Veszprém megyei tiszteletére a kis- és nagyhidegkúti pálos kolostor elnevezése, majd a táladié feltehetőleg a század végén.[30] Erzsébet tiszteletét Magyarországon kezdetben főleg a királyi ház ápolta, innen terjedt kultusza a főrendekhez. A nép körében a ferencesek terjesztették tiszteletét széles körben.[31] Bizonyára Táladon és környékén is, mivel a pálos kolostort az 1470-es években elhagyták a pálosok s helyükre ferencesrendi szerzetesek jöttek, valószínűleg a Gyulaffy család hívására. E rend tagjai a rendi feljegyzésekben szereplő névsorok tanúsága szerint 1480-ban már Táladon éltek.[32]

Hogy miért hagyták el a pálosok a táladi kolostort, adatok hiányában nem tudjuk. Csak feltevésekbe bocsátkozhatunk. Tálad közelében, Vázsonyban Kinizsi Pál és apósa, Magyar Balázs pálos kolostort alapított a XV. század végén. A kolostor építésének kezdő időpontja 1480—81-re tehető. Két év múlva még nem készült el, de valószínű-

[27] Éri István állapította meg, hogy Veszprém megye 15 középkori kolostora közül csak kettőt emeltek a megye nyugati részében, legtöbbje a Bakony erdőségeiben, lakott helytől távol épült fel, különösen a korai, XI—XIII. századi, királyi alapításúak. Éri István: Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 8. (1969.) (199—216) 204—205. Megállapítása érvényes a magánföldesúri alapítású táladi kolostorra is.
[28] Darnay (Dornyay) Béla: Bakony. Útikalauz. Budapest, 1955. 138.
[29] Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet. Budapest, 1986. 163—181.
[30] Kisbán i.m. 20.
[31] Sz. Jónás i.m. 172. és 181.
[32] Éri i.m. 61. és VmRT. A veszprémi járás. 182.

leg hamarosan befejezték.[33] Az új kolostorba költözhetett át a pálosok egy része Táladról, illetve az egyházmegye vagy az ország más kolostoraiban kaptak helyet. Felmerülhet, hogy a táladi pálosok némelyike elhagyta rendjét a XV. század utolsó harmadában. A rendi fegyelem lazulása miatt a pálosok közül többen példának tekintették a fehér kámzsás, hallgató szerzetesek, a karthauziak életét és tevékenységét. Az 1378-ban Nagy Lajos által alapított lövöldi (városlődi) karthauzi kolostor az „őserdő" borította Szent Mihály-völgyben kiváló lehetőséget adott számukra a rejtett, Istennek szánt életre.[34]

A táladi ferences kolostornak 1533-tól két éven át Pápai Pál volt a házfőnöke. Innen került Ozorára, ahol 1539-ben az ottani benignáknak, a női ferences szerzeteseknek másolta a Kulcsár kódexet.[35] Ez a kis, negyedrét-alakú papíroskódex kizárólag Pápai Pál munkája. Az utolsó két sorban örökítette meg a nevét és a másolás évét. A kódex főként zsoltárfordításokat tartalmaz.[36] Pápai Pál táladi tevékenységét nem ismerjük. Azonban nem sokat tévedhetünk, ha azt állítjuk: a művelt ember Táladról vitte Ozorára másolói ismereteit, tehetségét.

Pápai Pál táladi házfőnökségének utolsó évében mindössze 15 lakója volt a kolostornak. 1543-ban, Székesfehérvár elfoglalása után az akkori kegyúr, Choron András a kolostor értékesebb felszerelését elmenekítette, „magához vette". A szerzetesek jó része is elhagyta ekkor a kolostort, menekülve a török elől. 1551-ben még néhány szerzetes a kolostorban élt, őrizték a sekrestyében a kolostor kincseit. Egy év múlva a táladi kolostor sorsa is beteljesedett a többi bakonyi kolostoréval egyetemben. Végleg elpusztult. A törökök ekkor foglalták el Veszprémet, s a környékbeli földbirtokosok sorra felrobbantották a kegyúri fennhatóságuk alá eső kolostorokat, nehogy a törökök befészkeljék magukat a kolostor falai közé, másrészt a környező várak megerősítéséhez szükségük volt a kőanyagra.[37]

Pusztává vált a török időkben a kolostor melletti, a kolostornak nevet adó település is. Előbb pusztult, mint a kolostor. 1548-ban már pusztaként tartották számon. Többé nem települt meg.[38] Múzeumi gyűjteménybe került középkori cserépanyag őrzi emlékét csupán, nevét pedig a Táladi-erdőként ismeretes hegy a pulai határban. A

---

[33] Koppány Tibor: A nagyvázsonyi pálos kolostor romjainak konzerválása. In: Magyar müemlékvédelem 1961—1962. Budapest, 1966. (103—108) 103.
[34] Karthauziak O. Cart. In: Puskely Mária: Szerzetesek. Budapest, 1990. (65—67) 66.
[35] Pula (Tálad) In: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Negyedik, bővített kiadás. Veszprém, 1984. 283—284.
[36] Révai nagy Lexikona XII. kötet. Budapest, 1915. 339.
[37] Éri i.m. 61—62.
[38] VmRT.A veszprémi járás. 182.

szomszédos helységet, Pulát, amelynek határába olvadt be Tálad, a XVIII. században német nyelvterületről érkező népesség telepítette újjá. Napjainkig átörökítették a Táladi-erdő nevet, a középkori település helyén fekvő dűlő a Tálad nevet viseli, s ismert még a táladi híd elnevezés. A kolostor népi neve: Klastrom, amelyről úgy tartja a helyi hagyomány, hogy a vörösbarátoké volt. A vörösbarátok alatt valószínűleg a ferenceseket kell értenünk. A klastrom-forrásról vagy kútról azt beszélték Pulán a kicsiknek, hogy innen hozza a gólya a gyerekeket.[39]

A kolostor követi a pulaiak építkezésnél használták fel. A romból származó XIV–XV. századi nyíláskeret töredékeit egy 1959-ben elbontott kőhíd alapozásában találták meg. Némely pulai ház falában is ott láthatók az egykori kolostor kövei.

A kolostor, annak temploma az alapító nemzetség temetkező helye lehetett, ugyanúgy, mint később a nagyvázsonyi pálos kolostor temploma. Pulán került elő ennek bizonyítékaként egy 1474-es évszámú, vörös piszkei márványból faragott sírkő, amelyet a veszprémi múzeum kőtárába szállítottak be.[40]

A múlt század közepén a táladi kolostor és környéke a vázsonyiak kirándulóhelyévé vált, itt tartották a majálist. Rómer Flóris e megjegyzést fűzte ehhez: „...valóban nem hiszem, hogy egész környéken ennél alkalmasb helyet találhatnának."[41] A neves kutató, író által bejárt terület, az „563 lépésnyi fallal" körülvett tér ma is gyönyörű, ideális kirándulási célra, teljes megpihenésre, netalán elmélkedésre, mint tették azt egykor Táladon a pálosok, majd a ferencesek. Az 1983-ban kiadott Bakony, Balaton-Felvidék útikalauz ajánlja is a kirándulóknak a festői szálerdőt, benne a kolostorrommal.[42] De vajon hányan jutnak el rohanó világunkban Táladra, hogy átmenetileg megszabaduljanak mindennapjaink nyűgeitől, s gondolatban múltat idézzenek, a Bakony titokzatos világát és élvezzék a rommá lett kolostor csöndjét?! Észrevegyék a romok szépségét, emlékezve Eötvös Károly soraira: „A romnak van szépsége. Tetőtlen falak, merész oszlopok, düledék kövek, mohos üregek, egykori ajtók és ablakok óriás nyílásai, vihar süvöltése a nyílásokon, forgószél tánca a falromok között, vércsebagoly a falak oduiban, vadvirágoknak hervadt bokrai az ormokon. Mindenütt az elmúlás, és mégis élet mindenütt. Emlékek a

[39] Pula helynevei. In: A veszprémi járás földrajzi nevei. Kézirat. Veszprém, 1995. (519—529) 528—529. Reményi Antal és Dr. Gerstner Károly gyűjtése.
[40] VmRT. A veszprémi járás. 182.
[41] Rómer i.m. 194.
[42] Bakony, Balaton-Felvidék útikalauz. Szerk.: Mészáros Gyula. Budapest, 1983. 468.

múltról, szájról szájra szálló hagyományok az embereknél, képzelet és andalgó érzések széppé teszik a puszta várat."[43] Eötvös ugyan a balaton-felvidéki várromok látványának hatására vetette papírra szép sorait, ám akik már látták a táladi romokat, tudják: e sorok az egykori kolostorra is érvényesek, igazak. S hisszük, az ország helyzetének javulásával valaha feltárhatják a táladi romokat, hogy a középkori épületegyüttest szerves egészében, életének összes gazdasági vonatkozásával együtt láthassuk.

1878-ban épült pulai ház homlokzata
(Fő u. 78.)

[43] Eötvös Károly: Balatoni utazás. Budapest, 1982. II. kötet 123.

KAPILLER IMRE

Konfliktusok a nemesi faluban

(Kapolcs a XVIII. században)

„Tudja bizonyosan a fatens, hogy a kérdésbe vett Kapolcsi Helység a Török és egyéb ellenségek miatt ell pusztult, és midőn a Török Fehér várott, Kanizsán és másutt is e földön lakott, valóságossan puszta volt, azt pedigh onnénd tudgya és valla, hogy a fátens abban az üdőben még minek előtte — Török Bécs alá ment volna, Édes Attyával együtt Kapolcshoz közel Vásonban lakott, Ns Marton Mihálynál aki valóságos Kapolcson lakozó nemes ember volt, kinek nemzedéki most is Kapolcson lakván, jószágot bíró nemes emberek, de hogy Kapolcs abban a Török világban ell pusztult, Vásonban magának házat szerzett és lakását oda vette.

Onnénd e Fatens Attyával együtt Tihanba vette lakását, onnéd mégis Tapolcára, ahol is Attya meghalálozván, e Fátens, midőn Bécs alá a török ment, mindegy 20 esztendős lévén lakott. Onnét mégis Monostor Apátiba Kapolcsval éppen szomszédságban vette lakását, a'hol ugyan meg is házasodott. Mint hogy azért a nevezett helyeség Kapolcshoz igen közel és szomszédságban vannak, e fátens gyakran ott megfordulván szemeivel látta, hogy az említett Kapolcsi Helyiségh puszta volt abba a Török üdőben és pusztán is állott mind addigh, a mígh e földrül a Török le nem verettetett. Hanem azután kezdettek, hol egy házat, hol kettőt építeni, és nem is volt Kurucz világ előtt két vagy három háznál több Kapolcson, hanem a Kurucz világh után kezdettek jobban szállani."[1]

Vallotta mindezt önmagáról és Kapolcsról, Lenthy István veszprémi kanonok és Parraghy László Zala vármegye esküttye előtt a magát akkor 91 évesnek mondó Tóthy János, 1756. április 25-én.

Tóthy uram ifjú korára visszaemlékezve bizony csupán a pusztulás képét tudja elénk idézni a XVIII. század eleji Kapolcsról.

A század végén azonban más képet látunk. Asbóth János, aki 1801—1819 közt Festetics György jószágigazgatója, illetve a Georgi-

[1] ZML IV. 14/b. Processus magistratualis. 1752. F. 1. No. 2.

kon tanára volt, egy 1802-es utazásának — melynek során Kapolcson is átutazott — élményeit papírra vetette. Ebben így ír Kapolcsról:

„Monostorapáti felé az Eger folyó völgye egyre keskenyebb két hegyhát között kígyózik fel Kapolcsig. Kapolcs egy órányira van Monostorapátitól és nagyobb részt nemesek által lakott. A falu nevesebb nemesi családjai a Barcza és a Domokos családok. Kiss Ferenc feleségének, aki a szomszédos Dörögd faluban lakik, itt is több portája van. Úgy Kapolcson, mint a környező falvakban a hegyektől körülzárt Eger völgyben látható, hogy a lakosság a hegyvidéken is — ahol a természet csak kevés művelhető területet kínál — mindenütt gondosan műveli földjét. Mindenütt látható e völgyben a rendezettség, a szorgalom nyoma, ami e tájat a többi magyar faluk sorából kiemeli. A házak kőből épültek, s jó fedéllel vannak ellátva, az udvarok és a kertek jól be vannak kerítve, minden kis darab föld meg van művelve, a meredek domboldalak fáradságosan fel vannak szántva és szépen sorjáznak a kukorica földek, ugyanúgy a szőlőskertek (...) Kapolcs közvetlen környékén 9 malom található, melyből három fűrészmalom..."[2]

A század folyamán nemcsak a település külső képe változott meg látványosan, hanem népessége is szinte robbanásszerűen nőtt. Míg 1711-ben a falut mindössze 21 gazda lakta, addig 1829-ben már 1290 főt írtak itt össze (csak zárójelben jegyzem meg, hogy ettől az időtől fogva a település népessége folyamatosan csökken). 1759-ben az akkor megközelítőleg 72 éves Szalai György vallomása szerint „Pápistáknak, Kálvinistáknak, és Luteránusoknak számát Kapolcsi Helységben számban vévén, s előtte elolvastatott nevezet szerint, helyben hatta, hogy öregestül, Aprostul, cselédekkel együtt Pápisták 260, Lutheránusok 157, Kálvinisták pedigh 56-tan találtatnak mostanságh"[3]. Ekkor összesen 473 lélek lakja a falut. 1770-ben 523; ebből 232 nemes. Az összesen 154 családból 48 nemes, 31 agilis és 75 nem nemes. 1774-ben 836, ebből 398 evangélikus, 368 római katolikus és 70 református.[4]

A település fejlődése látszólag töretlen. Az évszázad folyamán azonban számtalan súlyos, máskor kevésbé súlyos összeütközés, konfliktus rázkódtatta meg a közösség egészét vagy annak valamelyik meghatározott csoportját.

---

[2] Asbóth János: Utazás Keszthelyről Veszprémbe Zala vármegyében (1802?) Fordította és közzétette Csendes Antal. In: Hévíz IV. évf. 1996/1 sz. 49. l.

[3] Lásd az 1. sz. jegyzetet!

[4] Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Bp. 1988. 234—237. p.

Előadásomban az átlagos XVIII. századi nemesi falu konfliktusait kívánom bemutatni, s ahol erre lehetőség van, ott helyi (kapolcsi) példákkal illusztrálni.

A konfliktusos szituációkat négy alaptípusba soroltam:

1.) Mikor a falu, mint egységes közösség ütközik meg a rajta kívül álló hatalommal vagy hatalmassággal (állam, megye, uradalom), illetve más, nem hatalmi tényezővel (szomszéd falu).

2.) A falu közösségén belül jól elkülöníthető, olykor ellentétes érdekű csoportok közti konfliktus, illetve e csoportok vélt, vagy valóságos jogait csorbítani szándékozó, a közösségen kívüli erők elleni fellépés.

3.) Mikor a közösség egy tagja és a falu egésze áll egymással szemben.

4.) Családon belüli konfliktusok.

Minthogy ez utóbbiak elsősorban vagyonjogi, örökösödési, illetve osztályviták, s a közösség egészének életét nem befolyásolják, ezért itt ezzel most nem kívánok foglalkozni. Csak megjegyzem, hogy ennek feltárása egy önálló tanulmányt kívánna meg.

Mint láttuk, a század közepén a település népessége gyorsan növekedett, úgyhogy lassan elérte azt a kritikus határt, amikor a rendelkezésre álló földterület már nem volt képes e megnövekedett népességet eltartani. A probléma feloldására több megoldás is elképzelhető lehetett volna. 1., születésszabályozás, 2., elvándorlás, 3., újabb földterületek szerzése és bevonása az élelmiszertermelésbe.

Tudjuk, hogy a falusi, paraszti és kisnemesi közösségekben a születés szabályozásának lehetőségeit és módszereit ismerték ugyan, de e módszereket inkább csak a „tiltott szerelemben élők" alkalmazták.[5]

A házasságkötések révén a faluból eltávozottakat pótolta az ugyancsak házassággal történő beköltözés.

Maradt a harmadik megoldás: földet kell szerezni. A szomszéd falu, Monostorapáti határát vették célba. Kezdetben a mi kapolcsi gazdáink csupán állataikat hajtották rá az apáti határra, de mint Kováts Ádám árendás vallotta, hogy „Kapolcsi Töreki nevű Embernek S. V. Sörtvélesseit béhajtották Monostor Apátiak makkoltatásbul." Hobai János szerint (1764) „Kapolcsiak azokon belül (ti. határjelek) nyilván használni nem merészelték Méltóságos Püspökség Tisztyei engedelme nélkül és annak előtte kérdést nem is tettek azon határok eránt, csak egyedül 4 vagy 5. Esztendőtül fogva kezdettek villogni, holott előbb ha valakinek Kapolcsiak közül Marháját említett Határokon

[5] Tóth István György: A törvényes és törvénytelen szerelem konfliktusai a 18. századi magyar falvakban. In: Rendi társadalom — polgári társadalom 3. Salgótarján 1991. 45—51. p.

belül találták, Monostor-Apátiak béhajtották és füzetésért eresztették vissza, a mint Kapolcsi Gáspár Istvánnyal és Mártonnyal, úgy Megyeri Péter Ferencznek edgyik Kapolcsi Comportionatusnak sörtvélyeseivel történt."[6]

A megkérdezettek számtalan ehhez hasonló esetet sorolnak.

Esetenként a befogott állatokból (sertés, juh) egyszerűen vámot szednek. Így járt el Fölös Ferenc kanász is, aki mint vallotta: „...történt, hogy egykor a Bába Kúttyánál Kapolcsi néhai Ns Domokos Mihálynak S.V. sörtvéles Marhái az határon által menvén, Apátiba bé hajtotta ezen Fatens, mellyek közül edgyet ki vetvén meg öltt, és ell költötte, többieket úgy eresztette vissza. Nem különben azon szolgálattya üdeiben az Karakű árkán föllül az Parlagh szőlő nevezetű helyen Kapolcsi néhai Nemes Barca Mihály és Nemes Domokos András juhait tapasztalván az határon belül azokat is bé akarván hajtani, de az Juhász meg alkudván a tanuval és Társával ell eresztették, úgy Szintén másokat is, valakiket Kapolcsiak közül azon Határ jeleken belül őrözni tapasztalták marhájokat..." Azt mondhatnánk, hogy az efféle ügyeket gyorsan, sportszerűen intézték. A kapolcsiak számára nyilvánvalóvá vált, hogy számukra így nem terem babér. Más eszközhöz kell hát folyamodni. Ha a határt nem lehet áthágni, akkor növelni kell a határt. Így cselekedtek. A pusztán álló Tompa malom helyén, illetve attól nyugatra lévő rétjüket (amely irtás volt) fokozatosan elkezdték gyarapítani. A gyarapítás persze ismét a sümegi uradalom rovására történt.

Az eddig vázolt actiók azonban ártatlan gyermetegségnek tűnhetnek ahhoz képest, amire egy 1764. szeptember 7-én megtartott vizsgálat derített fényt. „Történt, hogy a megelőző két napon Farkas Ferenc, a vármegye alispánja, Forintos János főszolgabíró és annak esküttye, Tornyos Ferenc, valamint kapolcsi nemes uraimék bizonyságai, Kapolcsi határt M. Apátitul állított különböztető határ jeleket megvizsgálták, s a szerint határjárást tettek."

Kapolcsi barátaink időben gondoskodtak a számukra kedvező eredményről. Mint a vizsgálat később kiderítette, az inquizítorokat megtévesztve, nem a valóságos határon vezették őket végig, hanem az általuk állított és emelt új jelek mentén. Ezek a hamis jelek esetenként csak 40, másutt viszont 500 lépéssel is növelték a határokat az apátiak, illetve az uradalom rovására. Persze a jelek áthelyezése önmagában nem biztosította a sikert. Szükség volt olyan személyre is, aki letett esküjével azok valódiságát igazolja. Páhy István kanász sze-

[6] ZML IV. 14/a. Processus metales. 1765. F. 215. No 138.

mélyében sikerült is megtalálniuk. Róla a későbbi vizsgálat során megkérdezettek szinte egyöntetűen vallották: „ezen Páhy közönséges bizonságtevő, s hitivel csavargó, s kereskedő kanász, úgy hogy akármely helységben elsőben hivattassék, oda esküszik, s innend közönségessen könnyű hitűnek tartatik."[7]

Hogy az ügy milyen véget ért, nem tudjuk, sajnos csak a vizsgálati iratok maradtak fenn.

A falu közössége, társadalmilag és vallásilag is erősen tagolt. 1770-ben, mint korábban láthattuk, az itt élő családok valamivel több mint egyharmada nemes, megközelítően fele nem nemes. 31 család vitatott státuszú agilis. Ők magukat nemesi jogokkal felruházottnak vallják, s ezt a helyi közösség is általában elfogadja. A megye, illetve az állam viszont igyekszik őket adófizető állapotba visszaszorítani. Agilisek, más néven nőnemesek, vagy megint más néven félnemesek azok a nem nemes származású férfiak, kiknek feleségük, vagy anyjuk nemes. Kisnemesi vagy kuriális faluban az ilyen házasság a XVIII—XIX. században hétköznapi eseménynek számított. Az ilyen házasság gyakran a teljesen elszegényedett nemesi család, illetve leánya számára anyagi biztonságot, míg a nem nemes férfi számára társadalmi rangot és státuszt jelentett. A Balaton-felvidék más nemesi falvaiban is hasonlóan nagy számban találunk agiliseket. 1785-ben egy szerződésen Kővágóörsön 30 nemes és 34 agilis, Köveskálon 50 nemes és 36 agilis aláírása szerepel.[8]

A XVIII. század 20-as éveiig szinte háborítatlanul nemes módjára éltek. A fokozatosan szilárduló állami, illetve megyei hatalom azonban nem engedhette meg magának, hogy ez a több ezres tömeg kivonja magát az adófizetés alól. Ezért minden jogi és egyéb eszközt felhasználtak az agilisek vélt vagy valóságos — mindenesetre jogilag meglehetősen bizonytalan — helyzetének tisztázására, illetve adózó állapotuk visszaállítására. A század 40-es éveitől az agilisek a feudális kor végéig folyamatos harcot vívtak a hatalommal.

A mozgalomhoz az előfeltételeket az 1741-ben meghirdetett nemesi felkelés teremtette meg. A feleség révén biztosított nemesi birtok után ebben nekik is részt kellett venniök, ugyanakkor a személyük után viszont mint nem nemesek, adót voltak kötelesek fizetni. A kettős adóztatás azonban nemcsak anyagi érdekeiket sértette, de felfogásuk szerint az érvényes jogrendet is.

---

[7] U. a.

[8] Cserjési Károly: Kővágoörs és Köveskál nemes és agilis urai. 14. Magyar Családtörténeti szemle. 1939. évf. 51—53. p.

1743-ra a mozgalom olyannyira kiterebélyesedik, hogy céljaik elérésére pénzt gyűjtenek (bécsi ágens fizetésére, ügyvédre stb.), az adófizetést megtagadják, sőt az adóbeszedőket csapatokba verődve el is űzik.[9]

A helytartótanács több ízben próbált kompromisszumos megoldást találni, de ez a század folyamán nem sikerült. Így az agilisek 1799-ben is panaszt tesznek a Helytartótanácsnál, hogy a megye, az anyjuk, illetve a feleségük révén rájuk szállt nemesi ingatlanaikat is megadóztatja, s így a más telkén élő „rusticusoknál" súlyosabb terheket viselnek, mert a contributión kívül a nemesi terheket (subsidium, insurrectio) is viselniök kell. A vármegye továbbra is úgy foglal állást, hogy az agiliseket sem a honi törvények alapján, sem az adózó nép megkímélése okán nem menthetik fel a contributió és az azzal kapcsolatos terhek viselésétől.

A balaton-felvidéki agilisek 1800. február 22-én Köveskálban gyűltek össze, hogy érdekeik védelmében közös álláspontot alakítsanak ki. Amikor a megye megbízottja váratlanul megjelent a gyűlés napján Kővágóőrsön, a fő szervező Vörös nevű molnár házában, akkor mintegy 30 falu egyenként 2-3 képviselőjét találta ott, főleg a balatonvidéki és Sümeg környéki falukból. Ezek nem is tagadták összejövetelük célját. Mindenesetre az általuk összegyűjtött pénzt a szolgabíró letiltotta és gyűlésüket szétoszlatta... Ez a vita végülis a feudális kor végéig nem jutott nyugvópontra.

A XVIII. század 40-es éveiig a vallásilag erősen megosztott faluban a különböző felekezetek közt jelentős konfliktusra nem került sor. A település ősi temploma a török időben elpusztult. Ezután, amint 1753-ban Szabó András vallotta — „a törököknek Fehérvárbul és Kanizsábul való kiverettetése után szalmával födettetett megh, a'mint az a frontispreiumon lévő esztendő szám, úgymint 1696-dik megh mutattya. A templomban pedigh csak nem régiben is oltár helyét látta, mivel a Pápisták is belejártak imádkoznyi és csak a mastani Prédikátor Szalay Ferenc annak egy darabját le nem törte ez előtt mintegy három esztendővel."[10]

A katolikusok 1746-ban építettek maguknak kápolnát (mely mellett egy fedél alatt a tanító is helyet kapott). A század folyamán a faluban luteránus anyaegyház volt. A kálvinisták a dörögdi prédikátorhoz, a katolikusok pedig kezdetben a szentkállai, majd 1774-től a petendi

[9] Szabó Béla: Az agilisek és évszázados küzdelmük Zala megyében az adómentességért. In: Zalai Gyűjtemény 18. Zalaegerszeg 1983. 131—144. p.
[10] Lásd. 1. sz.

plébánoshoz tartoztak. Az 1740-es évekig a luteránus prédikátor felekezeti hovatartozástól függetlenül keresztelt, esketett és temetett. A negyvenes évek után bekövetkező konfliktusok sem a falun belüli összeütközésekből keletkeztek, hanem Veszprémből, illetve Sümegről a püspöki rezidenciából szították azokat.

A folytonosan betegeskedő és egyébként is gyengekezű Acsády Ádám veszprémi püspök 1744. október 10-én meghalt. Az egyházmegye kormányzását az erőskezű Bíró Márton vette át, aki — bár származását tekintve maga is protestáns — az ellenreformáció harcos és kérlelhetetlen híve. December 1-jén Bíró rendeletet ad ki, melyben eltiltja a vegyesházasságokat, az ilyen házasságból származó gyermekeket pedig katolikusnak kell keresztelni. A protestáns lelkészeknek megtiltja, hogy a vegyes vallású jegyeseket összeadják, vagy a katolikusokat imaházaikba invitálják stb. A tilalom megszegőit kellő megtorlással is megfenyegeti.

A felekezetek békéjét hangos csatazaj váltja fel. 1749-ben, Szentháromság vasárnapján a szentkállai plébános vezetésével körmenet ment a kapolcsi templomhoz, melyet, mint korábban láthattuk, a luteránusok 1747-ig háborítatlanul használtak. Ekkor Bíró erőszakkal elvette azt tőlük, és újra szentelte. A kapolcsi és más, környező falukból, úgymint Kővágóőrsről, Petendről, Henyéből, Dörögdről, Örsből és máshonnan érkező protestáns atyafiak és nők felkészültek a processio fogadására, illetve a templom védelmére. A férfiak fegyvertelenek voltak, a nők ezzel szemben harci eszközökkel érkeztek: úgymint moslékosvödrök, pemetek, lapátok. A moslékosvödrök tartalmát aztán a körmenetet vezető plébánosra, illetve az őt követőkre zúdították. S hogy a riadalom nagyobb legyen, az éppen itt tartózkodó valamely szomszéd falusi „falu-bolondját", bizonyos Mihály nevűt pucérra vetkőztetve az ájtatosan vonuló lányok és asszonyok közé küldték... Eme erőszak hatására a processio meghátrált. A visszavonuló hadakat a templomvédők jókedvű gúnyolódása és tréfálkozása kísérte.[11]

Az ellenállás eredményt hozott. A helybéli katolikusok — lemondva a régiről — 1751-ben új fatemplomot emeltek. A mai templom ennek helyén épült. Az evangélikusok 1756-ban újjáépítették templomukat, majd 1768-ban annak bővítésére kértek engedélyt. A mai, késő barokk templom csak 1818-ban épült fel.[12]

Ez az esemény a falu belső harmóniáját is megtörte. Nem sokkal az események után a helybéli katolikusok feladva az eddigi gyakorlatot,

[11] ZML IV. 1/a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1748—50. 914—920. p.
[12] Koppányi Tibor: A Balaton környék műemlékei. Bp. 1993. OMH. 55. 57. és 139. p.

miszerint egy falu egy kocsma, maguknak új kocsmát építettek. A közös templom után megszűnt a közös kocsma, valamint a közös iskola is. Korábban a közös kocsma jövedelméből fizették a közös protestáns mestert. Bíró Márton püspök azonban katolikus tanítót is küldött a faluba, így annak tartása a helybéli katolikusok feladata lett.

Harmadik típusba soroltam azokat az eseteket, melyekben a falu valamely lakója keveredik a közösség egészével konfliktusba.

Ezek a szituációk akkor állottak elő, amikor az egyén magatartása, valamely vélt vagy valóságos cselekedete a faluközösség egészének anyagi érdekeit, erkölcsi vagy vallási felfogását, személy- vagy vagyonbiztonságát veszélyeztette.

Viszonylag egyszerűek azok az ügyek, melyekben nyivánvaló bűneset történt és a cselekménnyel megvádolt, ha vonakodva is, de elismeri tettét.

Mint pl. Varga György jobbágy, aki 1742 augusztusában meglőtte az éppen szántani induló n.s. Süle Györgyöt[13], vagy szerencsétlen Szabó Borbála, Ns Domokos família szolgálója, akit lopással vádoltak[14], vagy Egyed József és Szabó János uraimék, valamint társaik, akik 1780. június 16-án a pápisták kocsmáján kellő mennyiségű bor elfogyasztása után véres verekedésbe keveredtek.[15]

Ns Boda László feleségét Gombár Juliannát, 1775 márciusában mint „fajtalan és rossz, Istenkáromló, részeges és embereket botránkoztató személyt" vették vád alá.[16]

Tény, hogy Julianna a vele alig két éve házasságban élő Boda László uramat — aki a falu mészárosa és egyben egyik kocsmárosa is volt — faképnél hagyta, és egy monostorapáti legénnyel annak falujába szökött. Mikor a kapolcsi öreg bíró és az esküdtek a kisbíró által maguk elé idézték volna, Juliannánk ily szavakkal tagadta meg az egzáment: „a menkü üsse megh ha lészen kocsmárosnéjok, mely szavai után vetette, szívem szerint kérem úgymond az Istent, hogy Sz. György napra Kapolcs helységnek a szél fúja helyét." Nyomatékként még hozzátette, az esküdtekhez küldve szavait: „egyet szarom, egyék megh, és bár a ludvérc megmíveljen, ha megyek hozzájok."

Ezt a sértést, persze, súlyos tekintélyvesztés nélkül a magisztrátus nem nyelhette le, ezért erővel, láncra verve vitték vissza a faluba. Hogy az ügy miként zárult, sajnos, nem tudjuk, mert csak a tanúk vallomását tartalmazó jegyzőkönyv maradt ránk.

[13] ZML IV. 1/bb. Inquisitiones magistratuales 1742. No. 41.
[14] ZML IV. 1/bb. 1755. No. 53.
[15] ZML IV. 1/bb. 1780. No. 29.
[16] ZML IV. 1/bb. 1775. No. 104.

Hasonlóan az előbbihez, Fülöp Anna boszorkánysággal vádolt asszony ügyéről is csupán az eljárás során keletkezett inquisitiós jegyzőkönyv maradt fenn.

A kora újkori boszorkányvádak angol kutatója, Alan Macfarlane szellemes megállapítása szerint a XVII. századi puritán angol három lehetőség közül választhatott, hogy kit okoljon az őt ért bajokért:

1. önmagát, 2. Istent, 3. a szomszédját. Az első kettőt vallásossága kívánta meg, a harmadikat boszorkányhite sugallta.[17] Nincs okunk feltételezni, hogy a XVIII. századi Magyarországon ez másként lett volna.

Fülöp Pannáról, Dervalics Pál feleségéről — aki ekkor már nyolc éve ítélet nélkül a vármegye egerszegi börtönében ül — tanúk egész sora vallotta, hogy ha valamit kért és nem kapta meg, megharagudott és beteggé tette haragosait. Emiatt egy ízben a veszprémi alispán úr el is fogatta, de azzal az intéssel, „ha valamikor egészségében, vagy testében bárkit megrontani tapasztalhatnék, azonnal az eránt hazánk törvényei szerént megh íratott és megh érdemlett bűntetést el ne kerülhesse."[18]

A szerencsétlenül megvádolt Fülöp Anna ideális bűnbak lehetett nemcsak a megmagyarázhatatlan betegségek vélt okozójaként.

Emlékezzünk vissza. A 8 évvel korábbi letartóztatásával egyidőben zajlik a kudarccal végződött területszerzési akció, az agilisek elleni vármegyei „erőszaktétel", s ugyanakkor kerül a püspöki süveg Padányi Bíró Márton fejére.

Egy szélütéstől elferdült száj csupán utolsó csepp volt a kívülről fenyegetett falu poharába.

Összefoglalva: A XVIII. század első harmadában békésen és dinamikusan fejlődő közösség a 30-as évektől folyamatosan konfliktushelyzetben él környezetével. A konfliktusokat azonban nem a közösségen belüli nézeteltérések, hanem elsősorban a megváltozott külső körülmények idézték elő. A gazdasági kényszer (szűkös határ) a megerősödő állam, illetve vármegye (agilisek), az egyre erőszakosabb ellenreformáció (protestánsok) olyan helyzetet teremtett, amely sok esetben a falu belső békéjét is felforgatta.

---

[17] Idézi: Kristóf Ildikó: Közösségi konfliktusok és boszorkányvád a 17—18. századi Debrecenben. In: Rendi társadalom — polgari társadalom 3. Salgótarján, 1991. 51. p.

[18] ZML IV. 1/bb. 1754. No. 114. Bővebben: Degre Alajos: Boszorkányperek Zala megyében. In: Göcseji Múzeum jubileumi évkönyve 1950—1960. Zalaegerszeg, 1960. 227—239. p.

HORVÁTH ZITA

Úrbéres viszonyok Dörögd, Kapolcs, Monostorapáti, Petend, Pula és Vigánt községekben a XVIII. században

1766. december 29-i királynői rendelettel Zala megyében is megkezdődött az általános, egységes úrbérrendezés, de a munkálatok lassan haladtak, főleg azért, mert Zala megye legtöbb falvában és mezővárosában a parasztok nem akarták elfogadni a korábbi szerződésüknél jóval kedvezőtlenebb Urbáriumot.

1768. augusztus 20-ig összesen 380 helység Urbáriuma készült el. Az úrbéri perek elhúzódása miatt a megyében csak 1771-re fejeződött be az úrbérrendezés. 1780 körül az egyes urbáriumok felülvizsgálata és rendezése is megtörtént. Az úrbérrendezés kori Zala megye a Dunántúl délnyugati sarkában terült el a Drávától a Balaton északi partvidékéig, így a címben jelölt 6 község ekkor még Zala megyéhez tartozott. Az 1949. évi közigazgatási átszervezés során Keszthellyel és a Balaton vidékével együtt 119 községet Veszprém megyéhez csatoltak.[1]

Az úrbérrendezés során felvett paraszti vallomások (investigatiók), az ún. 9 kérdőpontra adott válaszok elsőrendű forrásai a század közepi állapotoknak. Az évszázad folyamán ebben az időben készült el a jobbágyviszonyoknak az egész vármegye területére vonatkozó felmérése, de az ország „...minden vármegyéjének — Erdély kivételével — összes községében megjelentek az úrbérrendezésre kijelölt biztosok, maguk elé idézték a községek lakóit — néhol csak a főbírót, bírót, esküdteket, 1—2 jobbágyot, 1—2 házas és 1—2 házatlan zsellért, máshol az egész lakosságot; mindenütt a földesurakat vagy azok megbízottait, és — az ezen a tanácskozáson résztvevők mindenike előtt ismert — 9 kérdőpont alapján megvallatták őket gazdálkodásukról, életmódjukról, földesurukhoz való viszonyukról (...) Nem másról van szó..., mint

[1] Felhő, 1970. 362. p. Zala megye 1767-es térképét Felhő Ibolya alapján az 1. sz. mellékletben közöljük.

olyan forráshalmazról, melynek alapján a 18. századi Magyarország népi élete a legteljesebben (...) bontható ki (...)"[2] A 9 kérdőpontra adott válaszok minden szubjektivizmusuk, pontatlanságuk ellenére elsőrendű és egyedülálló forrásai a 18. századi úrbéres viszonyoknak. Ezért e dolgozatnál is ezt kívánom elsősorban felhasználni, illetve az ún. úrbéri tabellákat, melyeknek feldolgozása és közzététele a dunántúli megyék esetében Felhő Ibolya vezetésével megtörtént. Az úrbérrendezés jelentőségét mind az 1945 előtti, mind az 1945 utáni történetírás elismeri, kiemelve legnagyobb erényét, miszerint a földesúr—jobbágy közti viszonyt felemelte a magánjogról a közjog szintjére és az állam részéről pontosan körülhatárolta a parasztok szolgáltatásait. Ennek ellenére az úrbérrendezés fogadtatása vegyes volt a jobbágyok körében, hiszen az úrbérrendezés előtt az ország egyes területei között óriásiak voltak a különbségek. Ugyanaz a jobbágykategória területenként más-más jogi, gazdasági helyzetet takart. Általában a rendezetlen birtokviszonyok miatt a volt török hódoltsági területek jobbágyainak helyzete kedvezőbb volt. Így az Urbárium rendelkezéseinek, illetve a forrásokból nyert adatoknak az összevetése megmutatja, hogy az úrbérrendezés nehezítette-e a jobbágyság helyzetét, vagy kedvezőbb feltételeket teremtett. A következőkben Dörögd, Kapolcs, Monostorapáti, Petend, Pula, Vigánt községek esetében megkíséreljük a XVIII. századi úrbéres viszonyok elemzését, illetve a Mária Terézia által kiadott rendelet hatásának vizsgálatát.

Az úrbéres viszonyokat a következő szempontok szerint vizsgáljuk:

— ki vagy kik voltak a birtokosok (világi vagy egyházi)

— a jobbágy jogállása (jobbágy vagy zsellér, örökös vagy szabadmenetelű jobbágy),

— a jobbágyi szolgáltatások (adók, robot),

— mi szabja meg — természetesen az Urbárium kibocsátása előtt — a szolgáltatások rendszerét, mennyiségét (szokás, contractus, urbárium).

Ez utóbbi természetesen az előző két szempontot is meghatározza, illetve valamennyi szempont egymással szorosan összefügg.

A 9 kérdőpontból ezeken kívül is sok értékes információt nyerhetünk, de azok nem kapcsolódnak szorosan a földesúr—jobbágy viszonyhoz (földrajzi helyzet, a jobbágyok írni-olvasni tudása). Ezekre terjedelmi okokból nem térek ki.

A telkes jobbágyok, a házas zsellérek, a házatlan zsellérek számát a 2. számú mellékletben (táblázatba foglalva) közöljük. (Az úrbéri tabellák általában csak a családfőket írták össze, elfogadott számítás

[2] Takács, 1989. 306. p.

szerint a családfők számát 5 fős átlagos családlétszámmal szorozva kapjuk meg a megközelítő eredményt.) A teljes úrbéres földterület megoszlására lásd a 3. sz. mellékletet. (A teljes úrbéres földterület magában foglalja a belső telek, a szántó, a rét nagyságát.)

A következőkben a 9 kérdőpont alapján, a fent leírt szempontok szerint írjuk le az úrbéres viszonyokat, a községek abc rendjében haladva.

Dörögd (a kérdőpontok felvételi ideje 1777). A földesurak az úrbérrendezés idején Szegedy Mihály és több kisebb birtokos. A helység összes jobbágya és zsellére szabadmenetelű. Az úrbérrendezés előtt nem volt egységes urbáriuma a községnek és mivel több birtokosa volt, a szolgáltatások rendszere is változatos képet mutat. A jobbágyok nagyobb része contractus (szerződés) szerint szolgál, sőt, az uralkodói rendelet kiadása után, a felvétel időpontjában is érvényben van a korábbi contractus, vármegyei engedéllyel. Kilencedet nem fizetnek, tizedet is csak néhányan, búzából, kétszeresből (búza és rozs vegyes vetése), rozsból, árpából, zabból, kukoricából, kenderből, káposztából. Akik készpénzzel adóznak, tizedet sem fizetnek. A jobbágyok közül néhányan 12 nap gyalogrobotot szolgálnak egy évben, de van, aki csak hatot, négyet, vagy hármat. Ezt a földesúrral kötött contractus dönti el. Egyéb adózásuk nincsen.

Kapolcs (a kérdőpontok felvételi ideje 1777). Földesuraik kisebb birtokosok. A zsellérek, egy kivételével, mind szabadmenetelűek. Az úrbérrendezés előtt nem volt urbáriumuk, egy részük írott contractus szerint szolgál, más részük szóbeli megállapodás alapján csak készpénz árendát fizet és másféle szolgálatot nem tesz. Tehát sem kilencedet, sem tizedet, sem füstpénzt nem fizetnek, robotolniuk sem kell.

Monostorapáti (a kérdőpontok felvételi ideje 1767). Birtokosa a veszprémi püspökség. A jobbágyok és zsellérek egy része — számszerű adatok nincsenek — szabadmenetelű, más része örökös jobbágy. A községnek az úrbérrendezés előttről már volt urbáriuma, de ez csak az örökös jobbágyokra vonatkozik, míg a többiek a contractus szerint szolgálnak, ahogy a forrás nevezi őket, „az árendás lakosok". Az 1751-es urbárium előtt, Acsády püspök idejében „igen könnyű szolgálatot tettek". Kilencedet nem fizettek, tizedet és ajándékot az urbárium szerint adtak, valamint füstpénzt. A robot évente 52 nap igásrobot volt, de „ki szolgálta, ki nem".

Petend (a kérdőpontok felvételi ideje 1768). Birtokosa gróf Esterházy Károly. A jobbágyok mind örökösek, a zsellérek szabadmenetelűek. Sem urbáriumuk, sem contractusuk nem volt a Mária Teréziaféle úrbérrendezés előtt, szolgáltatásaikat szokás (usus) szerint vé-

gezték. Mind kézi, mind igás robotot tettek, „amidőn kívántatott". Kilenced helyett tizedet fizettek, ajándékot nem adtak.

Pula (a kérdőpontok felvételi ideje 1768). Birtokosa gróf Esterházy Károly. Ezen helység lakói mind szabadmenetelűek. Az úrbérrendezés előtt nem volt urbáriumuk, sőt még 1768-ban, a felvétel idejében sincs, valamennyien contractualisták. Contractusuk 1745-ből való, eszerint 12 napot szolgálnak egy évben, amit 4 marhával kell megtenniük, ezenkívül az egész helyes gazdák 4 Ft-ot, a fél helyesek 2 Ft-ot fizettek. Kilencedet nem kellett fizetniük, de tizedet igen, ajándékot sem adtak.

Vigánt (a kérdőpontok felvételi ideje 1777). Földesurai Domokos Lajos és a Pupos család. Valamennyien szabadmenetelűek. Az úrbérrendezés előtt contractus szerint készpénzbeli árendát fizettek, ezenkívül semmi szolgálatot nem tettek; sem kilencedet, sem tizedet nem adtak. Az Urbárium behozatala után kezdtek csak kilencedet fizetni.

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés heti 1 nap igás vagy 2 nap gyalogrobotot állapított meg a telkes jobbágyokra számítva. A házas zsellér évi 18, a házatlan 12 nap gyalogrobottal tartozott szolgálni a földesúrnak. Mind a jobbágy, mind a házas zsellér évi 1 Ft-tal és kilenceddel tartozott a földesúrnak, de ajándékot is köteles volt adni. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy kivétel nélkül kevesebb szolgáltatása volt ennek a 6 falunak. Természetesen ezzel együtt is pozitívan kell értékelni az úrbérrendezést, hiszen a szokást, a contractust bármikor megváltoztathatta a földesúr magától, vagy birtokosváltás esetén az új földesúr. Ahogy fentebb már említettük, a volt török hódoltsági terület az akkor rendezetlen birtokviszonyok miatt kedvezőbb helyzetet teremtett a jobbágyok számára az úrbéres viszonyok tekintetében. A török hódítás határvonala Kanizsától a Balaton-felvidéken át húzódott. (Egerszeg, Csáktornya, Légrád, Sümeg és más Zala megyei várak, az országos védelmi rendszer fontos részei voltak.) A kedvezőbb helyzet a XVIII. század folyamán még hosszú ideig megmaradt. Tehát ez is magyarázata lehet ezen 6 község Urbáriumban foglaltaknál kedvezőbb helyzetére. Természetesen ez önmagában nem kielégítő magyarázat.

A szokásos történetírói magyarázatok a jobbágyság sanyarú helyzetére vonatkozóan szintén nem elégítenek ki bennünket. A 6 község adatai alapján nem állapítható meg összefüggés a romló paraszti sors és a zsellérek, valamint az örökös jobbágyok száma között. A 9 kérdőpont alapján egyértelműen megállapítható, hogy örökös csak jobbágy lehet, zsellér nem. Tehát vagy a zsellérsors nem jelentett kedve-

zőtlenebb helyzetet mint a jobbágyé, vagy az örökös jobbágyi státus és a szabadmenetelű között nem volt akkora különbség, mint azt gondoltuk. Maga a költözés lehetőségének megléte, illetve tiltása lehet elsősorban különbség közöttük, bár valószínűbbnek látszik, hogy az örökös azt a jobbágyot jelenti, aki házának és jobbágytelkének az örököse. Ez magyarázat lehet arra — persze nem egyedüli —, miért nem mutatható ki a szolgáltatásokban különbség a szabadmenetelű és az örökös jobbágyok között. A fő különbséget jobbágy és jobbágy között az dönti el inkább, hogy urbárium, contractus vagy szokás alapján szolgál-e. Láthattuk, hogy ott volt magasabb a robotszám, ahol urbárium alapján szolgáltak. Még az sem döntő, hogy ki a földesúr, hiszen Petend és Pula esetében gróf Esterházy Károly a birtokos. Petenden minden jobbágy örökös, Pulán viszont szabadmenetelű. Szolgáltatásaik közel egyformák, míg Petenden mégis kedvezőbb — az örökös jobbágyi státus ellenére — a helyzet.

Összefoglalva az eddigieket, az egy Kapolcsot leszámítva, ahol csak zsellérek élnek, vegyesen jobbágyok és zsellérek lakják a községet, vegyesen szabadmenetelűek vagy örökösek. A falvak birtokosai különbözőek még egy falun belül is (kivéve Petend és Pula). A kép változatos, így a szolgáltatások mértéke is az. Mindebből kitűnik, hogy a jobbágyi adókat — kilenced, tized, füstpénz, ajándék — szabályozó törvények, rendeletek nem egyformán érvényesültek mindenütt az országban, a helyi szokások határozzák meg mértéküket. Ahhoz, hogy minderről teljesebb képet kaphassunk, korábbi urbáriumokat, contractusokat kellene feltárni és elemezni.

1. sz. melléklet
Zala megye keleti része 1767-ben
(Felhő 1970. alapján)

2. sz. melléklet

Az úrbéres népesség megoszlása az 1770-es években

	telkes jobbágyok száma	Házas zsellérek száma	Házatlan zsellérek száma	Összes úrbéres száma
Dörögd	27	16	—	43
Kapolcs	—	8	—	8
Monostorapáti	24	45	7	76
Petend	11	3	—	14
Pula	28	4	—	32
Vigánt	7	1	—	8

3. sz. melléklet

Az úrbéres népesség birtokmegoszlása az 1770-es években

	Telekátlag (hold)	Teljes úrbéri földterület (Telkes jobbágyok) (hold)	Teljes úrbéri földterület (zsellér) (hold)	Összesen (hold
Dörögd	0.64	155	23	178
Kapolcs	—	—	—	—
Monostorapáti	1.07	698	—	398
Petend	1.22	322	1	333
Pula	0.58	328	1	329
Vigánt	2.25	58	—	58

Bibliográfia

Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl. Bp., 1970.

Takács Péter: Az investigatio és a paraszti életmód kutatása. In: Rendi társadalom — polgári társadalom. Gyula, 1989. 305—315. p.

Források

A Mária Terézia-kori úrbérrendezés 9 kérdőpontos vizsgálata Zala megyében. (Tapolcai járás) — Zala megyei Levéltár IV. 1/g. Úrbéri ügyek.

MOLNÁR ANDRÁS

A Kapolcs-környéki falvak társadalma az 1848-as választói névjegyzékek tükrében

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egyébként viharos időszaka Zala megye tapolcai járásának falvaiban: Kapolcson, Monostorapátiban, Petenden, Pulán, Taliándörögdön és Vigánton viszonylag csendesen telt. Az ellenséges hadmozdulatok elkerülték az Eger-patak völgyét, mindössze a Jellačić hadai elől visszavonuló magyar csapatok masíroztak át e falvakon (1848. szeptember 19-én) a Kanizsáról Nagyvázsonyba vezető katonai úton. A szabadságharc messzebb zajló hadműveleteiből persze az itteniek is kivették a részüket, jóllehet nevesebb tiszt vagy közlegény nem volt közöttük. Kapolcson 43, Monostorapátiban 29, Petenden 14, Pulán 15, Taliándörögdön 29, végül Vigánton 4 honvédet ismerünk név szerint. Legtöbbjüket 1848 őszén sorozták be, ám szép számmal akadtak olyanok is, akik a besorozottak helyett önként, vagyis meghatározott összeg ellenében vállalkoztak a szolgálatra. E falvak honvédei zömében a túlnyomórészt zalaiakból álló 47. és 56. honvédzászlóaljban küzdötték végig a szabadságharcot. Részt vettek az 1849-es tavaszi hadjárat legdicsőségesebb csatáiban és oroszlánrészt vállaltak Buda várának visszafoglalásában is.

1848/49 időszaka a Kapolcs-környéki falvakban csendes volt azért is, mert az áprilisi törvények nyomán meginduló társadalmi átalakulást itt nem kísérték botrányos jelenetek. Zala megye számos településén erőszakos cselekedetekbe, lázadásba torkollott a jobbágyfelszabadításról vagy éppen a nemzetőrségről hozott törvények félreértelmezése, több helyütt pedig antiszemita megmozdulásokra került sor. Jelenlegi ismereteink szerint mindezek elkerülték a környéket. E falvak társadalma különösebb konfliktusok nélkül állt a haladás, a polgári átalakulás oldalára.

A forradalom egyik legfontosabb vívmánya — a jobbágyfelszabadítás mellett — a politikai jogok kiterjesztése, az úgynevezett népképviseleti választási rendszer bevezetése, a választójog kiszélesítése volt. Hogy megértsük ennek jelentőségét, röviden vissza kell pillantanunk az 1848 előtti időkre.

A feudális vármegyékben — így Zalában is — a politikai jogok gyakorlása kevesek kiváltsága volt. Zala megye reformkori lakosságának mintegy 9%-át, (közel 27 000 fővel) a nemesség alkotta. A vármegye kétségtelen (igazolt) nemeseinek 1845-ös lajstroma 5383 nemesi családot és 9714 felnőtt nemes férfit regisztrált. Közülük legtöbben a tapolcai járás kisnemesi falvaiban éltek. Ez az összeírás Kapolcson 183 kétségtelen és 8 kétséges, Taliándörögdön 51 kétségtelen és 4 kétséges, végül Vigánton 2 kétségtelen nemest vett számba. Monostorapátiban, Petenden és Pulán nem jegyeztek fel egyetlen nemest sem.

A politikai érdekérvényesítés hagyományos színtere a vármegye nemesi közgyűlése volt. A nemességet itt tanácskozási (részvételi és felszólalási), valamint szavazati jog illette meg. Tömegméretű szavazásra azonban — néhány életbevágó politikai kérdést leszámítva — általában csak az országgyűlési követválasztások és a tisztújítások alkalmával került sor. Leggyakrabban — és legnagyobb tömegben — a háromévente esedékes tisztújítások során gyakorolhatta választójogát a nemesség. Miután a fejenkénti szavazást és szavazatszámlálást királyi rendelet írta elő, Zala megye is megállapította, és időről időre felülvizsgálta a szavazásra (gyakorlatilag választásra) jogosultak körét.

Zala megye 1819 májusában alkotott szabályrendelete határozta meg először, hogy kik rendelkeznek szavazati joggal. E szerint jogot kaptak a megyében lakó és birtokos (vagy más megyében lakó, de itt is birtokos) egyházi és világi főnemesek, köznemesek, ezek özvegyei, a nemesi születésű (vagy nemesített) és állandóan a megyében lakó katonatisztek, a még osztatlan birtokú, de már felnőtt korú örökösök, a nemes gyermekek gyámjai (tekintet nélkül arra, hogy személyükben nemesek-e) végül a katolikus plébánosok. 1825-ben bővítették a szavazók körét az „atyai hatalom" alatt álló, de már törvényes korú és hivatalt viselő nemesekkel. 1831-ben megvonták e jogot az özvegyektől és gyámoktól, jogot kaptak viszont a nemesi származású katolikus káplánok és protestáns prédikátorok. 1840-ben a külső megyében lakó, Zalában csak hegyvámos szőlőt birtokló nemesektől vonták meg a szavazójogot. Az 1840-es évek elején azok a megyék, ahol a liberálisok kerültek túlsúlyba, szavazójogot próbáltak adni az úgynevezett „honoráciorok", a nem nemesi születésű értelmiségiek részére. Zala két ízben is próbálkozott; a helytartótanács és a kancellária azonban eltiltotta a terv végrehajtásától, így 1843 után már csak az evangélikus lelkészekkel bővülhetett a zalai választók köre. A reformkor elején a szavazati jog még erősebben kötődött a nemesi birtokhoz, mint az egyén nemességéhez (így kaptak jogot az özvegyek, gyámok és más megyékben la-

kók), azután fokozatosan a nemesi birtokkal nem rendelkezők személye és szerepe került előtérbe.

A megye fenti szabályrendeleteinek megfelelő utolsó szavazójogi összeírás az 1847-es tisztújítás alkalmával készült. E szerint Monostorapátiban és Petenden senkinek sem volt szavazójoga. Pulán mindössze az uradalmi ispán, Vigánton pedig 3 nemes rendelkezett szavazójoggal. Taliándörögdön 77 fő, míg Kapolcson 135 fő szavazhatott. Kapolcson hat olyan szavazót írtak össze, akik időközben máshova költöztek. A kapolcsi névjegyzék másik érdekessége, hogy szerepel benne egy helybeli és egy téti (Győr megyei) evangélikus „oskolamester" (tanító) is, ami a zalai szavazójog viszonylagos liberalizmusát mutatja.

A vármegye szabályrendeletei csupán az aktív választójoggal (szavazójoggal) foglalkoztak, a passzív választójoggal, a választhatóság feltételeivel nem. A Kapolcs-környéki falvakból a reformkorban nem került ki országgyűlési követ, sőt, magasabb rangú megyei tisztviselő is csupán egy akadt; a Kapolcson viszonylag tekintélyes birtokkal rendelkező Kuthy Pál táblabíró. Kuthy 1825 és 1828 között első alügyész, majd 1828-tól 1832-ig főügyész volt Zala megyében. (Ebben az időszakban a pályakezdő Deák Ferenc hivatali főnökeként, közvetlen munkatársaként dolgozott.) 1834-től 1837-ig a tapolcai járás főszolgabírája volt. Az 1840-es években a Deák és Csány László vezette zalai liberálisokkal szimpatizált, és ő volt az Országos Védegylet kapolcsi osztályának elnöke is. Kapolcs szavazói — talán éppen Kuthy befolyására? — egy Csány László iratai között fennmaradt kimutatás tanúsága szerint az 1840-es tisztújításon a liberális tábort erősítették; közülük hatvanan jelentek meg a tisztviselő-választáson.

Az Eger-patak völgyének falvai nem csupán lélekszám és vallás tekintetében különböztek egymástól, de a települések földbirtok- és társadalomszerkezetének jellegéből adódóan is. Fényes Elek statisztikája szerint Kapolcs és Taliándörögd lakossága közel azonos nagyságú volt: előbbié 1657, utóbbié 1638 fő. Utánuk Monostorapáti következett 1009 fővel, míg Pulának 463, Petendnek 368, végül Vigántnak alig 130 lakosa volt. A települések birtokszerkezete és a lakosok vallása szoros összefüggésben állt egymással. A katolikus főurak nagybirtokain szinte kizárólag katolikusok éltek. Ilyen jobbágyfalu volt Petend és Pula, amelyek az Esterházy család devecseri uradalmának részei voltak. Ezek közé tartozott Monostorapáti is; ennek földesura a veszprémi püspök volt. A három falu közül csupán az utóbbi helyen lakott minimális létszámú zsidóság (5 fő). Vigántot „közbirtokosi kisnemes helység"-nek minősítették a reformkorban, itt 74 evagélikus és 56 katolikus élt. Hasonló mó-

don haladták meg a katolikusok arányát Kapolcson is az evangélikusok; itt 800 evangélikus és 503 katolikus lakott, míg mellettük jelentős volt a reformátusok (174 fő) és zsidók (120 fő) száma is. Kapolcs vallási sokszínűsége abból is adódott, hogy földterülete mintegy 60 nemesi család között oszlott meg. Taliándörögd birtokszerkezete és népességének vallási összetétele hasonlóképpen alakult, de itt a katolikusok voltak többségben (950 fő), utánuk az evangélikusok (400 fő), majd a reformátusok (263 fő) végül pedig a zsidók (25 fő) következtek.

Bizonyos mértékű választójoggal persze a nemesi vármegye szavazóköréből kizárt lakosok is rendelkeztek; saját községük elöljáróit maguk választhatták. Községi bírájukat a földesúr jelöltjei közül, míg esküdtjeiket és jegyzőjüket szabadon választották. Ilyen elöljárósága valamennyi Kapolcs-környéki falunak volt, függetlenül attól, hogy döntően jobbágy vagy nemesi jellegű települések voltak. Az önrendelkezés legmagasabb fokára Kapolcs jutott el. A kapolcsiak 1846 februárjában a vármegyéhez folyamodtak, hogy a megye iktassa be hivatalába és eskesse fel azt a tanácsot, amelyet a község közbirtokosai és lakosai azért hoztak létre, hogy a szóbeli perekben helyben bíráskodjanak. A kapolcsiak által választott nyolctagú „ítélőtanácsot" (amelynek elnöke Kuthy Pál, alelnöke pedig Leiptzig János evangélikus lelkész lett) 1846. szeptember 10-én iktatták be hivatalába. A tanács hatáskörébe az 1836. évi 20. (a szóbeli perek bíróságairól szóló), és az 1840. évi 9. (mezei rendőrségi) törvénycikk által kijelölt peres ügyek tartoztak. Meghagyták a község korábbi elöljáróságát is, amelynek hatásköre ezután főként a falu „policiális" rendjének biztosítására terjedt ki.

A választójogi reform terén Magyarország 1848-ban utolérte a korábban sokkal fejlettebb Nyugat-Európát. A Magyar Királyság alattvalóinak mintegy 7—9%-a kapott választójogot, szemben a korábbi 1,6—1,7%-kal. „Az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról" szóló 1848. évi V. törvénycikk meghagyta mindazok választójogát, akik azt már korábban is gyakorolhatták. Választójogot kaptak mindazok a 20. életévüket betöltött, Magyarországon született (vagy honosított) férfiak, akik nem álltak atyai, gyámi vagy gazdai hatalom alatt, nem folyt ellenük büntetőeljárás, és a törvényesen bevett öt vallásfelekezet egyikéhez tartoztak. Mindezeken túl meg kellett felelniük az alábbi feltételek valamelyikének: 1. szabad királyi városokban vagy rendezett tanácsú községekben legalább 300 pengőforint értékű házzal vagy földdel, más községekben pedig minimálisan 1/4 úrbéri telekkel vagy azzal egyenlő földdel bírtak, 2. saját műhellyel, gyárral vagy telephellyel rendelkező iparosok, gyárosok vagy kereskedők voltak, és

legalább egy segéddel dolgoztak, 3. saját földbirtokukból vagy tőkéjükből évente legalább 100 pengőforint jövedelmük származott, 4. értelmiségi foglalkozást űztek (tudósok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, művészek, tanárok, a Magyar Tudós Társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és tanítók voltak), 5. városi polgárjoggal rendelkeztek. A törvény rendelkezett még arról is, hogy Zala megyében — a népesség arányában — kilenc választókerületet kell felállítani.

Zala megye mintegy 25 000 választója ilyenformán 9 önálló képviselőt delegálhatott az első népképviseleti országgyűlésre. (Korábban negyedannyi választó két követet küldött, de kettejük szavazata is csupán egynek számított.) Zalában az 1848. május 8-i zalaegerszegi népgyűlésen hirdették ki az új törvényeket. Ezen a népgyűlésen valamennyi település küldöttje részt vehetett, így a Kapolcs-környéki jobbágyfalvak elöljárói is. Május derekán a megye központi választmánya beosztotta a választókerületeket és elrendelte a választásra jogosultak összeírását.

Kapolcs, Monostorapáti, Petend, Pula, Taliándörögd és Vigánt a tapolcai választókerületbe került. E falvak választóinak összeírására június 7-én és 8-án került sor. Az összeíró bizottság jelentése szerint „azokon kívül, kiket a nemesek és adózók összeírási lajstromai és a jelen volt elöljárók összehangzó vallomásai nyomán a választók közé besorozánk, senki besoroztatását nem igényelte." A tapolcai választókerület 60 településén 3982 választót írtak össze. A nyomtatott összeírási tabellákra ötféle jogcímen lehetett felkerülni, attól függően, hogy ingatlanbirtok, iparűzés, 100 forintos jövedelem, az értelmiségi foglalkozás, vagy régebbi jog volt a választói képesség alapja. A szóban forgó községek közül Kapolcs más elbírálás alá esett mint a többiek, miután Kapolcs — mint említettük — 1846-tól a rendezett (ítélő-) tanácsú községek közé tartozott, és itt a törvény értelmében legalább 300 pengőforintra rúgó érték volt a választójog elnyerésének feltétele.

Az összeírásokból plasztikusan kirajzolódnak az egyes falvak eltérő társadalomszerkezetének sajátosságai. Kapolcson 181 választót írtak össze. Összehasonlítva számukat a legközelebbi — és legpontosabbnak tekinthető — 1850-es népszámlálás adataival, kitűnik, hogy az 1135 fős lakosság 16%, a férfiak 32%-a kapott választójogot. A jogosultak között nagyon magas, 64%-nyi volt a „régibb jog" szerinti választók aránya (116 fő). Ingatlanbirtok alapján 21,5% (39 fő, közülük 31 a föld, 6 a ház, 2 pedig a szőlő alapján), míg iparűzés révén 12% (22 fő) nyert választójogot. Az iparosok között legnagyobb számban molnárok és takácsok akadtak (7-7 fő), majd a bognárok (3) és kőművesek (2)

következtek, végül 1-1 fazekas, asztalos és kalapos zárta a sort. Az összeírás mindössze három értelmiségit, egy lelkészt, egy jegyzőt és egy tanítót vett számba (1,6%), míg 100 forintot meghaladó jövedelem alapján mindössze egy kapolcsi kapott választójogot.

Taliándörögd 973 főnyi teljes lakosságának 10,4%-a, a férfiak 22,4%-a, 101 fő nyert választójogot. Itt 27,7% (28 fő) volt a régibb jog szerinti választók aránya. Ingatlan (föld-)birtokkal a választók 67,3%-a (68 fő) rendelkezett: egy egész telekkel 4 fő, 3/4 telekkel 14 fő, 2/4 telekkel 34 fő, és 1/4 telekkel 14 fő. Iparűzés révén e faluban senki sem került fel a névjegyzékre. Értelmiségit 4%-ban vettek számba: 2 tanítót, 1 lelkészt és 1 jegyzőt. Jövedelme (100 forint) alapján itt is csupán 1 személy kapott választójogot.

Monostorapátiban a falu 1003 fős összlakosságának 6,9%-a, a férfiak 12%-a, 69 fő nyert választójogot. Itt viszont korábban senki sem gyakorolhatta e jogot, nem lévén nemesség. A választók 90%-a (62 fő) a földbirtokosok közül került ki: 3/4 telekkel 2 fő, 2/4 telekkel 16 fő, míg 1/4 telekkel 44 fő rendelkezett. A választók alig 6%-a (4 fő) volt iparűző: 3 molnár és 1 bognár. Értelmiségiek ketten voltak (3%): 1 lelkész és 1 tanító. 100 forintot meghaladó jövedelme alapján itt is 1 fő kapott választójogot.

Pula 519 főnyi lakosságának 8,3%-a, a férfiak 16,3%-a, 43 fő rendelkezett választójoggal, szemben a korábbi, teljesen jogfosztott állapottal. Régibb jog szerinti választó tehát itt sem volt. Földbirtok (2/4 telek) alapján nyert jogot 88,5% (38 fő), iparűzés révén 4,6% (2 fő, mindketten molnárok), értelmiségi foglalkozás alapján 2,3% (1 fő, tanító) végül jövedelme nyomán 4,6% (2 fő).

Petend 358 főre tehető népességének 8,4%-a, a helybeli férfiak 16,6%-a, 30 fő nyert választójogot. Régibb jog szerinti választó mindössze 1 akadt (3,3%). A többség, 83,4% (25 fő) földbirtoka alapján nyert jogot: 1 egész telekkel 1 fő, 2/4 telekkel 20 fő, 1/4 telekkel 4 fő rendelkezett. Iparűzés révén egy molnár (3,3%), értelmiségi foglalkozása okán pedig 3 fő (10%): egy lelkész, egy segédlelkész és egy tanító került a választók közé. 100 forintot meghaladó jövedelme senkinek sem volt.

Vigánt 84 főnyi lakosságának 13,1%, a férfiak 24,4%-a, 11 fő kapott választójogot. Régibb jog szerint 2 fő (18,2%), földbirtok révén 6 fő (54,5%), értelmiségi foglalkozása nyomán (jegyző volt) 1 fő, 100 forintot meghaladó jövedelméből 2 fő (18,2%) került be a választók közé. Iparűzés alapján senki sem lett választó.

A hat község teljes népességének 10,7%-a, a helyi férfilakosság 20,9%-a rendelkezett választójoggal. A választók száma az 1848 előtti

állapothoz képest mintegy háromszorosára nőtt: összességében 33,8% volt a régi, 66,2% pedig az új jogcímen választók aránya. Legtöbben (54,7%) földtulajdonuk révén jutottak választójoghoz. Iparűzés alapján 6,7%-uk, értelmiségi foglalkozás révén 3,2%-uk, végül 100 pengőforintot meghaladó jövedelmével 1,6%-uk vált választóvá. Miután az „ingatlanbirtok" rovatot Kapolcson és Vigánton felületesen töltötték ki (a teleknagyságot nem jegyezték fel), így csupán Monostorapáti, Petend, Pula és Taliándörögd adatait összesíthetjük. E négy faluban a féltelkes parasztgazdák száma volt a legmagasabb: a földtulajdonosok 56%-a tartozott közéjük (108 fő). A negyedtelkesek aránya 33,1% (64 fő), a háromnegyed telkeseké 8,3% (16 fő), míg a legalább egy egész telkeseké 2,6% (5 fő) volt. Viszonylag nagyobb kiterjedésű birtokokkal a taliándörögdiek rendelkeztek, míg a birtokaprózódás Monostorapátiban volt a legnagyobb.

A választójogi összeírás „iparüzlet" rovata a környék kézműveseinek vagyoni viszonyairól árulkodik. Nagyobb létszámú, tehetősebb iparosság csak Kapolcson lakott; ők háromszor annyian voltak, mint a másik öt falu vagyonosabb iparosai együttvéve. A környék legmódosabb kézművesei a molnárok voltak (13 fő), őket a takácsok (7 fő) és a bognárok (4 fő), majd a kőművesek (2 fő) követték.

Az értelmiségi választók között a tanítók száma volt a legnagyobb (6 fő). Vigánt kivételével valamennyi faluban élt egy-egy, Taliándörögdön pedig kettő is. Az összeírás 4 lelkészt és egy segédlelkészt vett számba, ők azonban nem csupán Vigántról, de Puláról is hiányoztak. Jegyző három faluban volt: Kapolcson, Taliándörögdön és Vigánton. 100 pengőforintot meghaladó jövedelme révén falvanként — Petend kivételével — egy-két fő nyert választójogot. Miután foglalkozásukat az összeírások nem jegyezték fel, nem tudjuk pontosan, hogy jövedelmük milyen tevékenységből származott.

A választói névjegyzékre felkerült kapolcsi, monostorapáti, petendi, pulai, taliándörögdi és vigánti lakosok az 1848. június 15-én tartott tapolcai képviselőválasztás alkalmával gyakorolhatták első ízben újonnan nyert választójogukat. Hogy ténylegesen gyakorolták-e, azt nem tudjuk, mert amikor sor került volna a fejenkénti szavazásra, a két jelölt, Putheány József báró és Mórocza Dániel hívei dulakodni kezdtek. Ekkor Mórocza, arra hivatkozva, hogy el akarja kerülni a durvább összetűzést, lemondott a jelöltségről. Lemondását azzal is alátámasztotta, hogy a verekedésben „a balatonmellékiek nagy része széjjelrezzentvén, hazatávozott". Nem tudjuk, hogy a Kapolcs-környéki falvak választói elmentek vagy maradtak, de annyi bizonyos, hogy végül el-

maradt a fejenkénti szavazás, és közfelkiáltással választották meg a tapolcai választókerület országgyűlési képviselőjévé Putheány József bárót, a liberális szigligeti birtokost, akit korábban Deák Ferenc és Csány László reformpolitikájának támogatójaként ismertek.

Felhasznált források és irodalom

1848/49 zalai eseményeiről: Novák Mihály: Zalavármegye az 1848—49. évi szabadságharcban. (2. bőv. kiad.) Zalaegerszeg, 1906., Zalai Tükör 1974. I. köt. 1848/49. zalai eseménytörténete. Zalaegerszeg, 1974.

A Kapolcs-környéki falvak honvédeinek névsorát közli: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 1992. (Itt olvashatók Hermann Róbert tanulmányai is a 47. és az 56. honvédzászlóalj történetéről.)

Zala megye reformkori lakosságáról: Fényes Elek: Magyarország leírása. 2. rész. Magyarország részletesen. Pesten, 1847. 79—90. o. A zalai nemesség 1845-ös adatai: Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala megye nemesi lajstroma, 1845. (Összesítését közli: Pesti Hírlap 1847. máj. 2. [873. sz.] 284. o.)

Az 1848 előtti választójogról: Molnár András: Zala megye reformkori tisztújításai 1819-1847. In: Levéltári Szemle 1989. 3. sz. 18—30. o. A zalai választók 1847-es tisztújítási összeírása: ZML Nemesi összeírások.

Kuthy Pál pályafutásáról: Deák Ferenc ügyészi iratai 1824—1831. (Sajtó alá rendezte Molnár András) Zalaegerszeg, 1995., Molnár András: Zala megye tisztviselőinek névtára 1810—1849. (kézirat) A kapolcsi védegyletről: Novák Mihály i.m. 283. o. Az 1848-as tisztújítási feljegyzés: Magyar Országos Levéltár H 103. Csány László kormánybiztos iratai 19. doboz.

A falvak reformkori leírásai: Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára 1—4. köt. Pest, 1851., Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban. (Zalai Gyűjtemény 23.) Zalaegerszeg, 1986. 59. o., Kovacsics József—Ila Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Bp., 1988.

A községek önkormányzatáról: Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp., 1976. 57—62. o. A kapolcsi tanács felállításáról: ZML Zala vármegye állandó bizottmányának iratai 1848:271.

A népképviseleti választójogról: Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848—1849-ben. Bp., 1963. A zalai választásokról: Balogh Elemér: Az első népképviseleti választások Zala megyében. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból (Zalai Gyűjtemény 25.) Zalaegerszeg, 1986. 195—208. o.

A tapolcai választókerület beosztása, összesített adatai, és jelentés a választók összeírásáról: ZML Zala vármegye középponti választmányának iratai. 1848. A szóbanforgó községek választói névjegyzékei (választók névsora) ugyanitt találhatók, a tapolcai kerület összeírásai között. Az összehasonlítási alapul szolgáló 1850-es népszámlálás adatait településenként összesítve közli: Kimutatása Zala megye újonnan rendezett 6 járásainak, ezekbeni városok, helységek és pusztáknak, a népesség, ezek nemei, vallása s nemzetisége kitételével... [Nyomtatvány, 1851.] (ZML Nyomtatványok gyűjteménye.) A névjegyzékek elemzési lehetőségeiről: Tilcsik György: Az első népképviseleti országgyűlés választójogi névjegyzékeinek felhasználási lehetőségei a társadalomtörténeti kutatásokban. In: Rendi társadalom — polgári társadalom 2. Kutatás-módszertan. (Szerk. Erdmann Gyula) Gyula, 1989. 371—384. o.

A tapolcai képviselőválasztásról: ZML Zala megye középponti választmányának iratai. 1848. (A választás jegyzőkönyve és Mórocza lemondólevele) vö. Balogh Elemér i. m. 201—202. o. A megválasztott képviselőről: Mejlinger Katalin: Zala megyei képviselők 1848—49-ben. In: Nótárius. A zalai honismereti mozgalom folyóirata. 1988/2—3. sz. 10—11. o.

FOKI IBOLYA

Kapolcs és környéke községi igazgatása az 1850-es években

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését követően a Magyarország birodalmon belüli önállóságát jelképezni hivatott intézményeket felszámolták, az ország közigazgatását — a történelmi hagyományok folytonosságát megszakítva — az egész monarchia központi irányításának szempontjai szerint szervezték újjá. Kezdetben az 1849. március 4-én kiadott oktrojált alkotmány elvei alapján, a birodalomban 1849 júniusában bevezetett közigazgatási reform, illetve a Magyarország számára 1849. október 24-én kibocsájtott „ideiglenes közigazgatási rendezet" útmutatásai szerint a katonai és polgári igazgatás egyesítésével kormányozták az országot.[1] Az oktrojált alkotmány a községek alapvető jogaként határozta meg többek között ügyeik önálló intézését és a községi képviselők választását. A csak Magyarországra vonatkozó „ideiglenes közigazgatási rendezet" végrehajtási utasítása pedig a megyék élén álló kormánybiztosok (megyefőnökök) hatáskörébe utalta a községi elöljárók, bírák, jegyzők és esküdtek kinevezését.[2]

A forradalom és szabadságharc alatt hivatalban lévő községi elöljáróságok a szabadságharc bukása után egy ideig még ellátták a rájuk háruló feladatokat. Az új megyei közigazgatási rendszer kiépülésével aztán hamarosan sor került leváltásukra. Az „ideiglenes közigazgatási rendezet" végrehajtási utasítása előírta, hogy azok, akik a forradalom alatt kompromittálódtak, vagy gondolkodásuk alapján megbízhatatlannak látszanak, még az alsó szintű közigazgatásból is — mint pl. a jegyző, községi bíró, esküdtek, tanító hivatala — fenntartás nélkül azonnal eltávolítandók és elvhű, feddhetetlen, a császári kormány iránt engedelmes személyekkel kicserélendők. Minden, a

[1] Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár. Budapest, 1965. (Továbbiakban: Sashegyi) 17., 30—32. p. Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifestumok és szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországban kiadott hirdetményeknek. Buda, 1849. (Továbbiakban: Manifestumok és szózatok) 47—65., 180—205. p. Allgemeines Reichsgesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich Jahrgang 1849. Wien, 1850. 459—469. p.

[2] Manifestumok és szózatok 51., 203. p.

közigazgatásban alkalmazott tisztviselőnek fel kellett esküdni a császárra, és meg kellett fogadni a törvények iránti engedelmességet.[3]

Zalában a császári hadsereg 1849 szeptemberére befejezte a megye megszállását.[4] Az „ideiglenes közigazgatási rendezet"-ben foglaltak végrehajtásához Bogyay Lajos kormánybiztosi kinevezése után, 1849. november közepén fogtak hozzá. A megye területét politikai igazgatási járásokra osztották, amelyeknek élén a kormánybiztosnak alárendelt járásbeli biztos állt „igazgató szolgabíró" címmel.[5] A Muraköz 1849-ben bekövetkezett elcsatolása miatt területileg kisebbé vált megyében három feudális kori járást — bizonyos területi módosításokkal — meghagytak, és melléjük három új járást hoztak létre.[6] Az 1848 előtti feudális kori járások egyike a Tapolcai járás volt. A Balaton északi partján lévő zalai települések — köztük Kapolcs és környéke — ide és az újonnan alapított Sümegi járáshoz tartoztak. A járási biztosok kinevezése után történt meg a községi elöljáróságok felállítása. „Hogy az ostromállapot, s jelen körülmények közt a szabad választás az igazgatási eljárásnál végképp kirekesztessék — a tanáccsal ellátott m[ező]városok, helységek bírái, jegyzői, tanítói s egyéb elöljáróságá[ra vonatkozóan] — a kinevezendő kerületi főbíráknak általam hivatalaikban leendő beiktatásával kötelességül tétetik községenként a bizalmat bíró egyéneket kihallgatva, azok kívánat[a]it, tanácsát figyelembe véve, a kijelölést előmbe terjeszteni" — tudósítja ezzel kapcsolatban Bogyay Lajos 1849. december 7-én Dőry Gábort, a Fehérvári polgári kerület főispánját.[7]

A zalai kormánybiztos 1849. december 21-én rendelte el, hogy a főszolgabírák az egyes helységekben „az éltesebbekkeli tanácskozás után" alakítsák meg az elöljáróságokat.[8]

Ennek nyomán rögtön megkezdődött azoknak a községi hivatalok betöltésére alkalmas személyeknek a felkutatása, akik egyúttal a rendszer kívánalmainak is megfeleltek. Ezt követően a járási biztosok javaslatai alapján a megyefőnök 1850 első hónapjaiban mindenhol kinevezte a tisztviselőket. A Tapolcai járásban két hónapig tartott az elöljáróságok organizálása. Legkorábban, 1849. december 27-én Felsőőrsön, legkésőbben, 1850. február 27-én Káptalantótiban vette át hivatalát az új tisztikar. „A helységek eképpen rendeztetvén, több

[3] Uo. 190., 192. p.
[4] Novák Mihály: Zala vármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. Zalaegerszeg, 1906. 210. p.
[5] Sashegyi 35. p.
[6] Halász Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849-1854. Levéltári Közlemények 1986/1. (Továbbiakban: Halász) 96. p.
[7] Zala Megyei Levéltár (Továbbiakban: ZML) IV. 151. b. Miscellanea 1849. 27. sz.
[8] ZML IV. 151. b. Ügykezelési jegyzőkönyv 1849. november 14—1850. január 26. 381 1/2. sz.

hel[y]eken a példányok mennyiségéhez képest a birodalmi alkotmány kiosztatott, egyszersmind ki is hirdettetett, az néphez szóló oktatás felolvastatott, megmagyaráztatott a magas kormány több rendeleteivel együtt. A bírák, jegyzők, elöljárók a kiszabott esküt gyámatyákkal együtt letették" — írta 1850. február 27-én a kormánybiztoshoz küldött jelentésében a tapolcai főszolgabíró.[9]

A községek hivatalos ügyeit a jegyző intézte. Mellette a falu legfontosabb embere a bíró volt. Az elöljárók és kisbírák száma nem függött a község lélekszámától, így helyenként változó. A községi tisztikar tagjai közé tartozott még a gyámatya és az adószedő. Ezekre a tisztségekre azonban nem kellett feltétlenül külön személyt kinevezni. A gyámatya teendőit az elöljáróság egyik tagja nem egyszer magára vállalta, az adószedést pedig sok esetben maga a bíró végezte.[10]

Kapolcson és a később egy kerületi jegyzőséget alkotó településeken (Petend, Vigánt, Pula, Taliándörögd, Hegyesd és Monostorapáti) 1850. január 11. és 1850. február 14. között zajlott le az elöljáróságok rendezése. Legelőször Petenden, Pulán és Vigánton (1850. január 11.), majd Kapolcson és Monostorapátiban (1850. január 20.), ezt követően Taliándörögdön (1850. február 2.), legutoljára pedig Hegyesden (1850. február 14.) történt meg a tisztújítás. Az elöljárók száma mindenütt hat, kivéve Vigántot és Taliándörögdöt. Az előbbin három, az utóbbin négy elöljárót találunk. A kisbírók száma általában kettő, itt Kapolcs és megint csak Vigánt a kivétel (3, illetve 1 kisbíró). Kapolcson, Taliándörögdön és Monostorapátiban önálló gyámatya, Petenden és Hegyesden az elöljáróság 1-1 tagja intézte az árvaügyeket. Valószínűleg az utóbbi megoldást választotta Vigánt és Pula is, mert a tisztviselők között itt sincs feltüntetve a gyám. Egyedül a kapolcsiak alkalmaztak külön adószedőt, a többi településen ez a tisztség nem bukkan föl, így ott feltehetően a bíróra hárult ennek, a tárgyalt korszakunkban sok vesződséggel és kellemetlenséggel járó feladatnak a végrehajtása.[11] A községek lélekszámához viszonyítva feltűnően magas a tisztviselők létszáma Petenden, Vigánton és Hegyesden. Érdemes megemlíteni, hogy míg pl. Vigánton egy tisztviselőre 14 fő jutott, addig Taliándörögdön ugyanez az arány 110. A kb. 300 lakosú Petend és Hegyesd pedig több tisztviselőt tartott, mint a közel 1000 lakosú Taliándörögd.[12]

[9] ZML IV. 151. b. 1849/50. XX. A. 599.

[10] Uo.; v.ö.: Horváth Zoltán: A községi önkormányzat és a parasztság. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. I—II. Szerk.: Szabó István. Budapest, 1972. II. (Továbbiakban: Horváth) 578., 580. p.

[11] Lásd a 9. sz. jegyzetet.

[12] A községek lélekszámára lásd: ZML IV. 151. b. 1851. V. D. 3687.

Megfigyelhető az is, hogy önálló gyámmal a három legnépesebb falu rendelkezett, ahol a lélekszámból adódóan feltehetően több tennivaló akadt az árvák gondozásával, vagyonuk kezelésével kapcsolatosan, így szükségessé vált erre a célra külön tisztviselő rendszeresítése. A legjelentősebb településnek, Kapolcsnak volt a legnagyobb létszámú tisztikara. A bíró, a jegyző és a hat elöljáró mellett három kisbíró, egy gyámatya és egy adószedő gondoskodott a község ügyeinek intézéséről. A tizenhárom tisztviselő között csak két olyan nevet lelhetünk fel, akik 1849 novemberében esküdtként szerepeltek. A korábbi évek elöljáróságának név szerint ismert tagjai egyébként nem bukkannak fel. Az 1846-ban létrehozott nyolc főből álló ítélőtanács résztvevői közül viszont öten megtalálhatóak az 1850. január 20-án kinevezett tisztikarban, egyikük a község jegyzője lett.[13] Feltételezhetjük, hogy a csak kisebb ügyekben való bíráskodással foglalkozó egykori ítélőtanács tagjai megbízhatóbbaknak tűntek az új rendszer számára, mint a forradalom idején és azt megelőzően a községi közigazgatásban szerepet vállaló, adott esetben a forradalom alatti rendeleteket végrehajtó személyiségek. Így hiába írta 1849 novemberében az akkori jegyző, Bagoly János, hogy „... kapolcsi helységnek rendes jegyzője lévén a pártütő kormányozási időszak alatt, ... legfőbb törekvésem oda járult, hogy kapolcsi helység lakosait csendes békében és a felséges uralkodóház iránti hűségben megtartsam; soha semmi népfelkelésben részt nem vettem"[14], 1850 januárjában távoznia kellett.

Sorstársaival együtt a későbbiekben valószínűleg ő sem sajnálta, hogy meg kellett válnia posztjától. Egyre nyilvánvalóbbá vált ugyanis, hogy a magyar polgári közigazgatást a birodalmi elvek szellemében óhajtják átszervezni, s ebben a rendszerben a falusi bírónak és a jegyzőnek nem azt a szerepet szánták, hogy a községi autonómia érvényesítője és védelmezője legyen. A rendszer elvárásainak megfelelő bírónak és jegyzőnek a centralizált államszervezet akaratának legalsó szinten való megtestesítőjévé, feletteseinek szolgamód engedelmeskedő, a rendeleteket, utasításokat az utolsó betűig végrehajtó hivatalnokká — nem pedig a helyi érdekek képviselőjévé — kellett válnia, akire olyan terhes kötelezettségeket róttak (adóbehajtás, előfogat-állítás, katonai beszállásolás stb.), amelyek nem növelték népszerűségét. Ezért a hivatal sokuk számára egyre terhesebb lett, igyekeztek attól szabadulni. Taliándörögdön pl. az 1850-es év folyamán három jegyző

[13] A korábbi évek kapolcsi elöljáróságának tagjaira lásd: ZML IV. 102. b. 1848. 271. sz. — ZML IV. 103. Tapolcai választókerület; Kapolcs — ZML IV. 151. a. 1849. Szám nélküli iratok

[14] ZML IV. 151. a. 1849. Szám nélküli iratok

váltotta egymást, de egy év múlva új jegyzője volt Hegyesdnek és Petendnek is. Kapolcson pedig már két hónappal az 1850. január 20-i kinevezéseket követően találunk új neveket az esküdtek között.[15] Mivel a községi tisztújítások eddig általában november elsején zajlottak le, az ezen időpont közeledtével előállt helyzetet jól illusztrálja a tapolcai főszolgabíró 1850. október 11-én kelt jelentése: „... annyi sok terhes felelős teendők között a helységek bírái óhajtva várják az időt, hogy ismét új egyén viselje egy évig ezen terhes szolgálatot ... egyszersmind a gazdasági viszonyok sem engedik, hogy több esztendőket magok házával szolgáljanak, s más egyén őket fel ne váltsa. A falusi jegyzők is fejenként jelentést tettek nálam, hogy ők nem képesek annyi halmozott teendőknek megfelelni fizetés nélkül."[16] Nem sokkal később a szomszédos sümegi járás főszolgabírája panaszolta: „Járásom több helységeiben a bírák részint gyengeség, részint p[e]d[i]g hanyagságok miatt a felsőbbi rendeletek teljesítésére képtelenek lévén elannyira, hogy helyettek másokat választani okvetlen szükséges ..."[17]

Leváltani azonban a megyefőnöki utasítás értelmében csak a gyanús jelleműeket, vagy a hivatalukra teljesen alkalmatlanokat lehetett, a többieknek — ha politikai kifogás nem merült fel ellenük — az egy év lejárta után is teljesíteniük kellett kötelességüket. (Ha le akartak mondani, azt nyolc nappal november elseje előtt be kellett jelenteni.) Bogyay Lajos megyefőnök azzal vigasztalta őket, hogy a községek igazgatási rendszerének kidolgozása már folyamatban van, s ennek keretében az elöljárók fizetését is bizonyára rendezni fogják.[18] A kormánybiztos optimizmusát a későbbi fejlemények nem igazolták, hiszen, mint ismeretes, a községi törvény kibocsájtása csak 1859-ben történt meg, de végrehajtására soha nem került sor. A tárgyalt korszakban a községek jogállására, hatáskörére vonatkozóan lényegében állandóan érvényesültek bizonyos, a birodalmi célkitűzésekkel összhangban lévő irányelvek és elképzelések, amelyek a különböző felsőbb rendeletekben, utasításokban nyomon követhetők. 1859-ig azonban főként a megyei hatóságok szerepének, feladatkörének meghatározásához kapcsolódott a községek irányítását, jogaik körülhatárolását tárgyaló szabályozás, amely mindvégig a megye számára biztosította a községek feletti teljhatalmat.

---

[15] ZML IV. 151. b. 1849/50. XX. A. 599., 4502. — ZML IV. 151. b. 1849/50. IX. D. 317. — ZML IV. 151. b. 1851. V. D. 3687.
[16] ZML IV. 151. b. 1849/50. XX. A. 3853.
[17] ZML IV. 151. b. 1849/50. XX. A. 4120.
[18] Lásd a 16—17. sz. jegyzetet, továbbá: Horváth 578. p.

A megye által 1850 elején kinevezett községi tisztviselők kiválasztása azonban a fentiek alapján úgy tűnik, hogy nem a legjobban sikerült. Bár az elsődleges szempont a politikai megbízhatóság volt, az új rendszer első községi tisztviselői közül e tekintetben sem felelt meg mindenki a követelményeknek. Ezt támasztja alá az a körlevél, amelyet Hauer István, a Soproni katonai kerület miniszteri biztosa küldött szét 1850. november végén az összes kormánybiztosnak. Ebben felhívja a figyelmüket, hogy a hatóságok nem tettek eleget az „ideiglenes közigazgatási rendezet" végrehajtási utasításában lévő azon előírásnak, amely szerint a forradalomban kompromittálódott vagy megbízhatatlannak látszó személyek még a közigazgatás legalsó szintjén lévő hivatalokból is (jegyző, községi bíró, esküdtek, tanító stb.) eltávolítandók. Bizonyítékképpen egy, a közelmúltban elkövetett kihágást hoz fel, melynek vétkesei egy forradalmi dalt énekeltek, s emiatt a hadbíróság elítélte őket. Az ügyben vádoltak többnyire a jegyzők és tanítók közül kerültek ki. Ebből kifolyólag a polgári közigazgatásra meghatalmazott császári biztos rendeletére összeírtak a megyében minden jegyzőt, bírót és tanítót, akiknek a neve mellett meg kellett jegyezni, hogy milyen az illető politikai magaviselete. Erre „a megfelelő tisztogatás elvégzése végett és azon megfontolásból van szükség, hogy a jegyzők és tanítók állásuknál fogva a nép hangulatára jelentős befolyást gyakoroljanak, ennek érdekében mindent felhasználjanak és ezáltal a fenti eset mulasztásait helyrehozzák" — írja Hauer.[19]

Varga Lajos, a tapolcai főszolgabíró 1850. december 19-én terjesztette be a járásában lévő 65 helységben működő bíró, jegyző és tanító névsorát, akik zömében „mérsékelt, csendes" minősítést kaptak. Ide sorolták a járásbeli összes bírót, tehát Kapolcs és a többi említett falu bíráját is, valamint ezen községek jegyzőit és tanítóit. Ez utóbbiak magatartása azonban korántsem volt olyan kifogástalan, mint a bíráké. A köveskáli tanítót, Szabó Jánost pl. gúnydal és fegyverrejtegetés vádjával vonták felelősségre, a badacsonytomaji jegyző ugyancsak gúnydal miatt Budán raboskodott. A csicsói jegyzőről pedig azt olvashatjuk, hogy „megintés után komoly megjavulást ígért". A főszolgabíró, megemlítve a bírák és jegyzők alacsony fizetését, javasolta, hogy e tekintetben rendezni kell helyzetüket, mert különben nem tudják kötelességüket teljesíteni. Mindezt hangsúlyozta Bogyay Lajos megyefőnök is a járások összesített kimutatásainak elküldésekor. Általános problémaként merült fel a megyében a csekély fizetés ellené-

[19] ZML IV. 151. b. 1849/50. XX. A. 4502.

ben végzett sok munka, ami miatt a bírák és jegyzők közül sokan le akartak mondani hivatalukról.[20]

A fent vázoltak jól tükrözik a szabadságharc leverése után létrehozott magyarországi kormányzati rendszer ideiglenes jellegéből fakadó nehézségeket. A katonai és polgári kormányzat egyesítése miatt a politikai hatóságok végleges szervezése nem történhetett meg. A kivételes állapot kivételes helyzeteket teremtett. Ahogy a községeknek az új közigazgatási rendszerben való helye és szerepe sem volt még kellőképpen tisztázva, úgy a közigazgatás legalsó szintjén működő tisztségviselők jogállásának, javadalmazásának stb. szabályozása is váratott még magára.

A katonai és polgári kormányzat szétválasztásának, a politikai közigazgatás végleges kialakításának munkálatai 1850 tavaszán kezdődtek meg. Az alapelveket ekkor még az oktrojált alkotmány szellemében, az 1849. júniusi közigazgatási törvény előírásai szerint dolgozták ki. Az ennek nyomán megalkotott szervező rendeletet a belügyminiszter 1850. szeptember 13-án tette közzé. Az öt polgári kerület felállítása után a kerületi főispán alá rendelt megyei hatóságok 1851-ben kezdték meg működésüket.[21] Az új közigazgatási rendszer megszilárdította a megye fennhatóságát a községek felett. Az 1850. szeptember 13-i rendeletben, valamint a hozzá kapcsolódó hivatali utasításban és egyéb rendelkezésekben, továbbá a birodalmi alkotmány 1851. december 31-én való eltörlésével kiadott ún. „alapelvek"-ben fogalmazódtak meg a községek feletti felügyeletre és a községek igazgatására vonatkozó útmutatások. Kiegészítette ezt Albrecht főhercegnek, Magyarország katonai és polgári kormányzójának 1852. június 19-i rendelete, amely kimondta, hogy az addig földesúri hatalom alatt álló községek ezután véglegesen megyei fennhatóság alá tartoznak. Mindezek folytán a megye számára lehetőség nyílt a községek hatáskörébe tartozó ügyek felülvizsgálatára, a vagyonkezelés ellenőrzésére, az elöljáróság megfelelő összetételének kialakítására, tagjainak kinevezésére és leváltására. A megye állapította meg a költségelőirányzatokat és hagyta jóvá a számadásokat. Vigyázott a községi szervek törvényszerű működésére, intézkedett a községek szervezeti ügyeit, egyesítését, szétválasztását, egymás közti viszályait illetően stb. Az irányítást a neki alárendelt járási hivatalok útján gyakorolta.[22] A községek feletti

[20] Uo.

[21] Sashegyi 28., 39—40., 43. p.

[22] Erre vonatkozóan lásd: Sashegyi 21—22., 40., 44., 47—49. p.; Horváth 578—579. p.; Kérészy Zoltán: Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871: XVIII. tc.) előzményei. In: Emlékkönyv Dr. viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára Szerk.: Eckhart Ferenc és Degré Alajos Budapest, 1942. (Továbbiakban: Kérészy) 271—272., 274—278. p.

felügyelet és ellenőrzés következetes érvényesítése, a rendeletek és utasítások szigorú végrehajtására való törekvés szükségessé tette a közigazgatás legalsó szintjének átszervezését, vagyis a járásokon belül a jegyzőségek új szervezetének kiépítését, illetve ehhez kapcsolódóan a községi jegyzők helyzetének rendezését.

Báró Hauer István, a Soproni kormánykerület főispánja 1851. augusztus 24-én rendelte el a kerületéhez tartozó megyékben — így Zalában is — az új jegyzőségek felállítását. A rendelet értelmében a jegyzői hivatalt a tanítói hivataltól el kellett választani és a községek kötelesek voltak a jegyző eltartásáról gondoskodni. Mivel azonban a legtöbb község — a két hivatal szétválasztásával — nem tudott vállalkozni az önálló jegyzőtartásra, a településeket ún. kerületi jegyzőségekbe vonták össze, ahol az egyes községekre jutó költségeket az onnan befolyó ház- és kereseti adó alapján állapították meg. A kerületi jegyzőségek létrehozásakor ügyeltek a nemzetiségi megoszlásra, katolikus vidékeken pedig az egyházi közigazgatást is tekintetbe vették.[23] Zala megyében 1851. szeptember közepén kezdődött meg a kerületi jegyzőségek szervezése. A megyefőnök és főszolgabírák közös novemberi tanácskozásán eldöntötték, hogy egy-egy jegyzőségnek legalább 4000 főnyi lakossággal rendelkező területet kell magában foglalnia. A jegyzők fizetését, területtől és lélekszámtól függően, 200—400 Ft-ban határozták meg, amelyet — mellőzve mindenféle terményt — csak készpénzben lehetett teljesíteni.[24] A Tapolcai járás 65 helységének mindegyike eddig önálló jegyzőséget alkotott. Közöttük azonban csak hat olyan akadt — ezek egyike Kapolcs —, ahol tanítót és jegyzőt is találunk, máshol mindenhol ugyanaz a személy látta el a két hivatal feladatait.[25]

Ebből is látható, hogy milyen kevés volt azoknak a településeknek a száma, amelyeknek anyagi ereje megengedte, hogy külön-külön fizessék a jegyzőt és a tanítót is. Célszerűnek látszott tehát minél több községet egyesítő kerületi jegyzőségeket kialakítani annak érdekében, hogy a jegyzőtartás költségeiből az egy községre eső terhek minél kisebbek legyenek. A járás jegyzőségekre való felosztásának tervezete 1851. december 2-re készült el, eszerint hét kerületi jegyzőséget szándékoztak felállítani Tapolca, Monostorapáti, Nyirád, Tördemic, Kővágóőrs, Füred és Szentantalfa székhellyel. Kapolcsot, Petendet, Pulát, Vigántot, Hegyesdet és Taliándörögdöt a mo-

[23] ZML IV. 162. b. 1851. 1853. sz.
[24] ZML IV. 151. b. 1851. XX. A. 4922.
[25] ZML IV. 151. b. 1851. V. D. 3687. — ZML IV. 151. b. 1849/50. XX. A. 4502.

nostorapáti jegyzőségbe sorolták be.[26] Érdekes módon a jegyzőség leendő székhelyét nem a legnépesebb településen, Kapolcson akarták elhelyezni, hanem az ennél kisebb lélekszámú Monostorapátiban. Kapolcs az említett településekhez viszonyított központi fekvése miatt is alkalmasabb lett volna erre, mint a távolabb lévő Monostorapáti.

Mindez azonban egyelőre csak terv maradt. Bár 1851 végén a felosztási tervezetek az összes járásból beérkeztek a megyefőnöki hivatalhoz, nincs nyoma annak, hogy a kerületi jegyzőségek ezt követően megkezdték volna működésüket. Az új jegyzőségek létrehozásával kapcsolatos munkálatokat pedig a helytartó 1853. január 25-i rendeletével beszüntette arra hivatkozva, hogy a jegyzőségek és a községi ügyek rendezése szorosan összetartozik, így az új községi rendtartások bevezetéséig a jegyzőségek rendezését el kell halasztani.[27]

Az intézkedés nyilván összefüggött azzal a pár nappal előbb, 1853. január 19-én közzétett szervező rendelettel, amely az ország közigazgatását a birodalmi alkotmány 1851. december 31-i eltörlésekor kiadott császári „alapelvek"-nek megfelelően kívánta átalakítani. Az átalakítás egyúttal az abszolutizmus végleges berendezkedését jelentette. Az öt helytartósági osztálynak a kerületi központokban történő felállítását (1853. május 1.) követően került sor a megyék és járások új rendszerbe való beillesztésére. A megyehatóságok átszervezése 1853. augusztus 1-re befejeződött. A járások esetében ezt sokkal lassabban lehetett véghezvinni, mert a korábbi szétválasztás után alsó fokon ismét egyesítették a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, s ezáltal az ún. „vegyes" járási hivatalok létesítése területi átszervezéseket is szükségessé tett.[28] Zala megyében ekkor két új járást alapítottak, a Balaton-felvidéken pedig hat községet Veszprém megyéhez csatoltak. Ezeknek a változtatásoknak a végrehajtása után a bel-, igazság- és pénzügyminiszter 1854. április 6-i rendelete Zalában is szentesítette 7 vegyes és 1 politikai járással a közigazgatás új szervezetét, így a szolgabírói hivatalok 1854. április 29-én itt is megkezdhették működésüket.[29] Az új közigazgatási rendszer továbbra is biztosította a megye községek feletti fennhatóságát, az elöljáróságok névsorát ezután is be kellett terjeszteni jóváhagyásra. A községi képviselőknek egy 1854. február 23-án kelt rendelettel megengedték, hogy az új községi rendtartás kibocsájtásáig folytathatják tevékenységüket, de a meg-

[26] Lásd a 23. sz. jegyzetet.
[27] ZML IV. 151. b. 1853. XX. A. 1689.
[28] Sashegyi 59—61. p.
[29] Halász 99., 121—122. p.

üresedett állásokat kinevezéssel töltötték be.[30] A volt honvédek csak abban az esetben lehettek községi tisztviselők, ha honvéddé való felavatásukon kívül a forradalom idején semmiféle különösebb politikai tevékenységet nem fejtettek ki, és más, ebből fakadó vétséggel sem vádolták őket. Különös figyelmet fordítottak a községi jegyző személyére. Megbízhatóságáért a megyének kellett vállalnia a felelősséget. Jegyzőnek csak azt volt szabad alkalmazni, akiről bebizonyosodott, hogy „a forradalom ügyeivel saját meggyőződéséből semmiféle kapcsolata nem volt, ilyen tevékenységet nem fejtett ki, és soha ellenséges érzületet a törvényes kormány és annak hűséges hívei iránt nem mutatott, hanem inkább a forradalom legyőzése után szavaiban és tetteiben mindig politikailag korrekt magatartást tanúsított, és egyéb, egy köztisztviselőnél feltételezett tulajdonságai is kitűnőek.[31]

Bár a császári alapelvekben megígért községi rendtartások kidolgozása egyelőre nem történt meg, az új adminisztrációs rendszer a községi szervektől éppúgy elvárta a fölsőbb rendeletek, utasítások következetes végrehajtását, mint a járási vagy a megyei hatóságoktól. Mivel a közigazgatás legalsó szintjének hatékony működése elsősorban a jegyzőktől függött, nem lehetett tovább várni a jegyzőségek három éve félbehagyott átalakításával. Bogyay Lajos, Zala megye cs. kir. főnöke 1854. június 6-án elrendelte az 1851-es felosztási tervezetek felülvizsgálatát és felszólította a főszolgabírákat, hogy jelezzék az általuk szükségesnek vélt változtatásokat. Már ekkor és egy későbbi, ezzel kapcsolatos körlevelében is hangsúlyozta — valószínűleg a községi rendtartások várható kibocsájtása reményében —, hogy a kerületi jegyzőségek felállítása, a jegyzők kinevezése csak ideiglenesen, „a sokféle községi ügy elintézésének sürgőssége miatt, ezek saját érdekében történik" azért, hogy „a községi ügyekben nagyobb rend és célszerűség keletkezzen". Közölte, hogy a kerületi jegyzői állásokat csak erkölcsileg, politikailag megbízható, feddhetetlen jellemű egyének foglalhatják el. Kiemelte a községi ügyek szakszerű intézéséhez szükséges képzettség, s nem utolsósorban a német nyelvben való jártasság fontosságát. Megjegyezte még, hogy a leendő kerületi jegyzőktől különösképpen elvárják az eredményes adóbehajtást.[32]

A tapolcai főszolgabíró már 1854 júliusában elkészítette az új jegyzőségi felosztást, ami lényegesen különbözött az 1851-es tervezettől. A járásban 9 kerületi jegyzőséget kívánt szervezni, és egészen

[30] Horváth 579. p., Kérészy 273—274., 278. p.
[31] ZML IV. 151. a. 1853. XX. 41.
[32] ZML IV. 151. b. 1855. XX. A 395.

1855 márciusáig a megyefőnöki hivatal is ezt tekintette tárgyalási alapnak. Ekkor azonban a főszolgabíró módosította a felosztást, és az eredetileg tervbe vett 9 helyett 7 jegyzőség felállítását indítványozta.[33] Erre valószínűleg azért került sor, mert a kerületi jegyzőségek kialakításánál a szolgabírák feltételezhetően tartották magukat ahhoz az 1851-ben hozott, fentebb már említett döntéshez, hogy egy-egy jegyzőségnek lehetőleg minél nagyobb lélekszámú területet kell felölelnie. A Tapolcai járásban ekként létesített 7 jegyzőség közül négynek a népessége még így is alatta maradt az 1851-ben javasolt minimum 4000-es lélekszámnak. A megyefőnöki hivatal végül is ehhez a felosztáshoz járult hozzá, s így jöttek létre 1855 tavaszán Tapolca, Kapolcs, Gulács, Köveskál, Kővágóörs, Csicsó és Balatonfüred központtal a Tapolcai járás kerületi jegyzőségei.[34] A jegyzőségek megszervezésekor — a kerületi főispán 1851-ben kiadott rendeletének megfelelően — figyelembe kellett venni az egyházi közigazgatást és a községek nemzetiségi, felekezeti megoszlását. A Tapolcai járásban ezt úgy sikerült megvalósítani, hogy a katolikusoknál az anyaegyházat és annak filiáit általában igyekeztek egy jegyzőségben megtartani. Ha mégis szétválasztották őket, akkor ezt úgy hajtották végre, hogy a plébániához tartozó fiókegyházak közül azokat a falvakat, ahol a katolikus lakosság képezte a többséget, ugyanabba a jegyzőségbe sorolták és azokat a községeket csatolták egy másik jegyzőséghez, ahol a katolikusok kisebbségben voltak. A járás evangélikus, illetve református többségű településeit négy, a német nemzetiségű falvakat pedig három szomszédos kerületi jegyzőségbe osztották be. A kapolcsi székhellyel 1855 tavaszán létrehozott jegyzőségbe azokat a községeket (Kapolcs, Petend, Vigánt, Pula, Taliándörögd, Monostorapáti, Hegyesd) vonták össze, amelyek már az 1851-es tervezetben is szerepeltek. A különbség csak annyi, hogy akkor Monostorapátit jelölték ki székhelyül, most pedig az adottságainál fogva erre alkalmasabb Kapolcs lett a központ. A 4302 főnyi lakosságot egyesítő jegyzőségben Kapolcs, Monostorapáti és Taliándörögd volt a legnépesebb település. A területen élők többsége magyar nemzetiségű, egyedül Pulán találunk nagyobb lélekszámú német közösséget. A vallási megoszlást tekintve a lakosság zöme római katolikus, jelentős számban képviseltetik magukat az evangélikusok és reformátusok, de jelen vannak a zsidók is. A csaknem kizárólag katolikus Monostorapátiban,

[33] Lásd a 32. sz. jegyzetet, továbbá: ZML IV. 151. b. 1854. XX. A. 5395. Az 1851-es felosztási tervezetre: ZML IV. 151. b. 1851. XX. A. 4922.
[34] Lásd a 32. sz. jegyzetet.

Petenden, Pulán és Hegyesden csak csekély számú a más felekezetűek aránya. Vigánton a lakosság többsége, Kapolcson a fele, Taliándörögdön a harmada protestáns. A protestánsok túlnyomó része evangélikus, reformátusok Taliándörögdön és Kapolcson laktak nagyobb számban. A zsidóság ugyancsak ez utóbbi két települést részesítette előnyben. A katolikus egyházi igazgatás szempontjából nézve három anyaegyház (Petend, Taliándörögd, Monostorapáti) és ezek fíliái alkották a jegyzőség területét.[35]

A kerületi jegyzőségek felállítása után került sor a jegyzői állások betöltésére. Az állást elnyerni kívánóknak pályázniuk kellett, s kérelmüket a személyükről készített minősítési táblázattal, illetve az alkalmazásukra vonatkozó javaslattal együtt a járási főszolgabírák küldték be a megyefőnöki hivatalhoz. Varga Lajos, tapolcai főszolgabíró a kinevezendő jegyzőkkel kapcsolatban mindenekelőtt a szakmai tudás, a képzettség — nem pedig a politikai megbízhatóság — fontosságát emelte ki. Előadta, hogy járásában az eddigi ötven, szakképzettség nélküli jegyzővel, akik sem tanítói, sem jegyzői hivatásuknak nem tudtak igazán megfelelni, csak nehezen tehetett eleget hivatali kötelességeinek. A közigazgatás és igazságszolgáltatás alsó fokon való újraegyesítése után pedig ezek az emberek végképp alkalmatlanokká váltak hivataluk viselésére.[36] A járás jegyzőségi állásaiért folyamodók minősítési táblázatából kitűnik, hogy többségük korábban is már vagy jegyzőként tevékenykedett, vagy valamilyen járási, megyei hivatal alacsonyabb beosztású tisztviselőjeként dolgozott. Általában bölcsészetet vagy jogot végeztek, latin és német nyelvtudással rendelkeztek. Erkölcsi, politikai magaviseletükről a főszolgabíró minden esetben csak annyit jegyzett meg, hogy „jó" vagy „igen jó". A hét kerületi jegyzői állásra a szolgabíró által ajánlott személyek közül hatnak a nevét ismerjük. Ezek közül a megyefőnök ötöt elfogadott, a hatodik javaslatba hozott személy helyett mást nevezett ki. A kinevezettek közül három eddig is községi jegyzőként működött, kettő cs. kir. díjnok, egy írnok volt, egy pedig a mérnöki hivatalt gyakorolta. Fizetésüket egységesen 300 Ft készpénzben állapították meg, amihez 50 Ft úti és írószer átalány járult. (Kivételt képezett ez alól a tapolcai kerületi jegyző, aki feltehetően a többihez képest jóval na-

[35] Lásd a 32. sz. jegyzetet, továbbá: ZML IV. 151. b. 1851. XX. A. 4922. és Kimutatása Zala megye újonnan rendezett 6 járásainak; ezekbeni városok, helységek és pusztáknak, a népesség, ezek nemei, vallása s nemzetisége kitételével; úgy az új tisztviselők névsorával ZML, szám nélküli irat, mellékelve az 1865. novemberi megyei közgyűlési jegyzőkönyvhöz (IV. 252. a.), a Bach-féle provizórium korának megfelelő állapotokat tükröz.

[36] ZML IV. 151. b. 1854. XX. A. 5395.

gyobb lélekszámú jegyzőségre való tekintettel 500 Ft készpénzt kapott.) Kiegészítette ezt még 6 öl tűzifa és a jegyző számára a kerületi jegyzőség székhelyén biztosított lakás, amelynek legalább két szobából és a hozzá tartozó helyiségekből kellett állnia. Egyéb természetbeni juttatásban a jegyzők nem részesültek, aminek oka valószínűleg az lehetett, amit a tapolcai főszolgabíró a jegyzőségek szervezésekor maga is megfogalmazott: a terméneyk behajtása „sok, súlyos kellemetlenséggel jár, ami által csak csökkenne a jegyzők tekintélye és nem alakulna ki a néppel megfelelő kapcsolatuk". A jegyzőtartás költségeiből az egy községre jutó összeget az adott településről befolyó összes egyenes adó mennyisége alapján vetették ki, és minden községgel tudatták, hogy pontosan mennyit kell fizetnie. Ha összevetjük a Tapolcai járás községeinek korábbi, ilyen jellegű kiadásait a most teljesítendő összegekkel, azt tapasztalhatjuk, hogy az ezzel kapcsolatos terhek a legtöbb településen a többszörösére emelkedtek. Így jártak a kapolcsi kerületi jegyzőség községei is. A hét község jegyzőtartásra fordított összes költségei az 1850—51-es állapotokhoz képest 1855 elejére (tehát közvetlenül a kerületi jegyzőségek létrehozása előtti időszakra) kb. a három és félszeresére nőttek. Ezen belül persze voltak eltérések. Míg Kapolcs és Taliándörögd ez irányú kiadása nagyjából megduplázódott, addig pl. a pulaiak kilencszer, a hegyesdiek tizenkétszer fizettek többet. A kerületi jegyzőségek felállítása után a tárgyalt községek által együttesen teljesítendő összeg 1851-hez képest a hétszeresére, 1855 elejéhez képest pedig a kétszeresére növekedett.[37]

A községek jegyzője Rádli János lett, aki a Sopron megyei Középbükön született és korábban is jegyzőként, illetve tanítóként tevékenykedett. Bölcsészetet tanult Sopronban, tudott latinul és németül, erkölcsi, politikai magaviseletét „jó"-nak minősítették. A megyefőnök a főszolgabíró javaslatára nevezte ki, állását fiatalon, 30 éves korában foglalta el. Fizetése megegyezett a többi jegyzőével.[38]

A tárgyalt községek tisztviselőinek névsora 1850 után legközelebb 1854 decemberében áll rendelkezésünkre. Ez közvetlenül az év végi tisztújítás után, tehát még a kerületi jegyzők kinevezése előtt készült. Szerepel benne a tanítók neve, a jegyzőké viszont nem. Ha az összeírást

[37] ZML IV. 151. b. 1855. XX. A. 395.; a tapolcai főszolgabírótól vett idézet: ZML IV. 151. b. 1854. XX. A. 5395.; az 1851-es állapotokra vonatkozóan: ZML IV. 151. b. 1851. XX. A. 4922. A kerületi jegyzőségek kialakítása után a jegyzőtartás költségeivel kapcsolatosan forrásaink csak a községek által együttesen fizetendő összeget közlik, így itt nem tudtunk településekre lebontott összehasonlításokat végezni az 1855 eleji állapotokhoz képest.

[38] Lásd a 32. sz. jegyzetet.

megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy Petenden, Pulán, Taliándörögdön, Vigánton, Monostorapátiban és Hegyesden ugyanazokat találjuk tanítóként feltüntetve, akik 1850—51-ben ezeken a településeken egy személyben látták el a tanítói és jegyzői feladatokat.[39] Mindebből arra lehet következtetni, hogy a tanítók feltehetően a kerületi jegyző kinevezéséig, tehát egészen 1855 tavaszáig megtartották jegyzői hivatalukat, utána pedig valószínűleg visszatértek eredeti hivatásukhoz. 1854 decemberében Rádli János, a későbbi kapolcsi kerületi jegyző Taliándörögdön tűnik fel tanítóként. Bár a kerületi jegyzőségek létrehozásakor — mint arról már korábban szó volt — alapelvként tűzték ki a jegyzői és a tanítói hivatal szétválasztását, forrásaink azt bizonyítják, hogy Rádli János jegyzői kinevezését követően sem hagyta el a katedrát, hiszen 1858-ban még mindig Taliándörögdön tanított.[40] Egyedül Kapolcs rendelkezett mindvégig önálló tanítóval és jegyzővel.[41]

A községi tisztviselők fent említett összeírásából kiderül az is, hogy 1854 végén már minden településen más személy viselte a bírói tisztséget, mint 1850-ben. Vigánton, Petenden és Hegyesden az 1850-ben jelen lévő tisztviselőknek legalább a felét most is megtaláljuk. Kapolcson még nagyobb ez az arány, itt most már bekerül a testületbe az 1848/49-es jegyző, Bagoly János is. 1850-hez képest Taliándörögdön és Monostorapátiban cserélődött ki legjobban a tisztikar, amelynek négy évvel korábbi tagjaiból itt szerepelnek a legkevesebben. Úgy látszik, Taliándörögdre ez jellemző volt. 1850-ben három jegyző követte egymást a hivatalban, 1854 utáni forrásaink pedig a bíró személyének gyakori változásáról tudósítanak.[42] A tisztviselők létszáma mindenhol jelentősen emelkedett, az esküdtek mellett részt vettek a község irányításában az ún. „bizalmi férfiak" is. Az előbbiek létszáma Vigánt kivételével mindenhol hat (Vigánton négy), az utóbbiaké három és hat közötti, úgy tűnik, ez most is független a község lélekszámától. 1850-hez képest újdonságként jelennek meg a tűzfelügyelői és adószedői tisztségek, amelyeket minden községnél be kellett tölteni. A bíró ezúttal is magára vállalhatta az adóbehajtást, mint ahogy az Hegyesden, Monostorapátiban, Vigánton, Taliándörögdön és Pulán meg is történt. A felsoroltakon kívül mindenhol a gyámnokok és kisbírók segítették még a községek ügyeinek intézését.

---

[39] ZML IV. 151. b. 1849/50. XX. A. 4502. — ZML IV. 151. b. 1851. V. D. 3687. — ZML IV. 151. b. 1854. XX. A. 11922.
[40] ZML IV. 151. b. 1858. VI. E. 12703. — ZML IV. 151. b. 1859. VI. E. 22.
[41] Lásd a 39. sz. jegyzetet, továbbá: ZML IV. 151. a. 1854. XII. 1540. — ZML IV. 151. a. 1855. XX. 364.
[42] ZML IV. 151. b. 1858. VI. E. 12703. — ZML IV. 151. b. 1860. VI. E. 3058.

Az elöljáróságok működéséről, összetételéről, a községek belső életéről a későbbiekben, sajnos, csak szórványos adataink vannak. Ismeretes például, hogy Magyar Mihály taliándörögdi bírót és Rádli János kerületi jegyzőt a taliándörögdiek kétszer is feljelentették. Először azzal vádolták őket, hogy a tiltó rendelet ellenére agarakat tartanak, és azokkal nyulakra vadásznak. Az esetet kivizsgálták, a vád igaznak bizonyult, de azonkívül, hogy az agarakat elpusztították, nem lett komolyabb következménye a dolognak.[43] Másodszorra Rádli János ellen azt a panaszt emelték, hogy Taliándörögdön elhanyagolja az iskolai oktatást. Az ügyet azonban hamar lezárták arra való utalással, hogy személyes ellentét húzódik meg a háttérben.[44] Magyar Mihályt pedig — már bírói tisztségéről való lemondása után — engedély nélküli fegyvertartásért jelentették fel újra. Ebből kifolyólag házkutatást tartottak nála, eredménytelenül.[45] A kapolcsiakat jó ideig Kuthy Pállal, a falu egyik legnagyobb birtokosával, az 1846-os ítélőtanács elnökével folytatott pereskedés foglalta le ebben az időszakban.[46]

Akármilyen is volt a különböző rendű és rangú, egykori és jelenlegi községi tisztviselők és a községek lakossága közti viszony, mindez nem befolyásolta azt, hogy a kialakított kerületi jegyzőségi rendszer most már az abszolutista kormányzat végéig fennmaradt. Bár 1859-ben megszületett a régóta várt községi törvény, a községek igazgatásában, szervezeti működésében ez semmiféle változást nem hozott, mert megvalósítására soha nem került sor. A községek továbbra is a szolgabíró felügyelete alatt álltak. Így nem volt más választásuk, mint a valódi jogokat biztosító szabályozás és az autonómia tényleges gyakorlását lehetővé tévő szervek nélkül kivárni a rendszer bukását.

A Tapolcai járásban a jegyzőségek beosztása 1855 után már nem változott. A hét szóban forgó falu Kapolcs központtal továbbra is egy jegyzőséget alkotott. A hét jegyzőség élén álló kerületi jegyzők személye azonban 1860-ban már csak két helyen (Kapolcson és Kővágóörsön) azonos az 1855-ben kinevezettekkel.[47] Eszerint mind a jegyzőségek vezetésében, mind pedig egyes községi tisztségeknél kimutatható a hivatali személyzet bizonyos fokú cserélődése, az állandó mozgás és változás.

Mindez talán összefügg azzal, hogy tárgyalt korszakunkban helyi szinten ezek a tisztviselők testesítették meg az idegen államhatalom-

[43] ZML IV. 151. b. 1855. XV. C. 3404.
[44] Lásd a 40. sz. jegyzetet.
[45] ZML IV. 151. b. 1860. VI. E. 3058.
[46] ZML IV. 151. a. 1854. XII. 1540. — ZML IV. 151. a. 1855. XX. 364.
[47] ZML IV. 151. b. 1860 XX. A. 452.

nak az országban való jelenlétét. Elsősorban ők feleltek a rendért, a nyugalomért, a törvények végrehajtásáért, az adók beszedéséért. Az államhatalom helyi képviseletével a magyar tradícióktól idegen normákat, idegen szellemiséget kellett volna meghonosítaniuk. Nem egyszer ők maguk személyükben is idegenek voltak, mert — főként a korszak második felében — más településekről lettek áthelyezve. Bár az abszolutizmus egyes intézkedései tagadhatatlanul elősegítették a modern, polgári rendszerre való áttérést, az adott történelmi szituációban ezek a törekvések is ellenérzéseket keltettek és nem találhattak kedvező fogadtatásra. S ezért nem tudta magát sok esetben elfogadtatni az a tisztviselő sem, aki hivatala elvállalásával belekerült a rendszer felülről működtetett mechanizmusába, és szándékától függetlenül ki kellett szolgálnia a hatalmat.

KÁLI CSABA

Az Eger-völgy települései (Kapolcs, Monostorapáti, Pula, Taliándörögd, Vigántpetend) 1945-ben

Az 1945-ös esztendő — talán nem túlzás ezt állítani — vízválasztó volt Magyarország történetében. Nem volt ugyanis az ország társadalmi és gazdasági életének olyan szegmense, amely kisebb-nagyobb mértékben ne érezte volna meg a változásokat. A rendkívül eseménydús esztendő sok új szervezetet, folyamatot indukált még egy kis település életében is. Az új rendszer mihamarább — a megelőzőtől gyökeresen eltérő — politikai és gazdasági struktúrát akart létrehozni. Ennek voltak elemei, például az engedélyezett új politikai pártok, amelyek néha direkt módon is, de leginkább a kötelezően megalakítandó nemzeti bizottság, földigénylő bizottság és a közellátás legkülönbözőbb — idővel igencsak elburjánzó — szervein keresztül, irányították a helyi közösség életét.

A radikális változások azonban nem belső, hanem sokkal inkább külső indíttatásúak voltak, amelyek a megszálló Vörös Hadsereg megjelenésével vették kezdetüket.

A német hadsereg lényegében utolsó nagyobb, a Balaton és a Velencei-tó között 1945 februárjában és március elején végrehajtott ellentámadásának kifulladása után a szovjet csapatok — a március 16-án indult bécsi támadó hadművelet keretében — támadásba lendültek, ami később megállíthatatlannak bizonyult.

1945. március 25-én a Veszprém—Tapolca közötti út mentén heves harc bontakozott ki. Estére a német 6. hadsereg két hadteste parancsot kapott, hogy alakítson ki szilárd védelmet Káptalanfa, Nyirád, Taliándörögd, Kapolcs és Zánka között, s akadályozza meg, hogy a szovjet 27. hadsereg a német 2. páncéloshadsereg mögé kerüljön. A védelem megerősítésére az éjszaka folyamán a IV. SS-páncéloshadtest alárendeltségébe utalták és Kapolcs körzetében összpontosították a magyar „Szent László" gyaloghadosztály főerőit is.

Március 26-án hajnalban a szovjet 27. hadsereg támadásba lendült, elkeseredett harc kezdődött Tótvázsony és Nagyvázsony között. Az esti órákra a szovjetek elfoglalták Nagyvázsonyt, mire a német csapatok — és a második lépcsőben gyülekező magyar „Szent László" gyaloghadosztály főerői — visszavonultak Tapolca felé. A Nagyvázsony—Kapolcs közti nehéz terepviszonyok miatt a szovjet csapatokat — főleg a harckocsierőket — a március 26-ról 27-re virradó éjszaka Halimba—Nyirád körzetébe csoportosították át.

Március 27-én reggel a szovjet 27. hadsereg széles sávban folytatta a német és magyar csapatok üldözését, gyorsan maga mögött hagyva az Eger-völgy településeit.[1] A gyors frontátvonulás megkímélte a Tapolcai járás falvait, Kapolcson a templom megrongálódott és Vigántpetendhez hasonlóan a lakóházakban csak kisebb károk keletkeztek. Monostorapátiban 3 lakóház sérült meg, Taliándörögdön és Pulán nem történt rombolás.[2] Noha polgári áldozatokról nincs adatunk, feltételezhetjük, hogy az épületállományban bekövetkezett minimális kárral összhangban itt sem lehetett nagyobb a veszteség. A népesség számszerű változásához biztos támpontot csak a háborút megelőző utolsó — 1941. évi — és az azt követő első — az 1949. évi — népszámlálás ad. E szerint az öt település népességszám-adatai a következőképpen alakultak[3]:

	1941. évi népszáml. (fő)	1949. évi népszáml. (fő)
Kapolcs	912	930
Monostorapáti	1412	1389
Pula	465	416
Taliándörögd	1194	1196
Vigántpetend	520	447

A községekből besorozott és a fronton elpusztult katonák, a polgári áldozatok — köztük a deportált zsidóság — és egyéb, a háború által közvetlenül vagy közvetetten szedett áldozatok számáról pontos adataink nincsenek. Az 1941-es népszámlálás adataira alapozva, a korra és helyre jellemző természetes szaporodást 1949-re kivetítve, és azt összehasonlítva az akkori népszámlálás tényleges adataival — a megfelelő korrekciók elvégzése után — lehetne következtetni, természetesen csak közelítőleg, a háború okozta veszteségekre.

[1] Veress D. Csaba: A Dunántúl hadi krónikája 1944—1945. Bp. 1984. 309—310. és 318. p.
[2] Zala Megyei Levéltár (ZML) Főispáni (Főisp.) iratok (ir.) 598/1945.
[3] 1949. évi népszámlálás 9. kötet. Demográfiai eredmények. 141. p.

A megszálló szovjet hadsereg által elkövetett — a főispánhoz beterjesztett jelentések szerint összességében meglehetősen nagyszámú — atrocitásokról, a kérdéses öt településre vonatkozóan nincsenek adataink, csupán — e tárgykörhöz kapcsolódva — egy alispáni jelentésben olvashatunk a nemi betegségek terjedéséről. Ez a kapolcsi körjegyzőség területén 4, Monostorapáti és Taliándörögd körjegyzőségek területén pedig 1-1 nemi beteget jelentett[4], ami nem mondható túlzottan jelentősnek és nem is hozható egyértelműen kapcsolatba a szovjet hadsereg jelenlétével.

Annál súlyosabb tehertételt jelentett a megszálló katonaság élelmezése és egyéb javakkal való ellátása. A monostorapáti körjegyző szerint: „a felszabadulás után másfél hónapig egész Monostorapáti község orosz katonai kórháznak volt berendezve. Naponta 3000 embert élelmeztek. A község egész hízóállományát (sertés) leszúrták, lelövöldözték. A falu apraja-nagyja itt volt kénytelen robotolni".[5] A körjegyző panaszos „helyzetjellemzése" azért készült, mert a jóvátételi beszolgáltatásként kirótt sertésmennyiségnek (1945. október végén) csak töredékét vélte teljesíthetőnek. A megyei Közellátási Felügyelőség által kivetett 52 sertésből mindössze 12 jóvátételi leadását tartotta reálisnak, végül a Felügyelőség 42-re csökkentette a porciót.[6]

A jóvátételbe beszámításra kerülő javak szervezett elszállításán kívül gyakori volt az „ad hoc" jellegű kivetés és rekvirálás, amelyekről nem mindig adtak az oroszok „számlát". Előfordult, hogy az egyik falu nem tudta — vagy nem akarta — teljesíteni a reá kirótt kvótát, így a szomszédnak kellett azt — nem nagy örömére — kisegíteni.[7] Természetesen a beszolgáltatás alapjául szolgáló kimutatások elkészítésekor mindenki abban volt érdekelt, hogy lehetőség szerint eltitkolja javait. Így akarták csökkenteni a beadandó mennyiséget, amiért ugyan — a jóvátételi szállítások esetében — járt némi térítés, de mire azt kiutalták, addigra az egyre inkább növekvő infláció azt „felfalta". Aki több jószággal bírt, az nagyobb eséllyel tudta azt eltitkolni, de akinek csak egy malaca vagy tehene volt, abból nehezen lehetett letagadni, viszont akinek azt az egyet is be kellett szolgáltatni az — enyhén szólva — hátrányos helyzetbe került. Emiatt a falvakban gyakran támadt ellentét a kis- és középparasztok között, ami aztán a politikát eszközül használva, a kölcsönös leszámolások okává vált.

[4] ZML Alispáni (Alisp.) ir. 143/1945.
[5] ZML Monostorapáti körjegyzőségének (körj.) körélelmezési (ké.) ir. 85/1945.
[6] Uo.
[7] ZML Monostorapáti körj. ké. ir. 27/1945.

A megszállással párhuzamosan fokozatosan épültek ki minden településen a bevezetőben is említett új intézmények. A járási székhelyen, Tapolcán, a legelsők egyikeként alakult meg a nemzeti bizottság 1945. április 11-én, amelyben nagy szerepe volt a fővárosból az MKP által idevezényelt, „központi kiküldötteknek". Az Eger-völgy települései közül elsőként Monostorapátiban alakult meg a nemzeti bizottság 1945. május 13-án. Pulán májusban úgyszintén működött már a nemzeti bizottság és később Kapolcson, Taliándörögdön, Vigántpetenden is[8], de, sajnos, alakulási időpontjuk és tevékenységük rekonstruálása nehézségekbe ütközik, mivel csak a Monostorapáti Nemzeti Bizottság iratai maradtak fenn.[9] Ez alapján azonban következtethetünk a többi község hasonló szervének működésére, hiszen habitusában sok tekintetben egyező településekről lévén szó, az ügyek típusa lényeges eltérést nem mutathatott.

A Monostorapáti Nemzeti Bizottság 1945. folyamán összesen 17 ülést tartott. A bizottság első ülésén (1945. május 13.) elnökévé Kisrómai Antal körerdészt választotta meg, aki a Szociáldemokrata Pártnak volt tagja.[10] Ezen kívül még az FKgP és az MKP[11] működését támasztják alá források, a többi párt jelenléte bizonytalan. A hiányzó pártok tagsági helyeit ún. „semlegesek" foglalták el, akik valószínűleg „nevükkel" ellentétben az előbbi két párt, vagy Kisrómai személyének „holdudvarába" tartozhattak.[12] Gyakori eset volt ez, különösen a kisebb falvaknál, hogy nem alakult meg az összes engedélyezett párt, vagy legalább a négy legfontosabb (FKgP, MKP, SZDP, NPP). Ilyenkor a — tagságra nézve — legkülönfélébb módon töltötték fel a nemzeti bizottságokat, általában a különböző, jellemző birtokkategóriák vagy foglalkozáscsoportok képviselőit hívták meg.

A Monostorapáti Nemzeti Bizottság első intézkedései közé tartozott — még a megalakulás napján — a régi körjegyző, a népellenes magatartással vádolt Péter Pál leváltása.[13] Ez a tipikus lépés rávilágít a nemzeti bizottságok általános működésére. Jellemző volt, hogy az új hatalom új birtokosai az első lépéseik egyikeként megpróbálták „rendezni" az elmúlt vészterhes évek alatt felhalmozódott vélt vagy valós sérelmeket. A másik tipikus jellemző abban fogható meg, hogy

[8] Balogh Miklós: A nemzeti bizottságok megalakulásának körülményei Zala megyében. In: MSZMP Zala Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatósága, Évkönyv 1984. 137—166. p.
[9] ZML Monostorapáti Nemzeti Bizottság (N. B.) ir. 1945—1948.
[10] Uo. lásd 1945. évi jegyzőkönyveket (jkv.)
[11] Veszprém megye a népi demokratikus forradalom idején, 1944—1948. (szerk.: Beszteri Béla) Veszprém, 1985. [1986.] 108. p., vö. ZML Főisp. ir. 834/1945.
[12] ZML Monostorapáti N. B. ir. 1945. augusztus 5-i jkv.
[13] ZML Monostorapáti N. B. ir. 1945. szeptember 8-i jkv. vö. Főisp. 474/1945.

kezdetben igen széles jogkörrel rendelkeztek — amelybe a közigazgatási eljárás is beletartozott —, gyakorlatilag az élet minden terére kihatva egyedüli hatalmi szervként működtek. Kisebb jelentőségű ügyekben feladatuknak tartották az igazságszolgáltatást is. Ezenkívül fontos területe volt a nemzeti bizottságok működésének a közellátás és beszolgáltatás szervezése, irányítása. Az Ideiglenes Kormány, felismerve a parttalan hatalom hátulütőit, fokozatosan korlátozta a bizottságok hatáskörét, egyre többet adva át abból az újjáalakuló önkormányzatoknak és más hivataloknak.

Az említett monostorapáti körjegyző természetesen nem nyugodott bele az ítéletbe, és mindenhová fellebbezett. Monostorapátiban az egész esztendő egyik legfontosabb politikai kérdése volt a leventék elhurcolásával is vádolt körjegyző és a nemzeti bizottság párharca, amelybe a főispán és az alispán is bekapcsolódott a hozzá intézett fellebbezések kapcsán, de ez sem hozott eredményt Péter Pál számára.[14]

Egy kicsit később, az év vége felé, hasonló konfliktus alakult ki Taliándörögdön is a helyi nemzeti bizottság és a jegyző között, akit ebben a faluban nem sikerült felmentetni. Ezért a taliándörögdiek még a belügyminiszterhez is felírtak. A panaszirat szerint: „a [jegyző] maga céljaira használta fel a zselléreinek kiutalt ruhaneműt (...) tagja volt a nyilas pártnak, felesküdött Szálasira. Felszabadulás után volt csendőrökkel vétette magát körül..." A nemzeti bizottság akciója végül sikerrel járt, a jegyzőt menesztették állásából.[15]

A környék életében bekövetkezett politikai változásokkal párhuzamosan, sőt azt bizonyos mértékben megelőzve, folyt a gazdasági élet átszervezése, amely — a falvak szempontjából — legnagyobb horderejű változást a földbirtokviszonyok terén hozott. A földosztás lebonyolítását a minden községben gyorsan megalakult földigénylő bizottságok végezték. Ezek az igénylések összegyűjtése után automatikusan földosztó bizottságokká alakulva át, rövid idő leforgása alatt (általában április—májusban) végeztek a szétosztható föld legnagyobb részének kiadásával. Sajnos, a dolgozat témájául szolgáló öt település földigénylő bizottságainak iratai nem maradtak fenn az utókor számára, de nincs okunk feltételezni, hogy működésében lényeges eltérések lettek volna a többi hasonló szervhez képest. A birtokstruktúrában a földosztás hatására bekövetkezett pontos változásokat nehéz megállapítani, mivel az erre vonatkozó forrásaink meg-

[14] ZML Főisp. ir. 834/1945., 474/1945.

[15] Beszteri Béla: A nemzeti bizottságok tevékenysége Veszprém megyében (1945. április—1949. január) In: Veszprém megyei múzeumok közleményei 1965.

lehetősen szűkösek. Nehezíti a feltárómunkát, hogy az egyidőben keletkezett források is gyakran tartalmaznak ellentmondásokat. A különböző időben keletkezett adatsorok pedig nem mindig vethetők egybe, mivel más-más kategorizálással és tipizálással készültek. Össze lehet vetni például az 1935-ben készült birtokstatisztikákat[16] az 1949-es népszámlálás ide vonatkozó adataival[17]. Rendelkezésünkre áll egy valószínűleg 1943-ban készült birtokkimutatás[18], továbbá egy 1945-ös iratssorozat a földosztás utáni birtokviszonyokról, amely azonban a birtokkategóriákban bekövetkezett változásokat csak járási összesítésben közli[19].

Mindezek alapján azonban egyértelműen megállapítható, hogy a földtulajdonosok döntő többsége változatlanul kis-, illetve törpebirtokos, tehát a 10 kh-at meghaladó birtokok száma elenyésző volt, és inkább a 0—5 kh-al rendelkezők száma dominált. A térségben a nagybirtokok döntő része mint erdőbirtok létezett — amelyek államosításra kerültek — így a felosztható szántóföld nagyon kevés volt. 1000 kh-nál nagyobb erdőbirtokkal rendelkezett Monostorapáti határában a Veszprémi püspökség és Pula határában gróf Esterházy János. Utóbbinál az erdők államosítása mellett a MÁLLERD (Magyar Állami Erdőgazdaság) tulajdonába került egy kisebb fűrészüzem és egy mészégető is.[20] A legelőterületek nagy részét szintén nem osztották fel, hanem községi tulajdonba kerültek, mint például Taliándörögdön 570 kh Baditz Lajos és Draskovics János birtokából, illetve Pulán 23 kh az Esterházy-uradalomból.[21] Év végére a Tapolcai járás területén 200 kh-nál nagyobb birtok nem maradt, a kérdéses falvak közül Taliándörögdön Lukács Lajos és Baditz Lajos kezén hagytak meg 100—200 kh közé eső területet, illetve Vigántpetenden Petrovics György tulajdonában maradt hasonló nagyságú terület, mivel birtokát parasztbirtoknak nyilvánították.[22]

Azzal kapcsolatban, hogy hányan kaptak egy-egy településen birtokot, csak töredékes és ellentmondó adataink vannak. Veszprém megye helytörténeti lexikona szerint Pulán 237 kh földet osztottak ki 96 igénylő között. A lexikon Taliándörögd címszavánál ugyanezeket

[16] Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben (szerk.: KSH.) Bp., 1936.
[17] 1949. évi népszámlálás 3. kötet. Részletes mezőgazdasági eredmények 354—357. p.
[18] ZML Tapolcai járási (jár.) gazdasági (gazd.) felügyelőjének (fel.) vegyes (vegy.) ir. 1943—1945.
[19] ZML Főisp. ir. 822/1945., Zala vármegyei Gazd. Felügyelőség (Fel.) ir. 1097/1945. vö. Tapolcai jár. gazd. fel. 125/1945.
[20] Szakács László: Az erdők állami tulajdonba vétele Zalában. In: Zalai Gyűjtemény 25. (szerk.: Halász Imre) Zalaegerszeg, 1986. 273—294. p.
[21] ZML Tapolcai jár. gazd. fel. ir. 223/1945.
[22] ZML Főisp. ir. 737/1945.

az adatokat adja meg, sajnos, mindkét esetben nélkülözve a forrást.[23] Egy másik kútfő viszont — a tapolcai járási gazdasági felügyelő 1945. augusztus 29-i jelentése — Taliándörögdön 84, Pulán 26 földhözjuttatottról ad számot, egyben panaszkodik a mezőgazdasági eszközök nagyfokú hiányára.[24]

Végeredményben a Tapolcai járás területén 6631 kh földet osztottak szét 2311 gazdaság között[25], ami 2,8 kh-as juttatási átlagnak felel meg, ami pontosan megegyezik a megyei eredménnyel, de az országosnak viszont alig több mint a fele. Az 5 kh-on aluli szántóbirtokok száma a járásban a földreform előtti 5812-ről — a földreform után az 1945. augusztus 14-i állapotnak megfelelően — 6889-re, területük 11.696 kh-ról 14.683 kh-ra emelkedett.[26] Összességében az adatokból azt szűrhetjük le, hogy a földreform, különösen a tekintetben, hogy sikerült-e életképes paraszti birtokokat létrehozni, az Eger-völgyi települések birtokszerkezetében nem hozott döntő fordulatot. Sőt, a megbolygatott tulajdonviszonyok párosulva a vetőmag- és élelmiszerhiánnyal, súlyos ellátási és termelési gondokat okoztak. A szovjet haderő — már említett — porciózása mellett a városok, elsősorban Budapest ellátása okozott — igaz, nagyságrendekkel kisebb — tehertételt a gazdák számára. A monostorapáti körjegyző 1945. május 23-án kelt jelentése szerint a jegyzőség területéről „2 q burgonya és 10 kg bab felajánlása történt az éhező Budapest ellátására".[27] A rekvirálások, beszolgáltatások tehát jelentős élelmiszerhiányt idéztek elő, aminek nagyságára szintén a monostorapáti körjegyző 1945. május 9-i jelentése világít rá. Eszerint: „Monostorapáti lakosságszáma 1412 fő, ebből kenyér és liszt ellátatlanok száma: 689, zsírral való ellátatlanok száma pedig: 420".[28] A helyzet fokozatos javulását mutatja, hogy ugyanitt a lisztellátatlanok száma egy 1945. augusztus 27-i jelentés szerint 228-ra apadt.[29] A mezőgazdasági termelés normális kerékvágásba térését — a már említetteken kívül — az állati és gépi vonóerő kapacitás lecsökkenése is nehezítette. A traktoroknak igazából nem volt a földművelés szempontjából túlzott jelentősége, azok alacsony száma miatt. A front megérkezése előtt, 1945. márciusában — egy kimutatás szerint — Kapolcson és Taliándörögdön volt

[23] Veszprém megye helytörténeti lexikona II. (szerk.: Kovacsics József) Bp. 1988. Pula és Taliándörögd címszavak.
[24] ZML Tapolcai jár. gazd. fel. ir. 158/1945.
[25] ZML Főisp. ir. 822/1945.
[26] ZML Zalavármegyei Gazd. Fel. ir. 1097/1945. vö. Tapolcai jár. gazd. fel. ir. 125/1945.
[27] ZML Monostorapáti körj. ké. ir. 15/1945.
[28] ZML Monostorapáti körj. ké. ir. 1/1945.
[29] ZML Monostorapáti körj. ké. ir. 97/1945.

2-2 traktor[30], arról már nincs hírünk, hogy a frontátvonulást milyen állapotban élték túl... Sokkal nagyobb jelentősége volt az igavonó állatoknak. A háborút „megelőző" állatállományról — mondhatni, „békebeli" állapotokról az alábbi táblázat ad tájékoztatást (1943-as állapot)[31]:

	szarvasmarha	ló	sertés	juh
Kapolcs	454	40	314	466
Monostorapáti	583	40	421	–
Pula	341	13	407	13
Taliándörögd	860	41	599	764
Vigántpetend	353	50	453	45

A Tapolcai járás gazdasági felügyelőjének 1945. február 10-i jelentése alapján készült az alábbi táblázat, amelyben már tükröződnek a háborús igénybevétel következményei[32]:

	szarvasmarha (borjú nélkül)	ló
Kapolcs	330	30
Monostorapáti	511	32
Pula	301	12
Taliándörögd	678	28
Vigántpetend	276	53

Ehhez képest például Monostorapátiban 1945. május 13-án a körjegyző összeírása szerint: szarvasmarha 474 db (ebből tehén 186), sertés 345 db és ló 6 db volt.[33] Ezen a téren az év végére sem javult, inkább rosszabbodott a helyzet. A Tapolcai járás főjegyzőjének jelentése szerint (1945. november 26. és december 10.) Taliándörögdön 16 ló volt, Pulán 9, Kapolcson 15, Vigántpetenden pedig 12.[34] A lovak kis száma miatt a tavaszi és őszi szántásnál — nemcsak az 1945. évben, hanem rövid ideig utána is — a fő szerepet az ökrös fogatok kapták, annál is inkább, mivel a szarvasmarha-állományban beállott háborús veszteség kisebb volt, mint a megyei átlag (35-40%).[35] Ennélfogva a

[30] ZML Főisp. ir. 73/1945.
[31] ZML Tapolcai jár. gazd. fel. vegy. ir. 1943—1945.
[32] ZML Tapolcai jár. gazd. fel. ir. 15/1945. vö. uo. 16/1945.
[33] ZML Monostorapáti körj. ké. ir. 61/1945.
[34] ZML Tapolcai jár. főjegyzőjének (fjz.) ir. 3409/1945.
[35] Káli Csaba: Zala megye gazdasági életének fontosabb vonásai 1945-ben. In: Zalai Gyűjtemény 37. (szerk.: Káli Csaba, Mikó Zsuzsa) Zalaegerszeg, 1995. 17—31. p.

termelés nehézségeit elsősorban nem is az állatállomány gyérülése, hanem a vetőmaghiány okozta. Már az 1944. évi őszi vetés során lényegesen nagyobb szántóterület maradt vetetlenül, mint a megelőző években.[36] A fentebb részletezett okok miatt késedelmet szenvedett az aratás és különösen a cséplés, amellyel például Monostorapátiban augusztus 10-re végeztek.[37]

Az Eger-völgyi települések jelentősebb iparral nem rendelkeztek. Egyetlen említésre méltó ágazat létezett, amely éppen az Eger-pataknak köszönhette létét, ez pedig a malomipar volt. A környék gabonáját hagyományosan az itteni vízimalmokban őrölték, amelyek jelentősége, a közellátás, beszolgáltatás révén — és nem utolsósorban azért, mert szinte kivétel nélkül épségben átvészelték a hadak vonulását — jelentősen felértékelődött. A legtöbb malom és ezzel együtt az őrlőkapacitás a térség legnagyobb településén, Monostorapátiban volt. A békeidőben öt malom 20 és 100 q naponkénti kapacitással, általában malmonként 2 munkással végezte az őrlést, de mivel az elvonuló katonaság az egyik malom szíjazatát — amely igen kapós volt — leszerelte, így 4 malom maradt működőképes állapotban[38], Kapolcson 4 malom, Vigántpetenden és Pulán pedig 1-1 malom működött[39]. A malmok tevékenysége ebben az időben mindig a figyelem középpontjában állt, mivel a közellátási nehézségeket kihasználva a tulajdonosaik, vagy működtetőik könnyen estek kísértésbe és váltak üldözött „feketézőkké".

A nyári és őszi mezőgazdasági munkák — különösen a falvakban — némileg háttérbe szorították a politikai élet eseményeit. A tavaszi „zsongás" — nemzeti bizottság, földigénylő bizottság alakulása, önkormányzati testületek újjáalakulása — után szeptember végétől, közeledve a november 4-re kiírt nemzetgyűlési választásokhoz, ismét nagyobb hangsúlyt kapott a pártpolitika.

A választások előkészítése során fontos szerep hárult a választójoggal rendelkezők összeírását végző biztosokra. A Monostorapáti Nemzeti Bizottság például 1945. szeptember 27-i ülésén döntött erről, 20 összeíró biztost nevezve ki erre a feladatra.[40]

---

[36] ZML Tapolcai jár. gazd. fel. ir. 16/1945.
[37] ZML Monostorapáti körj. ké. ir. 51/1945.
[38] ZML Monostorapáti körj. ké. ir. 1/1945.
[39] ZML Tapolcai jár. gazd. fel. és vegy. ir. 1943—1945.
[40] ZML Monostorapáti N. B. ir. 1945. szeptember 27-i ülés jkv-je.

A szavazás községenkénti végeredményéről a Magyar Kommunista Párt által készített kimutatások alapján alkothatunk képet. Erről tájékoztat az alábbi táblázat[41]:

	MKP	FKgP	SZDP	NPP
		(szavazatok száma)		
Kapolcs	59	400	21	3
Monostorapáti	18	683	14	21
Pula	4	145	11	3
Taliándörögd	9	536	61	16
Vigántpetend	2	228	8	37

A táblázatból kiolvasható, hogy a Kisgazdapárt az igen magas (74%-os) megyei átlagot is felülmúlva győzedelmeskedett ezekben a falvakban.

[41] ZML MSZMP-archívum. MKP Zala vármegyei Bizottsága ir. 38. fond, 45. őrzési egység, 1946—1948.

H. CSUKÁS GYÖRGYI

Népi építkezés az Eger-patak menti falvakban

A Déli-Bakonyt a Balaton-felvidéktől elválasztó törésvonalban kanyargó Eger-patak és a vele párhuzamosan futó, Veszprémből Tapolca felé vezető ősi út mentén követik egymást Pula, Vigántpetend (Vigántból és Zalapetendből egyesült), Kapolcs és Monostorapáti. Kapolcstól északra, az Eger-patakba siető Ráskó-patak (Kapolcs határában már Denti-séd) mellett fekszik Taliándörögd, mely ugyancsak vizsgálódásunk tárgyát képezi. A festői szépségű útszakaszon egymást követik a vízimalmok, romosan, vagy nyaralónak, panziónak átalakítva. A vízimalmokhoz hasonlóan megváltozott az Eger-patak menti falvak képe is, különösen az elmúlt 30-40 esztendőben. Ahhoz, hogy az egykori faluképet, elődeink jellegzetes lakóházait, gazdasági épületeit, lakáskultúráját felidézzük, segítségül kell hívnunk az 1950-es, 60-as években készült fényképeket, felméréseket, leírásokat is, amelyek számos olyan jellegzetes épületet, udvarformát örökítettek meg, amelyek mára teljesen eltűntek az épületek modernizálása, átalakítása, lebontása során.[1] A múlt felidézéséhez szükség van a régi térképek, iratok vizsgálatára is, de ugyanilyen fontos az idős emberek

[1] Saját gyűjtéseinken kívül felhasználtuk az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Népi építészeti gyűjtményének több időpontból származó falukutatási anyagát, az ott és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban őrzött felméréseket, fotókat, továbbá a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában lévő, a vizsgált falvakra vonatkozó népi építészeti gyűjteseket, pályamunkákat.
Kapolcs, falukutatás. Collmeyer Ferenc—Papp László 1952.; Szittya Béla—Király Nagy Sándor 1962.; H.Csukás Györgyi 1985.OMVH
Monostorapáti, falukutatás. Collmeyer Ferenc—Papp László 1954.; Szittya Béla—Király Nagy Sándor 1962. Bíró Friderika 1986. OMVH
Vigántpetend, falukutatás. Szittya Béla—Király Nagy Sándor 1962.; Bíró Friderika 1986. OMVH
Taliándörögd, falukutatás. Szittya Béla—Király Nagy Sándor 1962.; Bíró Friderika 1986. OMVH
Pula, falukutatás. Collmeyer Ferenc—Papp László 1952.; Bíró Friderika—H.Csukás Györgyi 1983. OMVH
Kapolcs, Szaller-malom felmérése. Papp Erzsébet, 1980. SZNMAN 1545. Pula, nagymalom felmérése. Stempel János, 1982. SZNMAN 1800. Taliándörögd, mosóház felmérése. Szalai András 1985. SZNMAN 2225.
Grünceiszné Józsa Zsuzsa: Egy német nemzetiségű falu a Bakonyban, Pula. 1994. NM EA-25 493.
Monostorapáti parasztság tárgyi hagyatéka. Pályamunka, szerzője ismeretlen. NM EA-24 680.
Dénes Gyuláné Szuper Vilma: Egy megörökítésre érdemes konyhabelső Monostorapátiból. NM EA-18 545.
Lakossy Judit: Kapolcs földrajzi nevei. 1970. NM EA-19 531.

kikérdezése is, hisz az emlékezet sok értékes információt őrzött meg egy-egy épület korábbi állapotára, átalakításaira, építtetőire, lakóira, a hagyományos építési gyakorlatra vonatkozóan. Ilyen módon lehet a ma már csak mozaikszerűen megfigyelhető részletekből rekonstruálni falvaink egykori településképét, jellegzetes építkezésmódját.

A vizsgált öt falu építkezése egy tágabb régió, nagytáj, Nyugat- és Közép-Dunántúl építkezésébe illeszkedik, azon belül is a Balaton-felvidéket és a Bakony déli részét magába foglaló, tipikusan kőépítkezési terület része. A kő máig meghatározó falazóanyag falvainkban, ami a természeti körülményeknek, a könnyen fejthető kő jelenlétének köszönhető. Területünkön ez többnyire sötétszürke, fekete bazalttufa, amely a vakolatlan kőkerítéseknél, gazdasági épületeknél jól megfigyelhető. Schafarzik Ferencnek a magyarországi kőbányákról készült, teljesnek korántsem tekinthető összefoglalásában Kapolcson és Taliándörögdön említ kőbányát, előbbiben bazalttufát, utóbbiban dolomitot fejtettek.[2] Kapolcs határában a Kőfejtő oldal határnév őrzi a kőbányák helyét. A többi faluban is működtek azonban a helyi építkezések igényeit kielégítő kőbányák. Nem hiányoztak a kőművesek sem falvaink társadalmából, különösen Kapolcson volt jelentős az építőiparban tevékenykedők száma. A századfordulón 7 kőműves élt elsősorban az iparból.[3] Kapolcs kisnemesi társadalmában is akadtak kőművesek: 1835-ben a nemesi javakról készült összeírás az iparűzők közt sorolta fel Kőmüves Marton Jánost.[4]

A követ faragás nélkül, legtöbbször sárba rakták, ügyelve arra, hogy a sarkokra átkötést biztosító nagyobb kövek kerüljenek. Az apróbbakat a fal belsejébe rakták, vagy a sorok kiegyenlítésére használták. Maltert inkább csak rangosabb uradalmi épületeknél használtak. Az Esterházyak pulai és petendi épületeiről készült 1829-es összeírás mindig külön kiemelte, ha a szilárd fal malterba volt rakva.[5] Jellemző, hogy a gyakori kő dongaboltozatos kamrákat, pincéket, néhol istállókat is lapos kövekből építették. Téglát csak kéménypillérek, csehsüveg-boltozatok készítéséhez és az oromzatok tetősík fölé magasodó, olykor csipkés kiképzésű szegélyének, s a tornácpillérek, oszlopok készítéséhez használtak.

---

[2] Schafarzik Ferenc: A magyar korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. Bp. 1904. 354, 359.

[3] A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása.1. rész. A népesség általános leírása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat I. kötet. Bp. 1902. 348—349.

[4] Zala Megyei Levéltár. IV.9.F. Nemesi javak összeírása, 1835. 3. téka. Tapolcai járás, Felsővidék, Kapolcs.

[5] A Devecseri uradalom épületeinek összeírása, 1829. Az Esterházy cs. Cseklészi lt. Szlovák Központi Állami Lt. Pozsony. OL Filmtár C 532. Petendi és pulai épületek a 220. sorszámtól kezdődően.

Az 1900-ban készült épületstatisztika szerint Pulán, Vigánton és Zalapetenden az összes, Kapolcson két, Monostorapátin három, Taliándörögdön öt kivétellel minden ház kőből épült.[6] A kőépítkezés a XVIII. század második felében kezdett tért hódítani, de ekkor még nem volt kizárólagos. Elsősorban uradalmi, egyházi épületekről vannak ismereteink, feltételezhető, hogy paraszti szinten valamivel később vált általánossá a kőépítkezés. A veszprémi püspökség monostorapáti épületeinek 1802-es összeírásából tudjuk, hogy a Padányi Bíró Márton püspök által 1763-ban emeltetett — ma is álló — parókia kőfalú, zsindellyel fedett épület volt. A Bajzáth József püspök által építtetett vendégfogadó viszont szalmával fedett, vegyes falazatú építmény, a mellette álló kocsiszín, valamint az urasági csűr is faépítmény. Ugyancsak közelebbről meg nem határozott, vegyes falazatú épületnek írja le az összeírás a zsidó árendásházat és az ispán házát. A kétkerekű malom szilárdfalú, a molnárlakás és a takács háza viszont sövényfalú, sárral tapasztott épület volt ugyanekkor.[7] A XVIII. században a fa- és sövényfal a török pusztítás után gyorsan, ideiglenesen felépített kis templomoknál, imaházaknál is általánosan elterjedt, mindhárom felekezetnél. A század végére azonban kőtemplomok foglalták el helyüket.[8]

Az Esterházyak pulai és petendi épületeit részletesen ismertető 1829-es összeírás már kőfalú építményeket sorol fel, némelyikről megjegyezve, hogy a kőfalat malterba rakták. Arra, hogy a kőépítkezés a XVIII. század végén már a kisnemesség körében is terjedőben volt, Domonkos Ferenc és Mihály 1765-ből származó osztálylevelét hozhatjuk fel bizonyítékként, amely a kapolcsi kuriális funduson álló épületet két szobából, konyhából és pincéből álló, náddal fedett kőépítménynek írja le.[9] Ugyanitt az istálló és a sertésól még „süvényből rozzant épületek". Egyetlen datált, XVIII. századi lakóház a Kapolcs, Jókai u. 5. sz. alatti kőépület volt, amelyet ugyan lebontották már, de részletes dokumentáció készült róla.[10]

---

[6] Ld. a 3. sz. jegyzetet, 166—175., H. Csukás Györgyi: A Bakony és a Balaton-felvidék népi építészete. (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közép-Dunántúl tájegysége) Ház és Ember 2. 1984. 30. 41. l. 6. kép.

[7] Conscriptiones Episcopatus Wesprimiensis. Domin. Sümeg 1802. OL E 237. 91. k. 340. kk.

[8] Körmendy József: Fa- és sövénytemplomok a Veszprémi Egyházmegye területén a XVIII. században. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 10. 1971. 53, 61—63. Kapolcson 1745-ben r. kat. sövénytemplomot, 1751-ben fatemplomot, Monostorapátiban a 18. század elején r. kat. náddal fedett fatemplomot, 1745-ben református sövénytemplomot, Taliándörögdön és Petenden református fatemplomot említenek a források.
Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai XVII. Acta Cassae Parochorum. Erdélyi, Váci és Veszprémi Egyházmegye. 7. füzet. Művészettörténeti adatok. Bp. 1980. 5, 143, 169, 191.

[9] Osztálylevél néhai Domokos Mihály Ferenc és Sámuel fiai között. Kapolcs, 1765. Zala Megyei Levéltár, Divisionales 1765. No. 8.

[10] Tálos Magdolna felmérése, 1971. OMVH Népi építészeti gyűjteménye

A kőépítkezés térhódítása ellenére szórványosan századunkig fennmaradt néhány tömésfalú ház, illetve maga az építésmód: Taliándörögdön a Petőfi u. 9. sz. alatti ház lekopott vakolata alatt jól kivehetők a szalmaterítéssel elválasztott földrétegek. Az 1858-as kataszteri térkép Taliándörögdön még nagyszámú fa- vagy sövényfalú épületet is jelölt, elsősorban a gazdasági épületek közt, ilyeneknek azonban ma már nem sikerült nyomára bukkanni.[11]

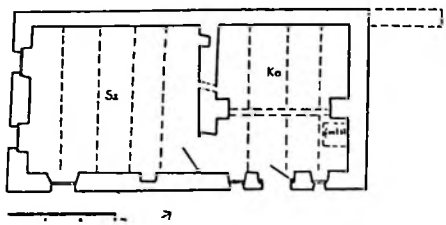

Kapolcs, Jókai u. 5. sz., 1779-ben épült lakóház alaprajza,

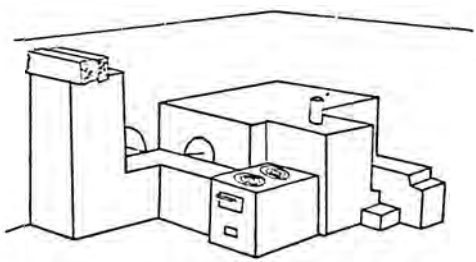

konyhai tüzelőberendezése,

Az építkezéshez szükséges faanyagot elsősorban a falvak határában elterülő, egykor kiterjedt erdőségek szolgáltatták. Fényes Elek mindegyik falu ismertetésénél kitér az erdőkre, Monostorapátinál a fő fafajtákat (bükk, tölgy, cser, gyertyánfa) is felsorolva, s megemlékezik a környék malomiparáról is, kiemelve Kapolcs három deszkametszőjét.[12] Így érthető, hogy Kapolcson, amelynek társadalmában az iparosok elsősorban a malomiparnak köszönhetően mindig is nagy súllyal voltak képviselve, a faiparoknak is nagy hagyománya volt. A századfordulón 8 asztalos és két ács élt elsődlegesen iparból.[13]

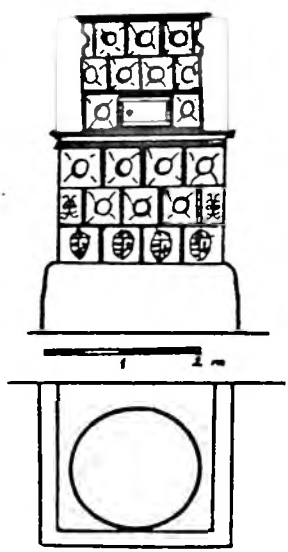

szobai zöld szemeskályhája. (Tálos Magdolna felmérése, 1971. OMVH)

A tetőszerkezet és a födémek anyaga a XIX. század első felében még zömmel keményfa volt, erről tanúskodnak az Esterházy-uradalom épületeiről 1829-ben készült részletes összeírások, de a XVIII. századi Dobosi Gyula-féle kapolcsi lakóház is. A födémgerendák cser- vagy tölgyfából, a deszkázat tölgyből vagy bükkből készült.

[11] OL S 78. Kataszteri térképek 323. téka. Taliándörögd, 1858. S 79. Kataszteri iratok 1148. cs. 1664. Taliándörögd.

[12] Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I. 33, 174, 181.; II. 229, 267, 301.

[13] Ld. a 3. sz. jegyzetet.

A tetőszerkezet hagyományosan szelemenes volt, a tetőgerincen végigfutó szelemengerendát ollószárak és (vagy) a csúcsfalak tartották. Több, feltehetően a XVIII. század végén, vagy a XIX. sz. elején épült lakóháznál hegyesszögű ollószárat találunk. Előfordult olyan megoldás is, hogy a szelemengerendát a falra állított félágassal támasztották alá. A szarufák (helyi szóhasználattal fedélfák) sárgerendára, de sokszor csak a falra támaszkodtak. Főként urasági épületeknél, a szélesebb áthidalású tetőknél vendégszelement is alkalmaztak, és már a XIX. század első felében elterjedt az állószékes tetőszerkezet is.

A tetőfedésre általánosan használt anyag a zsúp volt, de rangosabb épületeknél a nád-, sőt a zsindelyfedés is előfordult. A tetők zsúpozását helyi specialisták végezték. A falazott oromzatos nyeregtetők mellett csupán néhány monostorapáti épületnél fordult elő kivételesen a kontyolt tető. A tetőgerincen a zsúptető rögzítésének kétféle módját alkalmazták a vizsgált falvakban: gyakoribb volt a kalodákkal, nyargalókkal, azaz két fordított V-alakban összerősített póznával való rögzítés, de előfordultak sörtére font tetőgerincek is. A zsúptetőnek az oromzat vonalát szegélyező szélét szokás volt lépcsősen kiképezni.

A zsúfolt építkezés következtében gyakori tűzvészek miatt a zsúp- és nádtetőket a múlt század vége óta sorra cserepesre, palásra cserélték. A századfordulón Monostorapátiban és Vigánton az épületek zöme még zsúpos vagy nádas volt, de Pulán már 40,4%-ot, Zalapetenden 29,3%-ot, Taliándörögdön 23,3%-ot, Kapolcson 15,6%-ot ért el a cserép-, pala- illetve bádogtetők aránya.[14] A szelemenes tetőket a zsúp- és nádtetők felszámolásával szarufássá vagy állószékessé alakították át, s a régi hasított keményfa léceket is fűrészelt fenyőfa lécekkel pótolták. Egy-egy nagyobb tűzvész egycsapásra változtatta meg egész utcasorok, falurészek tetőzetét.

Területünkön máig él a kereszt-mestergerendás födém hagyománya: minden egyes helyiségnek a ház hossztengelyére merőleges mestergerendája volt. Sok háznál maga a mestergerenda ugyan nem maradt meg, a födémgerendáknak a ház hossztengelyével egyező iránya azonban a keresztmestergerendás födémszerkezet egykori elterjedtségére utal.[15] Szabadkéményes házaknál azonban rendszerint hosszanti mestergerendát találunk — ez a konyhát kémény alatti belső, és előtérként, átjáróként szolgáló külső részre osztó falpillérek fölött füstgerendaként is szolgált, amelyhez a fazekakat tartó deszkát

[14] Ld. a 6. sz. jegyzetet.
[15] H. Csukás György: Pula, Márkó és Vöröstó német falvak építkezése. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 18. 1986. 648—650.

szögelték. A XIX. század második felétől már elhagyták a mestergerendát. Feljegyzésekből tudjuk, hogy több monostorapáti és vigántpetendi lakóház szobai mestergerendáját, illetve néhol a födémgerendákat is az élein bemetszésekkel díszítették. Szokásos volt a födémgerendák peremének hornyolással való díszítése is. Egyetlen esetben hallottunk csapos gerendafödémről: Fazekas Imre kapolcsi ácsmester 1827-ben épült Dózsa Gy. utcai lakóházánál. A stukatúros födémek a XIX. század utolsó évtizedében épült mészkéményes lakóházaknál jelentek meg először a vizsgált falvak népi építészetében.

Itt kell megemlékeznünk a boltozott födémekről is, melyeknek több változata élt területünkön. A leggyakrabban előforduló dongaboltozat kőből is, téglából is készülhetett, pincéknél, kamráknál, tornácoknál, ritkán szobáknál és istállóknál találkozunk vele. Kőből rakott változata alacsonyabb társadalmi szinten, egyszerűbb épületeknél is előfordult. A téglából rakott csehsüveg boltozatok viszont elsősorban egyházi, urasági és kisnemesi épületekre voltak jellemzők, mint a kapolcsi evangélikus paplak vagy a taliándörögdi közbirtokossági beszálló kocsma. Taliándörögdön és Kapolcson kisnemesi házaknál is előfordulnak boltszivárvánnyal két mezőre osztott csehsüvegboltozatos szobák, tornácok, s a múlt század utolsó két évtizedének gazdasági fellendülése idején oszlopos, csehsüvegboltozatos istállók is épültek. Paraszti szinten azonban főként szabadkéményes konyháknál találkozunk vele, akkor is elsősorban kéménytartó szerkezetként, a konyha előtere többnyire deszkafödémes maradt. A XIX. század végén megjelenő, vas tartóelemekre falazott poroszsüveg boltozatoknak néhány példánya pulai istállókon, kamrákon tűnik fel. A ritkán előforduló egyéb boltozatok, mint a kapolcsi Takács-kastély teknőboltozata, már nem tartozik a népi építészet körébe.

Amennyire egységes a vizsgált falvak képe a kő építőanyagra nézve, annyira változatos az udvarelrendezés, valamint az alaprajz és tüzelőberendezés tekintetében. Utóbbiak ugyanis nagy mértékben függnek a ház építési korától, a benne lakó család létszámától, összetételétől, gazdasági-társadalmi szintjétől, s nem utolsósorban a telek nagyságától, formájától, domborzati viszonyaitól.

A telkek többnyire fésűs beépítésű szalagtelkek voltak, melyeken mind az utcavonalas, mind az előkertes beépítés általános volt. Ahol a kanyarodó útvonalra nem derékszögben csatlakoztak a porták, a fűrészfogas beépítés is előfordult. Magyar falvakban az istálló, pajta — amennyiben a telek mérete megengedte — külön tető alatt a lakóház folytatásában épült fel, soros udvart képezve. A telek másik ol-

dalára legfeljebb a kőfalú disznóól, a tölgyfa lábakon álló hidas, és a favágító került. Rövid, vagy szabálytalan formájú telkek esetén azonban az istálló és pajta kerülhetett a lakóházzal szembe, vagy épülhetett a házra merőlegesen is. Zsellérsorokon vagy iparosok, cselédek portáin gyakran hiányoztak a nagyobb gazdasági épületek. A partfallal záruló telkeknél gyakran vágtak abba kamrát, néhol istállót, s Kapolcson (Dózsa Gy. utca) az is előfordult, hogy a boltpincék, istállók a portától elkülönülve, az utca végén sorakoztak.

Pulán ezzel szemben a német lakosú falvakra jellemzően a pajta az udvar végében keresztben állt, mintegy lezárta azt. A pajta deszkakapuin át jártak ki a földekre. Az egymás mellé épült, szinte falat alkotó pajtasor nyomokban ma is megtalálható.[16] Ugyancsak pulai sajátosság, hogy a lakóházzal szemben egy kisebb gazdasági épület, kamra, esetleg istálló, újabban nyárikonyha épült az utcavonalra, ezáltal sajátos ritmust adva az utcasornak, s zártabb beépítést kölcsönözve az udvarnak.

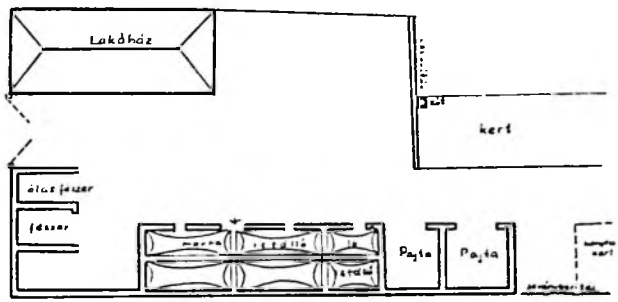

Kapolcs, Dózsa Gy. u. 40. sz. kisnemesi eredetű telek helyszínrajza.
(H. Csukás Györgyi felmérése, 1985. OMVH)

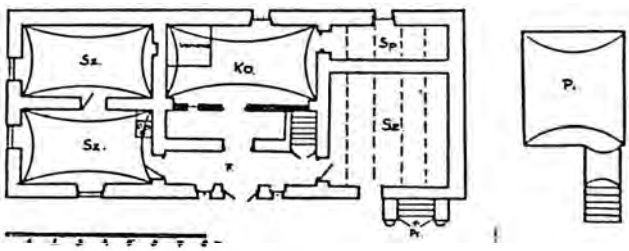

Kapolcs, Dózsa Gy. u. 40. sz. kisnemesi eredetű lakóház alaprajza. Épült 1827-ben.
(H. Csukás Györgyi felmérése, 1985. OMVH)

Kút korábban nem volt a portákon, közös utcai kutakról, vagy falukutakról hordták a vizet. Ezek régen gémeskutak, vagy ahol mélyebbről kellett felhúzni a vizet, kerekes kutak voltak. A telkek rendszerint csak az oldalhatáron voltak kerítve, az utca felé ritkán. Kivételt az urasági épületek jelentettek, amelyek udvarát már a múlt század elején is rendszerint kő-, vagy karókra font kerítéssel vették kö-

16 Vajkai Aurél: Veszprém megye népi építkezése. Ethnographia XXXII. 1940. 336.; H. Csukás Györgyi 1986. i.m. 650. 654.

rül.[17] Az udvarra gyalogkapu és kétszárnyú nagykapu vezetett. Újabban már a legtöbb udvart az utca felé kőkerítés (kübástya), függőleges deszkákból álló „hasított kerítés", léckerítés vagy fonott kerítés határolja.

A vizsgált falvak mindegyikében kisebb-nagyobb számban megtalálhatók voltak a közös udvarok, ezek eredete azonban korántsem egységes. Egy részük cselédház lehetett (a monostorapáti közös udvaroknál valószínűen), máskor kisnemesi fundusokon jöttek létre ilyen közös udvarok, amikor a család szétváló tagjai építkeztek egymás mögé.[18] Jól érzékeltetik ezt a folyamatot az osztálylevelek, hagyatéki leltárak. Pulán az egymás mögé épült házaknak két formája is megtalálható: egyik esetben a két ház bejárata azonos tájolású, vagyis a két házhoz valóban közös udvar tartozik, másik esetben a házak udvari homlokzata ellenkező irányú, így mindegyik épülethez külön, teljes hosszúságú udvar tartozik. Míg az első megoldás magyar és német falvakban egyaránt általános, addig utóbbi megoldás egyedül a német telepítésű Vöröstóra jellemző, ott viszont kizárólagos.[19]

Falvainkban a szoba-konyhás lakóházaktól a másfél traktusos, két-, sőt olykor háromszobás, oldalkamrás, alápincézett lakóházakig számtalan változat előfordul. Ma már jobbára csak aprólékos kutatásokkal állapítható meg egy-egy lakóházról, ki építtette. Az urasági épületek többnyire jobbágy- és zsellérházak közt elszórtan helyezkedtek el a faluban. Még nehezebb a kisnemesi épületek megkülönböztetése, pedig a vizsgált falvak közül Kapolcson, Taliándörögdön és Vigánton a helyben lakó kisnemesek és agilisek a társadalom jelentős részét képezték.[20] A kisnemesi lakóházak többsége sem méretében, sem kivitelében nem nagyon tért el a parasztházaktól, a kisnemesi házakról fennmaradt leírások legalábbis erről tanúskodnak. Az 1816-ban Ka-

Vigántpetend, Kossuth u. 13. Közös udvar

[17] Ld. az 5. sz. jegyzetet.

[18] Erről: Vajkai Aurél: Balatonfelvidéki és Bakony vidéki falusi épületek a XVIII. századból. Ethnographia LXVIII. 1957. 98. Ács Anna: A nemesvámosi közök. Veszprém megyei honismereti tanulmányok XV. Veszprém, 1993. 63—74.

[19] H. Csukás Györgyi: 1986. i.m. 648. 651—652.

[20] Kovacsics József—Ila Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Bp. 1988. 234—5, 422.

polcson elhalt nemes Gáspár András utódaira egy egyetlen szobából, konyhából és egy olajaszaló műhelyből álló ház maradt.[21] Nemes Nagy Sándor halála után, 1820-ban a mindössze 6 öl hosszú és 5 öl széles nemesi funduson álló, szoba-konyhás házon az elhalt édesanyja, özvegye és négy testvére osztozott. Az osztálylevélből azt is megtudjuk, hogy a közös fundusra az ősi atyai ház mellé az elhalt egyik testvére már hozzáépített egy szobát.[22] Kapolcs legjelentősebb XVIII. századi birtokos nemesi családjának, a Domonkosoknak viszont már 1765-ben két szobás, pincés kőháza volt.[23]

Monostorapáti, Kossuth u. 40—46. sz. Közös udvar

A ma is létező, vagy a visszaemlékezésekből, korábbi dokumentációkból ismert lakóházak vizsgálata alapján a házak zöme egysoros alaprajzú, szoba-konyha-kamra tagolású volt, az udvari homlokzat egészére vagy gyakrabban csak egy részére kiterjedő tornáccal (tört, vagy lopott tornácok). Gyakori volt, hogy a ház egyik helyiségét — rendszerint a szobát, néha a kamrát, esetleg istállót — alápincézték. A pince elhelyezését a telek lejtése szabta meg, az utca felé lejtő teleknél az utcai helyiség alá, ellenkező esetben a hátsó helyiség alá épült. Bejáratuk ma már többnyire az udvari homlokzatról nyílik, korábban azonban voltak a gádorból nyíló, fekvőajtós pincelejáratok is, ezeket azonban rendre áthelyezték a gádorok átalakításakor.

Minthogy mind a kémény nélküli, mind a szabadkéményes házak falvanként eltérő arányban jelen voltak területünkön, a házak bejárati rendszere is kettőséget mutat: a füstöskonyhás házaknak minden helyisége külön bejáratú, hogy a konyha ajtaján kiömlő füst ne juthasson a szomszédos helyiségekbe. Szabadkéményes konyháknál viszont a lakóház egyetlen bejárata a konyha előterébe vezet, s innen nyílnak a szobák, ill. a kamra. A füstöskonyhás házak bejáratai előtt tovább fennmaradt a fedett összeköttetést biztosító nyitott tornác

[21] Néhai Ns. Gáspár András árvái, János, Sámuel és Sándor javainak összeírása. Kapolcs, 1822. Zala Megyei Levéltár IV. 2. 18. d. 1824. nov. 29/22.

[22] Néhai Ns. Nagy Sándor árvái és özvegye közti osztálylevél és az árvákat illető javak összeírása. Kapolcs, 1820. Zala Megyei Levéltár IV. 2. 19. d. 1824. nov. 29/67.

[23] Ld. a 9. sz. jegyzetet.

(gádor), mint a szabadkéményes házaknál, ahol a tornác már legtöbbször zárttá alakul, és csak a konyha előtti részre korlátozódik. Sok helyütt a tüzetesebb vizsgálódás, kérdezősködés nyomán kiderül, hogy a jelenleg szabadkéményes lakóház eredetileg füstöskonyhás, nyitott gádoros ház volt. Különösen Pulán találtuk ennek sok példáját, pl. a Fő u. 68., 69. számú és a Kis u. 46. számú ház esetében.[24] Utóbbinál a leszakadt tető látni engedi a téglaboltozaton nyugvó szabadkéményt, de egyúttal a füstöskonyhás korszakban feketére kormozódott belső csúcsfalfelületeket is. Ennek ellenkezőjére is akad kivételesen példa: Dobosi Gyula Kapolcs, Jókai u. 5. sz. alatti, 1771-ben épült háza a felmérés idején füstöskonyhás volt. A konyhát kettéosztó falpillérek a rajtuk nyugvó kettős füstgerendával s a szoba konyhából nyíló bejárata azonban azt sejtetik, hogy a ház egykor szabadkéményes lehetett, s talán csak a kémény leomlásakor alakították füstöskonyhássá. A házak szabadkéményessé alakításával egyidejűleg elbontották vagy zárttá alakították nyitott tornácukat, s valamelyik szobából vagy a tornác egyik végén spájzot, kamrát rekesztettek el. Több lakóháznál azonban a spájz vagy oldalkamra a falvastagságból kikövetkeztethetően a ház építésével egykorú.

Egy-egy lakóház sok-sok átalakítással, bontással, hozzáépítéssel nyerte el mai képét. A házak életének — s rajta keresztül a mindenkori lakók változó igényeinek — a megismerése legalább olyan fon-

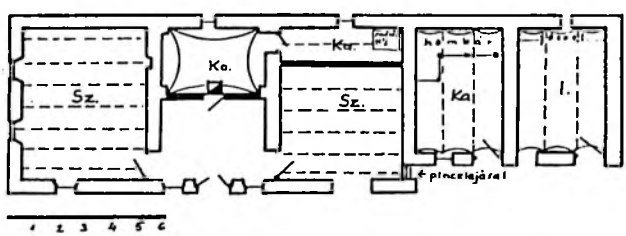

Pula, Fő u. 68. sz. lakóház alaprajza és telek helyszínrajza (H. Csukás Györgyi felmérése, 1983. OMVH)

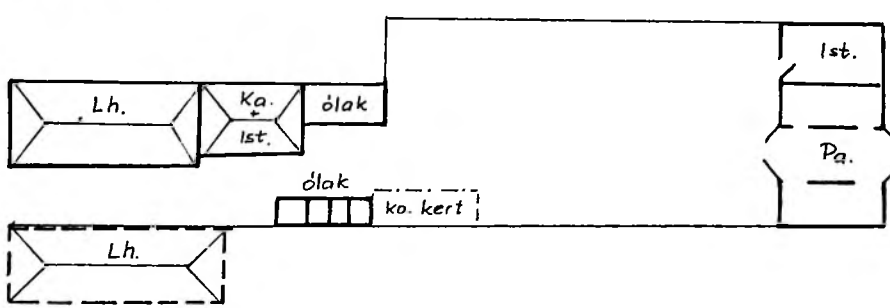

[24] H. Csukás Györgyi 1986. i.m. 648—650.

tos, mint az építéskori állapot — nem is mindig lehetséges — rekonstruálása. Általában a változások egymással összefüggő láncolatot alkotnak, ezek logikájának feltárását ma már nem mindig segítik olyan adatközlők, akik e változásokat eltervezték, véghezvitték. A változásokat azonban rendszerint olyan ismert minták követése váltotta ki, amelyek korábban csak magasabb társadalmi szinten valósulhattak meg, vagy valóban gyorsan terjedő újítások voltak. Ezért adott korban az épületek egy része már eleve az új kívánalmaknak megfelelően épült, míg a meglévő épületállományt utólagos átalakításokkal igyekeztek korszerűsíteni, a követendő mintákhoz igazítani. A ház lakóinak kora, a hagyományokhoz való kötődése vagy az újítások iránti fogékonysága legalább annyira befolyásolta a régihez való ragaszkodást vagy a modernizálást, mint a család vagyoni helyzete. Bár a kémény nélküli konyhákat már a múlt század végétől fokozatosan felszámolták, még századunk 50-es éveiben is akadtak működő füstöskonyhák. A füstöskonyhák füstje a felezett konyhaajtó felső, nyitva tartott ajtófelén át áramlott a szabadba, de szokás volt a födémen is kisebb-nagyobb, néhol eltolható nyílást hagyni, amin át a padlásra is feljutott a füst. A lepadlásolt gádorok padlásfeljáró nyílásai is betöltötték ugyanezt a funkciót, egyenletes füstöt biztosítva a füstölésre felaggatott húsnak. A füstöskonyhák már a XVIII. században egymás mellett éltek a szabadkéményes konyhákkal. Szívós fennmaradásukat a szabadkémények kivitelezésének költségessége magyarázza, vidékünkön ugyanis a szabadkémények mindig téglaboltozaton nyugvó falazott kémények voltak, építésük kőműves szakértelmet követelt. Így a füstöskonyha és a szabadkéményes konyha megléte nem időbeli, hanem sokkal inkább szociális, vagyoni különbségeket jelzett. A füstöskonyha megléte további eltéréseket is eredményezett: füstöskonyhás házaknál tovább megmaradt a bárdolt, hasított keményfa födém, s a konyhai tüzelőberendezések elhelyezkedése is eltért a szabadkéményes konyhákétól. Míg utóbbiakban a kemence rendszerint a hátsó fal közepéhez épült, addig füstöskonyháknál a szobával határos sarokba. A kemence gyakrabban sárkemence volt, nyílt tűzhelyül szolgáló padkákkal körülvéve. A padka ráfordult a szobai falra is, innen fűtötték a szobai szemeskályhát. Szabadkéményes konyhákban gyakoribbak a padka nélküli, alacsonyabb téglakemencék, melyek teteje egyúttal tűzhelyként szolgált. A konyha elmaradhatatlan kelléke a katlan, és számos helyen a kenyérsütő kemence mellé kalács-, rétessütő kiskemence is épült. Ilyen, kenyérsütésre és tűzhelyként szolgáló téglakemencéket és mellettük lé-

vő kiskemencéket már az 1829-es összeírás is említ az Esterházy-uradalom pulai, petendi lakóházainál.

A mászókémények a XIX. század utolsó évtizedeiben terjedtek el területünkön, az ekkor épült házak már mászókéményesek. Velük együtt terjednek a takaréktűzhelyek, s az ún. tűzhely-kombinátok. Ezek az olykor szép vasalásokkal díszített, a konyha tekintélyes részét elfoglaló tagolt tüzelőberendezések mászókéményt, kenyérsütő kemencét, kalácssütőt, katlant, vízmelegítőt és rakott sparhertet egyesítettek. A füstöskonyhák átalakítása is ekkortól vett gyors lendületet, a mászókémény beépítése a lepadlásolt konyhába ugyanis jóval kisebb ráfordítást igényelt, mint a szabadkémény építése.

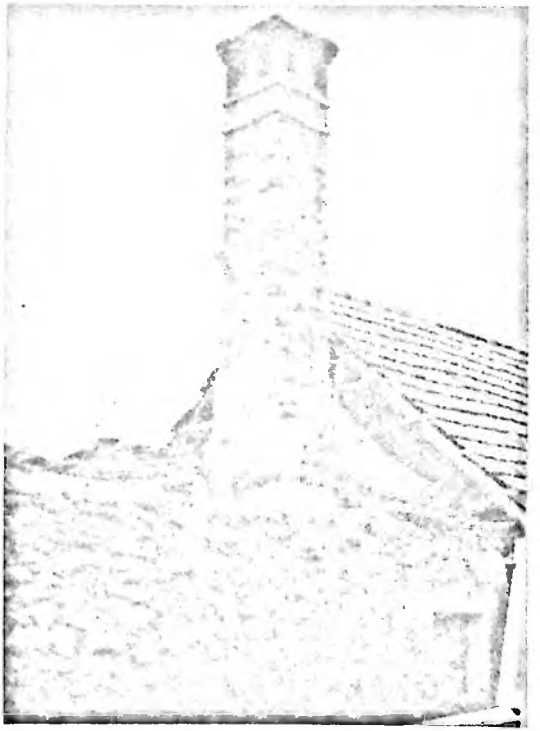

Pula, Kis u. 46. sz. ház szabadkéménye

A szobai általános tüzelőberendezés a konyhából fűtött szemeskályha volt. Kapolcs kisebb fazekas központ volt, ahol a századfordulón 7 fazekas működött.[25] Az 1835-ös összeírás az iparűző nemesek közt említi Fazekas Nagy Jánost.[26] A kapolcsi fazekasok zöld és sárgás alapon barna és kék spriccelt szemeskályhákat készítettek. Termékeikkel Zalaapátiig is eljutottak. Tál alakú és domborműves csempéikkel ma már csak padlásokon, vagy rakott sparhertekbe beépítve találkozunk, néhány kályhát azonban fotón, felmérésen is sikerült megörökíteni. Dobosi Gyula többször említett házában a zöld szemeskályha falazott, meszelt kályhalábon állt, a falhoz hozzáépült, vállpárkánnyal záruló hasáb alakú tűztér alsó sorát magyar címert ábrázoló csempesor díszítette. A kályha vállán emelkedő hengeres részt egyszerű koszo-

[25] Ld. a 3. sz. jegyzetet.
Sabján Tibor: Népi cserépkályhák. Bp. é.n. (1991) 86.
[26] Ld. a 4. sz. jegyzetet.

rúpárkány zárta le. A fényképen megörökített Kossuth u. 28. sz. alatti kályha barna, spriccelt mázas szemekből és csempékből állt. Az előbbihez hasonló formájú kályha nagyméretű csempékkel kirakott, párkánnyal záruló kályhalábon emelkedett, s hasáb alakú tűzterének alsó sorát madaras csempék díszítették.[27] A Dózsa Gy. u. 40. sz. módos kisnemesi ház padlásáról zöld és drapp alapon kék, spriccelt („fürjmonyos") kályhaszemek és madaras csempék kerültek a Szabadtéri Néprajzi Múzeumba. A ház utolsó lakójának elmondása szerint a zöld kályha a hátsó szobában, a drapp alapon kék spriccelt kályha pedig a csehsüvegboltozatos első szobában állt egykor. A felmérés idején már rakott sparhelt volt az első szobában, melyet zöld kályhacsempékkel raktak ki. Fazekasok leszármazottainak elbeszélése szerint a kapolcsi kályhások madársziluettet képező lapokból összeállított pártázatokat is készítettek. Az Esterházy-uradalom épületeiről készült 1829-es összeírások a zöld kályhák mellett vörös (vagyis mázatlan, vörösre festett) kályhákat is említenek. A szobai szemeskályhákat rakott sparhertek, vaskályhák váltották fel a konyhák átalakításával párhuzamosan.[28]

Kályhacsempe Kapolcsról, F. Gy. monogrammal

A lakóházak legtöbbször földes padozatúak voltak. Módosabb kisnemesi házaknál és néhány pulai ház első szobájában akadt csak deszka-, vagy hajópadló, a házak többségénél azonban csak egyetlen szoba volt. Ugyanilyen ritka volt a konyha, folyosó téglával való kövezése, noha urasági épületeknél ez már a XIX. század elején elég általánosan elterjedt.

A lakóházak ajtói, ablakai legritkábban maradtak meg építéskori állapotukban. A

[27] Laczkó Dezső Múzeum Fototára, ltsz.: 4120.

[28] A kapolcsi és általában balaton-felvidéki kályhák jellegzetességeiről: Sabjan Tibor i.m. 33—42, 50—54, 153—156, 160—162.

kisméretű, gerébtokos, egyrétegű ablakokat nagyobb, ki-benyíló, pallótokos ablakokra cserélték. Az ablakok gyakorta vasrácsosak. Az ácstokos, vagy borított ácstokos, vésett ajtószárnyas vagy kétrétegű, vaspánton, vaspipán forgó ajtók sok helyütt megtalálhatók még, a füstöskonyhák külön nyíló, felezett ajtói azonban a füstöskonyhákkal együtt eltűntek. Néhol faragott rátétekkel díszes kétszárnyú bejárati ajtók keltik fel a figyelmet, s előfordulnak bélelt ajtónyílások is. Az udvari homlokzaton lévő pinceajtók olykor a présházajtókhoz hasonló, műves ácsmunkájú, zsaluborítású, szögekkel kivert kétszárnyú ajtók.

Az épületek, különösen a lakóházak külső megjelenését az épület arányain, a homlokzatok díszítésén kívül nagyban befolyásolják az udvari tornácok is. Ma már nyitott tornácos (gádoros) épület kevés akad a vizsgált falvakban, de az archív anyag átnézése is arra mutat, hogy a Bakonyban és a Balaton-felvidéken közkedvelt árkádos tornácok itt aránylag ritkán fordultak elő. Sokkal gyakoribbak voltak a pilléres, gerenda áthidalású tornácok. Mindkét tornáctípusnak megvoltak a helyi előzményei az egyházi, uradalmi épületeknél. A monostorapáti XVIII. századi parókiának kosáríves nyílásokkal tagolt udvari homlokzata ma is megvan még. Az Esterházy-uradalom pulai és petendi épületeit részletesen leíró 1829-es leltárban a kőoszlopos, sárgerendával áthidalt tornácok pilléres tornácok lehettek, amilyenek ma is szép számmal akadnak még, mellvéddel és mellvéd nélkül egyaránt. Ezek leggyakrabban tört tornácok, csak az udvari homlokzat egyik felére terjednek ki. E pilléres tornácok egy részére jellemző a pillérek ritkás és szabálytalan elhelyezése. Pulán és Taliándörögdön több háznál a tornác pillérei harántboltívvel kapcsolódtak a ház homlokfalához.[29] Kosáríves nyílásokkal tagolt, dongaboltozattal fedett tornác csak Kapolcsról ismeretes (Jókai u. 11.sz.). Oszlopos-íves, dongaboltozattal fedett tornáca volt a Monostorapáti, Kossuth u. 27—29. sz. épületnek, s a Taliándörögd, Kossuth u. 5. sz. alatti háznak. Utóbbiról tudjuk, hogy birtokos nemes háza volt egykor.[30] Kapol-

Kapolcs, Dózsa Gy. u. 40. sz. helyreállított lakóház

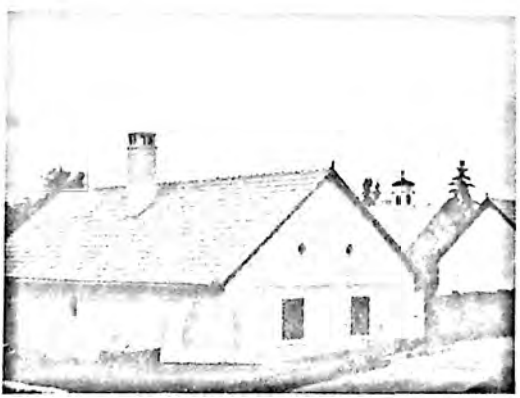

[29] H. Csukás Györgyi 1986. i.m. 649., 6—7. ábra.

[30] Egyik sincs már meg, csupán korábbi dokumentációk őrzik emléküket.

cson, a Dózsa Gy. utcában akadtak még házak, amelyeknek csupán a bejárata előtt volt egyetlen, nyújtott kosáríves nyílása, melyet egyik háznál faloszlopok határoltak. A tornácoknak a múlt század végén terjedő változata, a bejárat előtti, két oszlopra támaszkodó kiugró tornác vagy kódisállás Kapolcson, a Jókai utcában és Taliándörögdön tűnik fel, a házak többségénél ennek a tornácformának is zárt, veranda-szerű változata maradt fenn. Monostorapátiban a falumúzeumként felújított épület ráklábas, faoszlopos tornáca ma már éppúgy különlegességnek hat és analógia nélkül áll, mint kontyos teteje.

Területünkre a falazott oromzatok a jellemzőek, melyeket a 19. század vége óta rendszerint téglacsipkével a tetősíkok fölé emeltek. Az oromzatot gyakran látták el vakolatdíszekkel, évszámmal, monogrammal, címerrel. A padlásszellőzők egyúttal díszítőelemek is voltak, mint pl. a Kapolcs, Dózsa Gy. u. 40. sz. ház négykaréjos nyílásai. Az oromzatot és a homlokzat falsarkait gyakorta keretezte vakolatszalag, a lábazatokat rendszerint szürke színnel is kiemelték. A homlokzaton, ha csak egyetlen ablak volt, az lehetett szimmetrikus, vagy aszimmetrikus helyzetű, a kétablakos homlokzatok többnyire szimmetrikusak. Pulán és Monostorapátiban néhány épületnél még megfigyelhető, hogy a tornác az utca felé nyitott volt. Korábban ez a megoldás sokkal általánosabb lehetett. A nyílásokat sima vagy tagolt vakolatkeretek is hangsúlyozhatták. Különösen a rangosabb kisnemesi házak és a pulai házak emelkedtek ki díszítettségükkel. A füstöskonyhás házak külső megjelenését befolyásolta az a tény, hogy az oromfal szellőzőnyílásain kiszivárgó füst feketére színezte a falat. Talán ennek is köszönhető, hogy e házak oromfalán, sőt nemritkán egész utcai homlokzatán előszeretettel alkalmaztak sötétszürke, sőt Taliándörögdön nem egyszer fekete vakolatot. Az ablakokat, homlokfalat ilyenkor fehér, meszelt sávokkal keretezték.[31] Az udvar jellegzetes építményei közt kell megemlíteni a helyi bognárok által készített, tölgyfa lábakon álló, gyakran faragással díszített hidasokat.

Faragott hidas a kapolcsi kovácsműhely udvarán

[31] H. Csukás Györgyi 1984. i.m. 46. l. 20. kép.

Mosóház Taliándörögdön

A faluképet a lakóházakon, gazdasági épületeken kívül nagyban meghatározzák a szakrális és világi közösségi építmények, amelyek elhelyezkedésükkel, méretükkel, fejlettebb épületszerkezeteikkel éppúgy kiemelkednek a település házai közül, mint a helyben lakó birtokos nemesek és alkalmazottaik kastélyai, épületei. Ilyenek a templomok, kápolnák, haranglábak, kegyszobrok, amelyek jelzik a falu lakosságának felekezeti hovatartozását, megoszlását, a parókiák, iskolák, kocsmák, amelyekre itt nem térhetünk ki. Külön tanulmányt érdemelnének a tájra oly jellemző vízimalmok. Néhány, kiemelkedő jelentőségű épületről mégis szükséges röviden megemlékezni. Taliándörögdön ilyen a nemesi közbirtokosság kétszintes beszálló kocsmája, amelyhez a kocsmán, tánctermen s a lakóhelyiségeken kívül vágóhíd és jégverem is tartozott. Udvarára nagy, kosáríves kapuszín vezet. Másik jelentős épület a forrásra épült, kő dongaboltozatos, aszimmetrikus falazott nyeregtetővel fedett mosóház, egyik utolsó példánya a környéken általánosan elterjedt mosók-

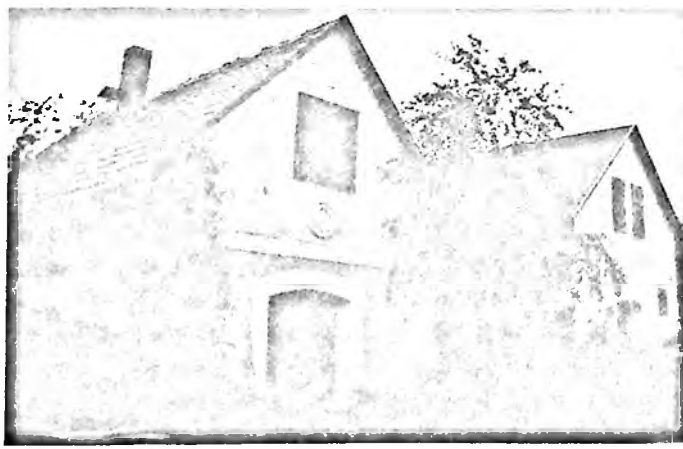

Pula, helyreállított kétszintes préspincék a Náci-hegyen 1823-as és 1825-ös évszámmal az oromzatukon

nak.[32] Kapolcson a Dózsa Gy. utcában emelkedő egykori sörház a kúriákat követő alaprajzzal épült későbarokk arányú épületével, impozáns, erődszerű kőkerítésével, mellékágakkal rendelkező óriási pincéivel kiemelkedő értéket képvisel. Mai Takács-kastély elnevezését későbbi tulajdonosáról, Takács Kálmán ezredesről nyerte. Meg kell emlékeznünk a nemrég helyreállított kapolcsi kovácsműhelyről, és a Szabadtéri Néprajzi Múzeumba került vásártéri cédulaházról is, amely 1890-ben épült, s századunkban mázsaházzal is bővítették. Az eladásra kerülő állatok számára állították ki itt a passzust az évi két vásár alkalmával. Hasonló cédulaház Pécselyen látható még.[33] Ugyancsak a vidék kőépítkezésének jellegzetességei közé tartoznak az egy- vagy többlyukú kőhidak, melyek egyik legszebb megmaradt példánya a kapolcsi Kalapos-híd.

Noha a vizsgált falvak már nem tartoznak a Balaton-felvidéki, dominánsan szőlőtermelő falvak sorába, többségükhöz szőlőhegy is tartozott. A filoxéravész után a kapolcsi Fényes-hegyen felhagytak a szőlőtermeléssel, de Taliándörögdön a Baksa-hegy, Pulán pedig a Náci-hegy ma is szőlőterület présházakkal, pincékkel. Megmaradt több múlt századi pince is, noha többségüket nyaralónak alakították át. A falu közelsége miatt ritkán épült melléjük szoba vagy istálló. Többségük kő dongaboltozatos pincéből és lepadlásolt présházból álló építmény volt, oromzati bejárattal, közös nyeregtető alatt. Előfordultak félig a domboldalba mélyített, kétszintes présházpincék is. A pincék oromzatát díszítő évszámos, monogramos táblák, vakolatdíszek emlékét jobbára csak korábbi fotók őrzik.

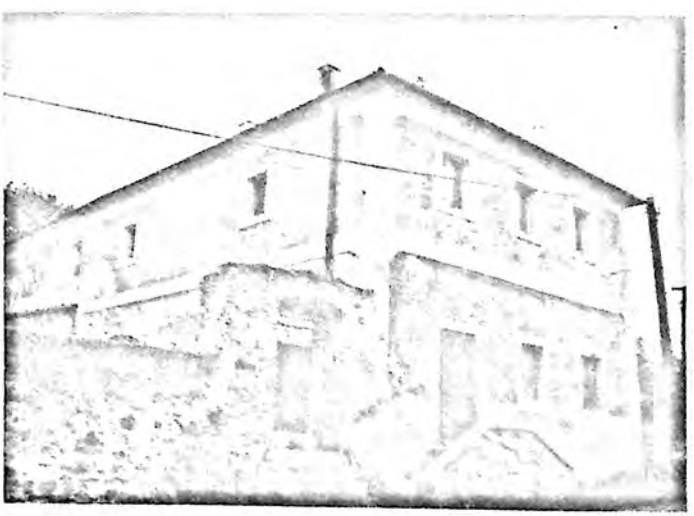

Közbirtokossági kocsma, vágóhíd, Taliándörögd

[32] Zákonyi Ferenc: Mosóházak a Balaton környékén. Műemlékvédelem XXIV. 1980. 235—237.

[33] Szalai András: A Bakony—Balatonfelvidék tájegység. TüKA 1986. 2—3. sz. 26—28.

Rövidítések:
NM EA: Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára
OL: Országos Levéltár
OMVH: Országos Műemlékvédelmi Hivatal
SZNMAN: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Népi Építészeti Gyűjtemény

Falvaink képe egyre inkább uniformizálódik. Nemcsak a házak óhatatlanul szükséges modernizálásával vész el a tájra jellemző építkezésmód, de a felújítás költségessége miatt olyan értékek is veszendőbe mennek, amelyek pusztulása nem lenne szükségszerű. Múltunk építészeti hagyományainak, értékeinek felidézése azt a célt is szolgálja, hogy meglévő értékeinket igyekezzünk óvni, s az átalakításokat, új építkezéseket a helyi hagyományokhoz alkalmazkodva, illeszkedve próbáljuk megvalósítani.

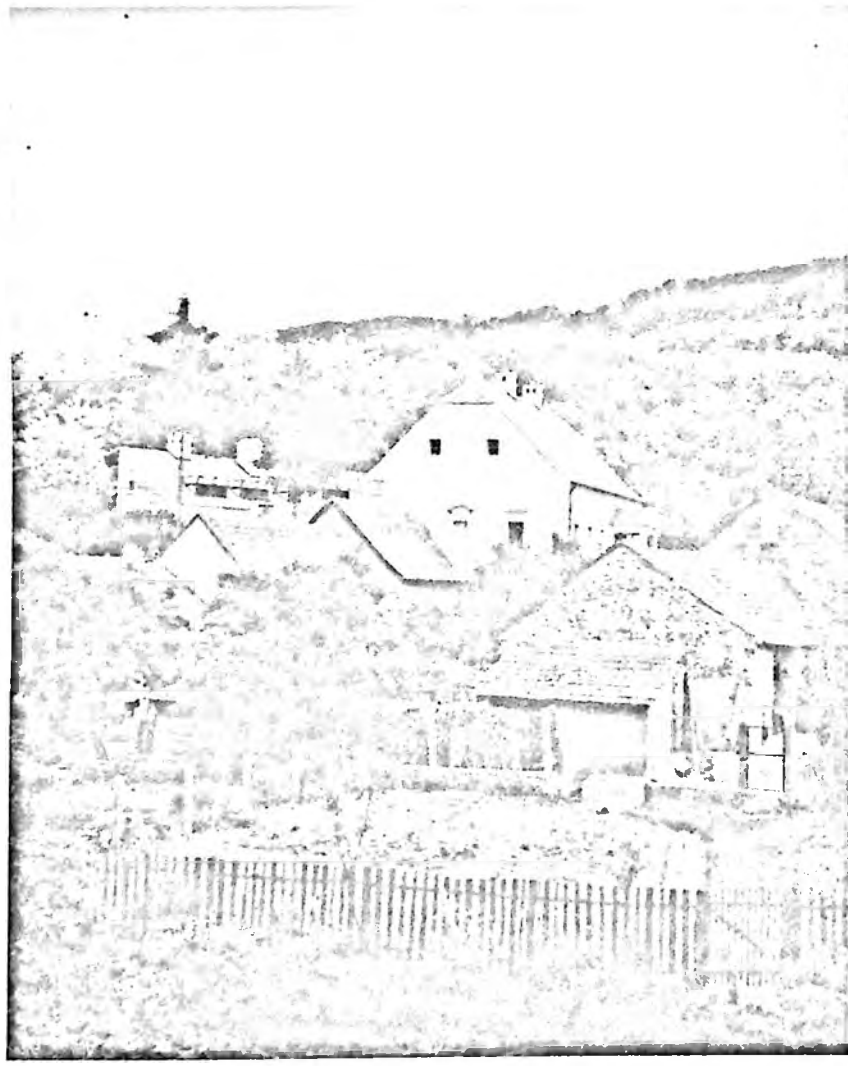

Kapolcs, az egykori sörház (Takács-kastély) felújított épülete

KISS JÁNOS

Adatok a kapolcsi evangélikus egyházközség történetéhez

Ha a Poszvék Sándor szerkesztette, s 1903-ban Sopronban kiadott országos evangélikus egyházi névtárat fellapozzuk, megállapíthatjuk, hogy az egyes egyházmegyék, sőt az egyházközségek keletkezését illetően is sok a bizonytalanság. A II. József kiadta türelmi rendeletig (1781) a Somló-vidéki, majd attól kezdve a zalai egyházmegyéhez tartozó 6 anyagyülekezet közül Alsó- és Felsődörgicse keletkezésére nincs adat, holott tudjuk, hogy Dörgicse egyháza a reformáció első évtizedeiben szerveződött meg, csakúgy, mint a névtárban feltüntetett Nagyvázsonyé. Mencshely evangélikus egyházának keletkezését 1600 körülre, Kővágóörsét 1605-re, Kapolcsét a XVII. század második felére tették az adatszolgáltatók. A sorban utolsó Szentantalfa keletkezése az ellenreformációs küzdelmekhez kapcsolódik: a falut az üldözés elől Balatoncsicsóról elköltöző protestánsok alapították. Evangélikus anyaegyházát 1785-ben szervezték meg.[1]

A téves adatközlések hátterében nem a tájékozatlanság áll, hiszen tudjuk, hogy a gyülekezetek vezetői nem voltak érzéketlenek történetük iránt.

Az esetek többségében egyházközségi iratok pusztulása tette és teszi lehetetlenné az egyházak korai történetének megírását. Jól mutatja a pusztulás mértékét, hogy a XVII. századból csak Mencshely anyakönyve maradt ránk (1660-tól vezették), a többi gyülekezet anyakönyvét a XVIII. század első évtizedeiben kezdték vezetni, illetőleg ettől kezdve maradtak fenn.

A kapolcsi gyülekezet már a XVII. század első felében létezett, de iratai elpusztultak.[2] A gyülekezet 1634-ben kapott korlátozott vallásszabadságot. Folyamatos meglétét a lelkészek neve bizonyítja.

[1] Poszvék Sándor (szerk.): A magyarországi ág. hitv. evang. keresztyén egyház névtára az 1903. évben. Sopron, 1903. 190—193.

[2] Magyari Miklós: A kapolcsi ev. egyház története. = A zalai ág. hitvall. evang. egyházmegye múltja és az egyházmegyebeli gyülekezetek története. Közzéteszi az egyházmegyei lelkészi kar. Tapolca, 1908. 32—37.
A továbbiakban a kapolcsi evangélikus egyház levéltári anyagára épülő kéziratomat hasznosítottam: Kiss János: A kapolcsi evangélikus egyházközség története. Kapolcs, 1993.

1640-ben Verbói János, 1657-ben Nováki János, 1692—1695-ben Kerman János, 1706-ban Reguly András szolgálta a gyülekezetet. A háborús ellenreformációs időkben többnyire a tanítók helyettesítették — a kormányzati tiltás ellenére is — a lelkészeket, akik csak a folyamatos anyakönyvezéstől (1741-től) működhettek ismét. Tanító hiányában előfordult, hogy — mint egy fennmaradt tanúvallomási jegyzőkönyv utal rá — egy Takáts Gergely nevű kálvinista ember prédikált a lakosoknak.

Hogy az evangélikus egyház az ellenreformációs korszakban is fennmaradt, az elsősorban a falu jogállásának köszönhető: 1848-ig évszázadokon át kuriális (egytelkes) nemesek lakták, akik eredményesen tudtak fellépni a katolikus Esterházyakkal, a részbirtokot szerző katolikus köznemesekkel és az őket támogató veszprémi püspökkel szemben. Bár a XVIII. század második felére a protestáns kisnemesek kisebbségbe kerültek az egyre nagyobb számban beköltöző katolikus és akatolikus zsellérekkel szemben, vezető szerepük a falu igazgatásában és közéletében fennmaradt.

A katolikus egyház szervezése Bíró Márton püspök segítségével az 1740-es években indult meg. A Szent Háromság tiszteletére épített kápolnát Bíró 1746-ban szentelte fel, a késő barokk templomot már a megnövekedett egyházközség igényeinek megfelelően, Fellner Jakab tervei alapján építették fel 1782-ben. A helybeli reformátusok hitéletét ekkoriban a dörögdi prédikátor irányította.

A kapolcsi evangélikus egyház fénykorának a türelmi rendelet utáni évtizedek tekinthetők. 1781 után a kapolcsi evangélikus lelkészek rendszerint az esperesi tisztséget is betöltötték. A gyülekezethez járásnyi terület tartozott. Határa Halimbától a Lesence-vidékig terjedt. Fíliája volt a templomot és iskolát fenntartó taliándörögdi, öcsi népes gyülekezet és számos szórvány Pulától Lesencetomajig. A gyülekezet rangját mutatja, hogy a nagy tudású Wilfinger Jánost egy évtizedes szolgálat után, 1791-ben, egyenesen a soproni gyülekezet hívta meg lelkésznek.

Erre a fénykorszakra esik az új evangélikus templom megépítése is 1818-ban. Az előzményekről röviden a következőket kell tudni. A lakosság többségének evangélikus, kisebbségének református hitre való áttérésekor a protestánsok közösen használták a középkori katolikus templomot, melyet Padányi Bíró Márton püspök sikertelenül próbált meg visszafoglalni. Bővítésére 1771-ben került sor. Az egyik feljegyzésből tudjuk, hogy „vagyon lutheránus ezen Kapolcs helységben 331, pápista 332, kálomista 79." A bővítéskor haranggal is el-

látták az oratóriumot. „...az épületnek nyugot felé ki eresztett két gerendára helyeztetett két harang." Csak a türelmi rendeletet követően, 1794-ben építhették fel kőből a mintegy 12 öl magas, csillaggal díszített tornyot, melyet 1855-ben lebontottak.

A templomépítés menetét a lelkész pontosan feljegyezte. A gyülekezet 1818. február másodikán határozta el, hogy fa hiányában a költségesebb megoldást választja és „boltra" építteti a templomot. Február 18-án megkötötték a mesterekkel a munkaszerződéseket. Április 18-án, miután — a torony kivételével — a régi falakat lerontották, „harangozás, imádság és éneklés után" letették az új templom alapkövét. Az építkezés gyorsan haladt. Pünkösdre már álltak a falak, az ácsok párhuzamosan a földön elkészítették a tetőszerkezetet, melyet 3 nap alatt a helyére raktak. A 40 000 fazsindely rögzítésére 12 000 lécszeget használtak fel. Eztán kezdtek hozzá a kőművesek a boltozáshoz. A kőművesek november 6-ra, az asztalosok december 16-ra végeztek a munkákkal. A hívek a templomot már elkészültekor használatba vették, de Kis János püspök általi hivatalos felszentelésére csak 1819. május 9-én került sor.

A templom berendezése a következő években egészült ki. A templomépítő Lájpczig János lelkész 1820-ban 1100 váltóforintért készíttetett orgonát „6 mutatiora és tremulára" Klugel József kőszegi mesterrel. 1826 júniusában az oltárt, szószéket és koronát előbbre vitték, s sekrestyének kerítést készítettek Tímár Mihály nagyvázsonyi asztalossal.

Lájpczig feljegyzése nem szól a templom festéséről. Az oltár, az orgona, valamint a szentély padjainak eredeti színe tompazöld volt. A szószék feletti freskó (Jézus megkeresztelése) és a szentélyfalon lévő két kép (II. József és egy Luther-kabátos lelkész képe) minden valószínűség szerint ifj. Bucher Ferenc veszprémi rajztanár és festő műve.

A templom átfestésére 1905-ben került sor. Ekkor a farészeket — márványozást utánozva — szürkével festették át. A templombelsőt — hasonló céllal — bordó, barna és vörös színnel festették be, melyekre a petróleumvilágítás miatt a következő évtizedekben egy koromréteg is rárakódott. Mivel az 1905. évi festésnek művészi értéke nem volt, a Műemléki Felügyelőség az 1987—1989. évi renováláskor engedélyezte a templombelső világos árnyalatúra festését. A külső vakolat a hatóság határozatának megfelelően fehér maradt.

Az 1794-ben emelt tornyot többször javították: a homlokzatán ma is látható évszám (1838) az első nagyobb renoválásra emlékeztet. Az 1859-ben épült jelenlegi tornyot a számadáskönyvek tanúsága szerint többször (így például 1875-ben) is javították.

A gyülekezet sorsát példázzák a harangok: a hívek 1843-ban az elhasadt kisharang helyett egy nagyobb, 145 fontos harangot öntettek Győrben, mely társával együtt valamelyik ágyúgyárban fejezte be pályafutását az első világháború idején. Az 1928-ban öntetett 408 kg-os harangot viszont sikerült megmenteni attól, hogy hasonló sorsra jusson.

Szándékosan a végére hagytam az iskolát, amely egyidős a gyülekezettel, bár tanítói nevét csak a XVIII. századtól tudjuk felsorolni. A nemzedékek hosszú sorát felnevelő iskolamesterek, majd néptanítók működésének bemutatása külön előadást igényelne, ezért csak néhány adatot szeretnék ismertetni. A gyülekezet 1827-ben építtetett új iskolát, mely a század felére már korszerűtlenné vált, az esperesi vizsgálatok folyamatosan sürgették a javítást. A tanítói lakás 1822-ben épült, 1896-ban építették át. A vastag falú, bolthajtásos lelkészlakás 1832-ben, a ma használatos 1961-ben épült.

Gyülekezetünk az 1945-ben szenvedett anyagi károkat csak lassan tudta helyrehozni. 1948-ban elvesztettük hatosztályos elemi népiskolánkat, de az igazán nehéz esztendők csak ezután következtek. Közösségünk léte is veszélybe került. A múlt század közepén még 800 lelkes gyülekezet 1956-ra 242 lélekre, napjainkra 92 főre apadt. Istenben bízva reménykedünk abban, hogy az új körülmények között gyülekezetünk képes lesz a megújulásra.

Függelék

A kapolcsi evangélikus lelkészek és tanítók névsora

Lelkészek

1. Verbói János 1640
2. Nováki János 1657
3. Kerman János 1692—1695
4. Reguly András 1706
5. Rotarides Sámuel
6. Gyurtsek János
7. Iványi Sándor
8. Horváth István 1741—1756
9. Vajda Ferenc 1756—1767
10. Szalay Ferenc 1767—1777
11. Bótz Ferenc 1777—1781
12. Wilfinger János 1781—1791
13. Lakos Ádám 1791—1812
14. Lájpczig János 1812—1861
15. Lágler György 1861—1888
16. Magyary Miklós 1888—1930
17. Kovács Mihály 1932—1934
18. Halász Béla 1937—1953
19. Kiss János 1953—

Tanítók

1. Reguly András
2. Rotarides Sámuel
3. Szalay Ferenc 1738—1748
4. Pendelek Márton 1749
5. Némethy Mihály 1754
6. Textoris János
7. Garab János 1762
8. Szabó Ádám 1790—1810
9. Karlóczy Ferenc 1810—1820
10. Szabó András 1820—1855
11. Balogh István 1855—1869
12. Gselman Mátyás 1869—1873
13. Szűts Imre 1873—1876
14. Gselman Mátyás 1876—1906
15. Bázler Béla 1906—1912
16. Záboji Gyula 1912—1938
17. Kiss István 1938—1948

Tartalom

HOLUB JÓZSEF: Kapolcs a középkorban 5

RAINER PÁL: Az Eger-völgye középkori települései 9

ÁCS ANNA: A táladi pálos kolostor
és a magyar művelődéstörténet 23

KAPILLER IMRE: Konfliktusok a nemesi faluban
(Kapolcs a XVIII. században) 31

HORVÁTH ZITA: Úrbéres viszonyok Dörögd, Kapolcs, Monostor-
apáti, Petend, Pula és Vigánt községekben a XVIII. században 40

MOLNÁR ANDRÁS: A Kapolcs-környéki falvak társadalma
az 1848-as választói névjegyzékek tükrében 47

FOKI IBOLYA: Kapolcs és környéke községi igazgatása
az 1850-es években 55

KÁLI CSABA: Az Eger-völgy települései (Kapolcs, Monostorapáti,
Pula, Taliándörögd, Vigántpetend) 1945-ben 71

H. CSUKÁS GYÖRGYI: Népi építkezés az Eger-patak menti
falvakban 81

KISS JÁNOS: Adatok a kapolcsi evangélikus egyházközség
történetéhez 99